

UCHWAŁA NR XXVIII/ /2026
RADY MIASTA ZAMOŚĆ

z dnia 2026 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Miasta Zamość na lata 2026-2029

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 9 oraz art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 1153 z późn. zm.) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 z późn. zm), Rada Miasta Zamość uchwała co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Zamość na lata 2026-2029 pozytywnie zaopiniowany przez Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

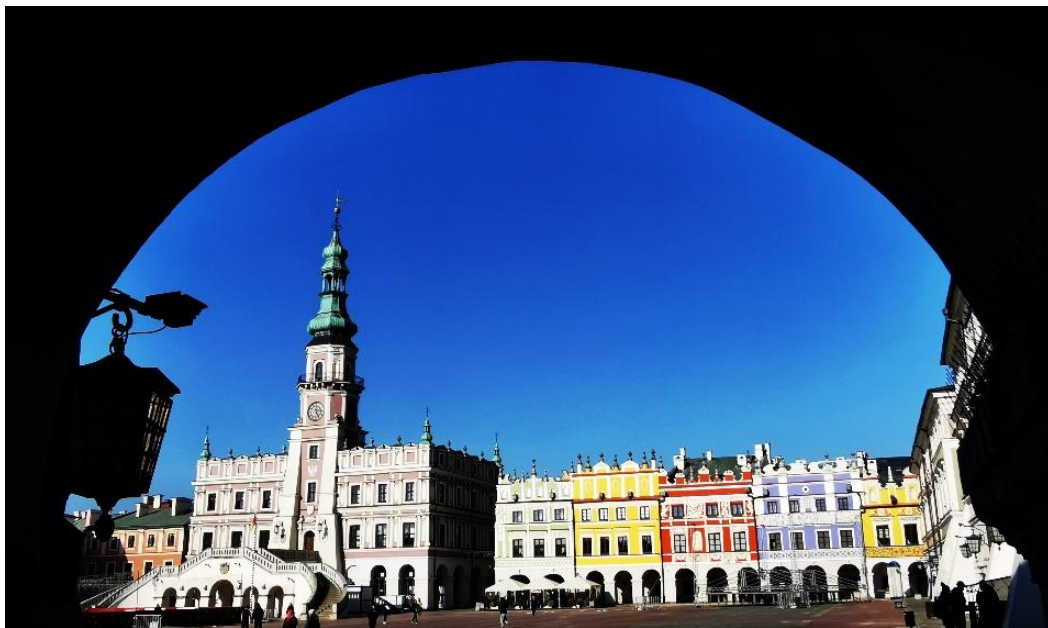
§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Prezydentowi Miasta Zamość.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubelskiego.

Załącznik
do uchwały Nr XXVIII/ /2026
RADY MIASTA ZAMOŚĆ
z dnia 2026

Urząd Miasta Zamość

***Gminny Program Opieki nad Zabytkami
Miasta Zamość na lata 2026-2029***

Zamość 2026

Spis treści Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami
Miasta Zamość na lata 2026-2029

1.	WPROWADZENIE	3
2.	PODSTAWA OPRACOWANIA	7
3.	UWARUNKOWANIA FORMALNO-PRAWNE OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE	10
4.	UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	24
4.1.	Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami – korelacje gminnego programu z dokumentami stworzonymi na poziomie krajowym	24
4.2.	Korelacje GPOnZ z międzynarodowymi dokumentami doktrynalnymi	28
4.3.	Strategiczne cele polityki województwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami – korelacje gminnego programu z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa	30
5.	UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO MIASTA	38
5.1.	Korelacje GPOnZ z dokumentami wykonanymi na poziomie miasta (analiza dokumentów programowych miasta)	38
5.2.	Charakterystyka zasobów dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego)	50
5.2.1.	Zarys historii obszaru miasta	50
5.2.2.	Krajobraz kulturowy	53
5.2.3.	Zabytki nieruchome (architektura i budownictwo)	56
5.2.4.	Zabytki ruchome	58
5.2.5.	Zabytki archeologiczne	60
5.2.6.	Zabytki w zbiorach muzealnych	61
5.2.7.	Dziedzictwo niematerialne	62
5.3.	Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	66
5.4.	Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	77
6.	OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO MIASTA ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ	80
6.1.	Ocena dotychczasowej ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym - Analiza SWOT ochrony dziedzictwa kulturowego	80
6.2.	Wnioski wynikające z analizy SWOT oraz przeprowadzonych konsultacji społecznych	88
7.	ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE	95
8.	ZARZĄDZANIE GPOnZ	119
8.1.	Instrumenty wdrażania GPOnZ	119
8.2.	Wskaźniki oceny realizacji GPOnZ	121
8.3.	Charakterystyka dostępnych źródeł finansowania	123
9.	SPIS FOTOGRAFII	136
10.	WYBRANA LITERATURA	137
11.	ZAŁĄCZNIKI	144

1. WPROWADZENIE

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Zamość na lata 2026-2029 (dalej GPOnZ) jest kolejnym tego typu dokumentem opracowanym staraniem samorządu miasta, zgodnie z ustawowym obowiązkiem na okres czterech lat. Został on sporządzony, podobnie jak poprzedni program, w oparciu o wymagane w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wymagania formalno-prawne oraz wskazania i wytyczne zawarte w opracowaniu *Gminny program opieki nad zabytkami. Poradnik metodyczny* opublikowany w 2009 r. w „Kurierze Konserwatorskim”¹. Przy sporządzaniu programu pod uwagę wzięto lokalne uwarunkowania i realne możliwości samorządu w zakresie realizacji celów wyznaczonych w ustawie. Wskazane kierunki działań i zadania są wynikiem analizy nie tylko zagadnień prawnych, dokumentów i programów różnych szczebli, zasobu szeroko pojętego dziedzictwa miasta, lecz również stanu jego zachowania oraz działań podjętych w kierunku jego ochrony w ostatnich latach.

Na wstępie należy zauważyć i podkreślić wiele pozytywnych zmian w Zamościu, które dokonały się w ostatnich latach m.in. w związku z realizacją zadań gminnego programu obowiązującego w latach 2020-2023. Miasto Zamość systematycznie realizowało zadania z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami oraz aktywnie promowało dziedzictwo kulturowe – materialne i niematerialne. Szczegółowo charakter i zakres wykonanych prac i zadań został zaprezentowany w sporządzonym przez samorząd miasta sprawozdaniu z realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami, opracowanym w 2024 r. przez Wydział Budownictwa Urbanistyki i Ochrony Zabytków Urzędu Miasta Zamość².

Warto zwrócić uwagę na kilka, spośród bardzo licznych, podjętych oraz zrealizowanych już zadań. W pierwszej kolejności na prace remontowo-konserwatorskie i badawcze. Przede wszystkim zrealizowano remont konserwatorski budynku Akademii Zamojskiej (oraz zakup wyposażenia), w którym część przestrzeni przeznaczono na cele kulturalne, w tym ekspozycję muzealną pn. Dzieje Akademii Zamojskiej i drukarni akademickiej oraz Zamojską Akademię Kultury. Przeprowadzono również konserwację zabytków

¹ *Gminny program opieki nad zabytkami. Poradnik metodyczny*, oprac. zespół w skł.: T. Błyszkosz, A. Fortuna-Marek, E. Jagielska, I. Liżewska, B. Oszczańowska, J. Welc-Jędrzejewska, Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, Warszawa 2008

² *Sprawozdanie z Realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Miasta Zamość za lata 2020-2023*, Zamość, maj 2024 r.; UCHWAŁA NR III/11/2024 Rady Miasta Zamość w sprawie przyjęcia sprawozdania z realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2020 – 2023; <https://prawomiejscowe.pl/api/file/GetZipxAttachment/45/2999450/false/preview>, dostęp: 10.11.2025 r.

ruchomych oraz zabytkowych muzealiów, starodruków, materiałów bibliotecznych, archiwalnych i zbiorów audiowizualnych.

Kolejnym dużym przedsięwzięciem była realizacja zadania „Rewitalizacja Rotundy Zamojskiej w Zamościu”, w ramach którego zabezpieczono, wyeksponowano oraz udostępniono dla osób ze szczególnymi potrzebami ten ważny w historii miasta zabytek.

Olbrzymi zakres prac został również wykonany w ramach projektu „Rewitalizacja Starego Miasta w Zamościu”. W trakcie jego realizacji przeprowadzono m.in.: rewitalizację Bastionu VI Twierdzy Zamość wraz z utworzeniem w Nadszańcu K1 Centrum Edukacyjno-Integracyjnego i Klubu Rozwoju Zawodowego; remont z pracami konserwatorskimi dziedzińca VI oraz VII Bloku kamienic Starego Miasta; utworzenie toru modelarskiego na terenach fortecznych przy Bastionie VI; budowę placu zabaw z siłownią zewnętrzną, budowę skate parku wraz z zagospodarowaniem terenu; budowę systemu monitoringu na terenie Starego Miasta.

Prace remontowo-konserwatorskie wykonano ponadto przy: Bramie Lwowskiej Starej; mogiłach na cmentarzu wojennym Rotunda; kamienicach na Starym Mieście oraz zabytkowych budynkach poza zespołem staromiejskim (stanowiących własność komunalną).

Od 2022 r. miasto przeprowadziło szereg działań promocyjnych w celu wyłonienia partnera w systemie partnerstwa publiczno-prywatnego (PPP) do przeprowadzenia prac remontowo-konserwatorskich i adaptacyjnych Pałacu Zamoyskich.

W celu poprawy estetyki historycznych obszarów wybranych placów i ulic zrealizowano m.in. przebudowę ul. Piłsudskiego wraz z odcinkiem ul. Peowiaków oraz wykonano remonty konserwatorskie: placu Wolności wraz z odcinkiem ul. Kościuszki; placu Stefanidesa wraz z odcinkiem ul. Łukasińskiego oraz ul. Staszica i ul. Greckiej.

W latach 2020-2023 podjęto i zrealizowano 7 uchwał zmian miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego na obszarze ochrony konserwatorskiej, Pomnika Historii lub poza tym obszarem, ale z występującymi zabytkami. W planach tych uwzględniono wymagania dotyczące ochrony zabytków. Samorząd miasta prowadził i aktualizował gminną ewidencję zabytków. W 2020 r. Rada Miasta podjęła uchwałę w sprawie ustalenia zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń. Przeprowadzono konsultacje z przedsiębiorcami w sprawie dostosowania nośników reklamowych do ustaleń ww. tzw. uchwały krajobrazowej, co skut-

kowało wymianą części nośników reklamowych. Prowadzono również przeglądy ogródków restauracyjnych oraz interweniowano w przypadkach wprowadzania przez właścicieli dysharmonijnych elementów w przestrzeni Rynku Starego Miasta.

Ważne i zauważalne są działania samorządu dotyczące kultywowania tradycji, prezentowania i promocji kulturowego dziedzictwa materialnego i niematerialnego Zamocia oraz rozwoju turystyki. Miasto podjęło się licznych inicjatyw na rzecz wzbogacania oferty turystyki kulturowej, w tym w ramach współpracy regionalnej i międzynarodowej – wspólna promocja dziedzictwa kulturowego, organizacja cyklicznych wydarzeń i przedsięwzięć kulturalnych o zasięgu międzynarodowym. W okresie sprawozdawczym miasto utworzyło 4 szlaki turystyczne propagujące dziedzictwo kulturowe. Miejskie instytucje kultury oraz organizacje pozarządowe wspierane przez samorząd miasta zorganizowały wiele różnorodnych wydarzeń kulturalnych prezentujących zabytki miasta i niematerialne dziedzictwo kulturowe. Duże zaangażowanie instytucji kultury podległych miastu można też wskazać w zakresie wielorakich działań edukacyjnych. Oferta placówek oświatowych, kulturalnych, stowarzyszeń, fundacji była różnorodna, atrakcyjna, stale wzbogacana, co przyciągało licznych odbiorców – turystów i mieszkańców.

W okresie czterech lat realizacji gminnego programu samorząd miasta wydatkował niemal 54 mln zł na działania związane z opieką i ochroną zabytków nieruchomych (w tym niemal 48 mln zł stanowiły środki pozyskane z funduszy zewnętrznych).

Samorząd miasta realizował założenia gminnego programu opieki nad zabytkami wykorzystując do tego celu możliwości formalno-prawne, merytoryczne i finansowe. Wielokrotnie, z pozytywnym skutkiem, aplikowano o fundusze zewnętrzne, dzięki którym wykonano wiele prac bezpośrednio wpływających na poprawę stanu zachowania zabytków, jak również wykonano projekty promujące dziedzictwo kulturowe miasta.

Analiza stanu zachowania dziedzictwa kulturowego miasta oraz zadań wyznaczonych do realizacji w licznych dokumentach i programach miasta, konsultacje z pracownikami urzędu miasta oraz przeprowadzone dla potrzeb opracowania gminnego programu konsultacje społeczne dały podstawę sformułowania nowego programu opieki nad zabytkami, który służyć ma realizacji ustawowych celów oraz wyznaczenia obszarów i kierunków działań, a przede wszystkim konkretnych zadań. Wybór kierunków działań i zadań poprzedzony został koniecznymi analizami. W związku z powyższym w rozdziałach 3. i 4. przedstawiono uwarunkowania formalno-prawne (ze szczególnym uwzględnieniem

istotnych zmian w przepisach, jakie nastąpiły w okresie ostatnich lat). Ponadto dokonano analizy najważniejszych, z punktu widzenia ochrony zabytków, dokumentów, strategii i programów szczebla centralnego i wojewódzkiego.

W rozdziale 5. zatytułowanym *Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego miasta* poddano analizie obowiązujące obecnie dokumenty strategiczne gminy, w kontekście przyjętych założeń dotyczących ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym. Następnie przedstawiono syntetyczną charakterystykę zasobu zabytkowego miasta (biorąc pod uwagę formy ochrony prawnej), a także dziedzictwa niematerialnego. Charakterystyka zasobów dziedzictwa kulturowego – materialnego i niematerialnego (rozdz. 5.2.) pozostała zasadniczo w formie z poprzedniego gminnego programu. Natomiast zaktualizowano treści dotyczące zabytków objętych prawnymi formami ochrony oraz zabytków w gminnej ewidencji zabytków (rozdz. 5.3. i 5.4.)

W oparciu o analizę uchwalonych dokumentów strategicznych miasta, oględziny zabytków i obszarów zabytkowych przeprowadzonych w okresie sierpień – październik 2025, konsultacje z pracownikami Urzędu Miasta oraz konsultacje społeczne, dokonano oceny stanu dziedzictwa (*Ocena stanu dziedzictwa kulturowego miasta. Analiza szans i zagrożeń* – rozdz. 6).

W rozdziale 7. zdefiniowano założenia programowe – obszary, kierunki działań i zadania. Równocześnie należy podkreślić, że ostateczny wybór konkretnych zadań w czteroletniej perspektywie realizacji programu był wynikiem nie tylko rozpoznania potrzeb, lecz również realnych możliwości samorządu miasta. W dokumencie uwzględniono część zadań zaplanowanych w poprzednim gminnym programie opieki nad zabytkami Zamocimia (na lata 2020-2023) – z różnych powodów niezrealizowanych, które nadal są istotne dla ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym miasta. W programie pozostawiono również zadania o charakterze ciągłym, które powinny być kontynuowane. Ponadto zakres założeń programowych poszerzono o dodatkowy *Obszar 4 Dostosowanie zabytkowych obiektów i obszarów do współczesnych potrzeb środowiskowych*, odpowiadający na współczesne wyzwania ochrony zabytków związane przede wszystkim ze zmianami klimatycznymi.

W rozdziale 8. dotyczącym zarządzania GPOnZ zaproponowano wskaźniki oceny programu, co powinno pomóc w zobiektywizowaniu jego ewaluacji i sporządzeniu sprawozdań z jego realizacji oraz wyszczególniono aktualne źródła finansowania planowanych zadań.

2. PODSTAWA OPRACOWANIA

Opracowanie gminnego programu opieki nad zabytkami należy do obowiązków gminy, które wynikają wprost z ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa określa zakres tematyczny, okresy obowiązywania i cele opracowania programu. Ponadto realizacja celów związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego wynika z ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym.

Program opieki nad zabytkami, to dokument strategiczny gminy, który nie stanowi prawa miejscowego, lecz służy kształtowaniu polityki w danym sektorze odpowiedzialności samorządu oraz zapewnia komplementarność działań w wymiarze gminy i regionu. Dokument ma na celu ukierunkować i zoptymalizować działania w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, a w szczególności zabytków jako elementów o kluczowym znaczeniu dla kształtowania lokalnej tożsamości kulturowej oraz prezentacji historii i kultury regionu.

Niniejszy „Program” został opracowany zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa, a w szczególności zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, z uwzględnieniem wytycznych zawartych w opracowaniu pn. „Gminny program opieki nad zabytkami – Poradnik metodyczny” wydanym przez Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w 2008 roku (nadal rekomendowanym przez Narodowy Instytut Dziedzictwa do stosowania, jako poradnik metodyczny dla gminnych programów opieki nad zabytkami), a także w oparciu o sformułowania i doświadczenia Planu Zarządzania Starym Miastem w Zamościu, jako Dobrem Światowego Dziedzictwa UNESCO.

Zgodnie z wymogiem ustawowym podstawą dla sporządzenia programu jest Gminna Ewidencja Zabytków pozostająca w dyspozycji Urzędu Miasta Zamość.

W programie uwzględniono uwarunkowania prawne w skali krajowej, regionalnej i lokalnej oraz odniesiono się do wyjątkowości i wartości dziedzictwa kulturowego miasta.

Dokument składa się z części analitycznej charakteryzującej stan zasobu i uwarunkowania prawne oraz syntetycznej, zawierającej faktyczny zapis programu, w postaci strategii działań ochronnych, które zostały sformułowane w odniesieniu do:

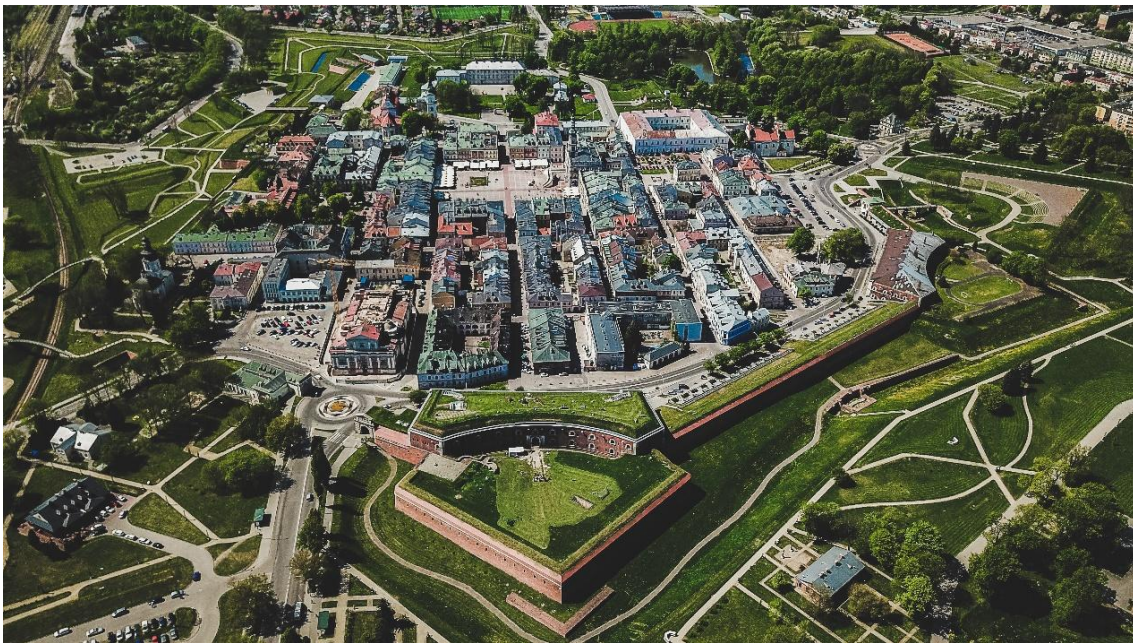
- ustawowo określonych celów, jakim służyć powinny programy opieki nad zabytkami (ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 87, ust.2);

- wyznaczonych kierunków polityki krajowej oraz regionalnej (przyjętej przez Samorząd Województwa);
- dokumentów uchwalonych przez samorząd miasta;
- wniosków wynikających z analizy SWOT stanu i ochrony dziedzictwa kulturowego miasta;
- konsultacji społecznych przeprowadzonych w związku z przygotowaniem gminnego programu;
- analiz i ocen zasobu dziedzictwa kulturowego miasta i jego stanu zachowania (dokonanych w trakcie wizji terenowych w okresie sierpień - listopad 2025 r.)
- analizy literatury przedmiotu.

Istotnymi źródłami opracowania są też dane zawarte na stronie: <http://www.zabytki.zamosc.pl/page/2/> opracowanej w ramach projektu współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej - Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2007-2013 oraz w systemie Informacji Przestrzennej Miasta - <https://zamosc.e-mapa.net/>.

1 Stare Miasto, widok z lotu ptaka od strony południowo-wschodniej, fot. K. Pomian, z zasobów UM Zamość

2 Stare Miasto – widok z lotu ptaka od strony wschodniej, fot. K. Chmiel, z zasobów UM Zamość

3. UWARUNKOWANIA FORMALNO-PRAWNE OCHRONY ZABYTEKÓW I OPIEKI NAD ZABYTEKAMI W POLSCE

System ochrony zabytków opiera się przede wszystkim na ustawowo określonym systemie prawnym. Do najważniejszych aktów prawnych regulujących sposób ochrony i zarządzania zabytkami w Polsce należą:

- Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 2007 r. (art. 5, 6 i 73 oraz jej preambuła);
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z rozporządzeniami wydanymi do tej ustawy;
- Przepisy prawne z innych aktów prawnych, mające związek z ochroną zabytków, w szczególności:
 - Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym,
 - Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane,
 - Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
 - Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji,
 - Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 2007 r.

Konstytucja RP w rozdziale I RZECZPOSPOLITA zawiera Art. 5., który stanowi, iż: *Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.* Można zauważyć, że ustawa zasadnicza kreuje w ten sposób zarówno rangę zagadnień ochronnych, jak i podstawy budowania ładu prawnego. Stawianie problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego i naturalnego na równi z podstawowymi prawami człowieka oraz suwerennością i niepodzielnością państwa jest wymownym sygnałem wskazującym na powszechne i istotne znaczenie tej problematyki w skali państwa. W ślad za ustawą zasadniczą, kwestie poszanowania dziedzictwa kulturowego i naturalnego znajdują odzwierciedlenie w kolejnych aktach prawnych i dokumentach systemowych.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami³

Ustawa jest najważniejszym aktem prawnym w dziedzinie ochrony zabytków. Definiuje ona m.in.: pojęcie zabytku, reguluje zasady ochrony i opieki nad zabytkami, określa: formy ochrony, kompetencje organów ochrony zabytków (w tym administracji rządowej i samorządowej), obowiązki właściciela lub posiadacza zabytku, formy finansowania opieki nad zabytkami, zasady prowadzenia badań przy zabytkach, ich ewidencjonowania etc.

Ustawa definiuje m.in. pojęcia ochrony i opieki nad zabytkami:

Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska (art. 4).

Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury (art. 5).

³ U S T A W A z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami t.j. Dz. U. 2003 Nr 162 poz. 1568 z późn. zm.
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20031621568/U/D20031568Lj.pdf>, dostęp: 27 września 2025

Do kompetencji samorządu miasta należą zarówno działania odnoszące się do ochrony zabytków, jak i dotyczące opieki nad zabytkami – w odniesieniu do obiektów oraz historycznych obszarów, których gmina jest właścicielem.

Ustawa definiuje m.in. podstawowe pojęcia z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami oraz określa przedmiot, zakres, formy i sposób ich ochrony.

Formami ochrony zabytków są (art.7):

1. wpis do rejestru zabytków

Do rejestru zabytków wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę.

1a. Wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa.

2. uznanie za pomnik historii zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków lub parku kulturowego o szczególnej wartości dla kultury przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego (po uzyskaniu opinii Rady Ochrony Zabytków).

3. utworzenie parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej; park kulturowy może utworzyć na podstawie uchwały rada gminy po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

4. ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Dwie z ww. form ochrony, tj. park kulturowy oraz ustalenia w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego pozostają w gestii samorządów gminnych. Osobna rola przypada gminnej ewidencji zabytków, która choć niewymieniona wśród zasadniczych form ochrony zabytków, przybiera charakter formy ochrony. Jest to kolejna prerogatywa gminy, czyli sprawowania ochrony na samorządowym szczeblu lokalnym. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- zabytki nieruchomości wpisane do rejestru;
- inne zabytki nieruchomości znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- inne zabytki nieruchomości wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków⁴. (art. 22.ust. 5).

Ustawa określa również obowiązki oraz kompetencje samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Do obowiązków gminy należy w szczególności:

- prowadzenie gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy (art. 22 ust. 4);
- sporządzanie (na okres 4 lat) gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87);
- uwzględnianie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami m.in. przy określaniu ustaleń strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, planów ogólnych gmin, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów odbudowy albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art.18 ust.1).

Istotne dla prowadzonych przez gminę zadań są zapisy w art. 19. ustawy: określając ustalenia planu ogólnego gminy, miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowego planu odbudowy, uwzględnia się w szczególności ochronę zabytków nieruchomych:

- objętych formami ochrony, o których mowa w art. 7, wraz z ich otoczeniem;
- ujętych w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków.

⁴ Punkt ten (art. 22, ust. 5. p. 3) uznany został za niezgodny z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej z dniem 18 maja 2023 r. w zakresie, w jakim ogranicza prawo własności nieruchomości przez dopuszczenie ujęcia nieruchomości jako zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków, bez zapewnienia właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przed dokonaniem takiego ograniczenia, na podstawie wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 11 maja 2023 r. sygn. akt P 12/18 (Dz. U. 2023 poz. 951)

W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

- ochronę zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- ochronę zabytków nieruchomości, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się przy określaniu ustaleń ww. planów.

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

W kontekście sprawowania skutecznej ochrony zabytków ważna jest możliwość udzielania dotacji przez samorząd lokalny (i samorzady wszystkich szczebli) na prace przy zabytkach nie tylko wpisanych do rejestru zabytków, lecz również ujętych w gminnej ewidencji zabytków. art. 81 stanowi, iż: *W trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.*

Należy też zwrócić uwagę na inne przepisy ustawy, które mają istotny wpływ na sprawowanie opieki i ochrony zabytków przez samorzady lokalne.

Od dnia wszczęcia postępowania w sprawie wpisu zabytku do rejestru do dnia, w którym decyzja w tej sprawie stanie się ostateczna, przy zabytku, którego dotyczy postępowanie, zabrania się prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych i podejmowania innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku (art. 10a. ust. 1). Zakaz ten dotyczy także robót budowlanych objętych pozwoleniem na budowę albo zgłoszeniem, a także działań określonych w innej decyzji pozwalającej na ich prowadzenie (art. 10a ust. 2). Przepisów ust. 1 i 2 nie stosuje się do zabytku służącego obronności i bezpieczeństwu państwa (art. 10a ust.3).

Szereg szczegółowych ustaleń i rozwiązań w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami, określonych jest w aktach wykonawczych do ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami⁵. W kontekście zadań samorządu miasta warto zwrócić uwagę na ogłoszone w 2019 r. rozporządzenie w sprawie prowadzenia gminnej ewidencji zabytków⁶,

⁵ Są to następujące rozporządzenia: Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz.U. 2018, poz. 1609); Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. 2011, nr 113, poz. 661); Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz.U. 2017 poz. 1674); Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz.U. 2004 nr 212, poz. 2153); Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki "Za opiekę nad zabytkami" (Dz.U. 2004 nr 124, poz. 1304); Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (Dz.U. 2004 nr 30, poz. 259); Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz.U. 2004 nr 71, poz. 650); Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz.U. 2004 nr 75 poz. 706); Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz.U. 2004 nr 120, poz. 1302); Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 lutego 2011 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 2011 nr 50 poz. 256); Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków i przedmiotów o cechach zabytków za granicę (Dz.U. 2011 nr 89, poz. 510); Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz.U. 2014 poz. 110); Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz.U. 2015 poz. 1275).

⁶ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem; <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20190001886>

które w znacznym stopniu zmieniło wcześniej obowiązujące zasady prowadzenia gminnej ewidencji zabytków.

Zgodnie z obecnie obowiązującym rozporządzeniem, prezydent miasta w przypadku zabytku nieruchomego innego niż zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków oraz znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, włącza kartę adresową tego zabytku do gminnej ewidencji zabytków po osiągnięciu porozumienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków, co do zasadności ujęcia tego zabytku w gminnej ewidencji zabytków oraz najpilniejszych postulatów konserwatorskich. Ponadto prezydent miasta ma obowiązek niezwłocznego zawiadomienia właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości, która przestała być zabytkiem o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty.

W odniesieniu do zabytku będącego historycznym układem urbanistycznym lub ruralistycznym, historycznym zespołem budowlanym, terenem, na którym znajduje się znaczna ilość zabytków archeologicznych, lub nieruchomością o nieuregulowanym stanie prawnym, zawiadomienia o zamiarze włączenia karty adresowej do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej takiego zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej takiego zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty dokonuje się w drodze obwieszczenia umieszczonego na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej. Ponadto nowo wykonywane karty adresowe zabytku zawierać muszą nowe elementy m.in. określenie wartości zabytku.

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym⁷

Na charakter i zakres wykonywania działań ochronnych i zarządczych w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego, znaczący wpływ ma organizacja i sposób działania podmiotu bezpośrednio odpowiedzialnego za dane miejsce. W kontekście realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami miasta Zamość, istotne znaczenie ma zatem akt prawny odnoszący się do zasad funkcjonowania administracji lokalnej, który określa ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym.

⁷ Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym t.j. Dz. U. 1990 Nr 16 poz. 95 z późn. zm. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19900160095/U/D19900095Lj.pdf>. Dostęp 27 września 2025 r.

Ustawa zalicza sprawy z zakresu kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami do zadań własnych gminy jako jednostki samorządu terytorialnego najniższego szczebla.

Wymienione w art. 7. ust. 1 ustawy zadania własne samorządu gminy obejmują m.in. zagadnienia odnoszące się wprost bądź pośrednio do ochrony zabytków. Należą do nich w szczególności zadania, które obejmują m.in. następujące kwestie:

- ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej;
- gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego;
- edukacji publicznej;
- kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- zieleni gminnej i zadrzewień;
- cmentarzy gminnych;
- utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych;
- wspierania i upowszechniania idei samorządowej, w tym tworzenia warunków do działania i rozwoju jednostek pomocniczych i wdrażania programów pobudzania aktywności obywatelskiej;
- promocji gminy;
- współpracy i działalności na rzecz organizacji pozarządowych oraz podmiotów działalności pożytku publicznego i wolontariatu.

Spośród wymienionych powyżej innych aktów prawnych przepisy mające istotne znaczenie dla ochrony zabytków regulują też: Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane; Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym; Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji; Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane⁸

Ustawa normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach.

W kontekście ochrony zabytków i opieki nad zabytkami istotnym przepisem prawa budowlanego jest możliwość skorzystania z odstępstw od sprecyzowanych w ustawie przepisów techniczno-budowlanych, dotyczących projektowania, budowania, użytkowania i utrzymywania obiektów budowlanych. Wniosek do ministra, który ustanowił przepisy techniczno-budowlane, w sprawie upoważnienia do udzielenia zgody na odstępstwo organ administracji architektoniczno-budowlanej składa przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę albo decyzji o zmianie pozwolenia na budowę. W przypadku obiektów budowlanych wpisanych do rejestru zabytków lub do gminnej ewidencji zabytków oraz innych obiektów budowlanych usytuowanych na obszarach objętych ochroną konserwatorską wniosek winien zawierać pozytywną opinię wojewódzkiego konserwatora zabytków w zakresie wnioskowanego odstępstwa (art. 9).

Należy również zwrócić uwagę, że w myśl prawa budowlanego, roboty budowlane niewymagające decyzji o pozwoleniu na budowę, o których mowa w art. 29. ust. 1–4 jeżeli są wykonywane przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków wymagają decyzji o pozwoleniu na budowę, a jeżeli są wykonywane na obszarze wpisanym do rejestru zabytków - wymagają zgłoszenia. Do wniosku o pozwolenie na budowę oraz do zgłoszenia należy dołączyć pozwolenie wojewódzkiego konserwatora zabytków wydane na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (albo zaświadczenie wojewódzkiego konserwatora zabytków o dokonaniu zgłoszenia na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wobec którego wojewódzki konserwator zabytków nie wniósł sprzeciwu)⁹ (art. 29 ust. 7).

Prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem

⁸ Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane t.j. Dz. U. 1994 Nr 89 poz. 414 z późn. zm.
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19940890414/U/D19940414Lj.pdf>. Dostęp: 28 września 2025

⁹ W odniesieniu do części zaznaczonej w nawiasie zmiana w części wspólnej w ust. 7 w art. 29 wejdzie w życie z dn. 3.06.2026 r. (Dz. U. z 2025 r. poz. 1673).

decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 39 ust. 1)¹⁰. Natomiast pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków (art. 39 ust. 2). W odniesieniu do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje organ administracji architektoniczno-budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 39 ust. 3).

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym¹¹

Ustawa określa: zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej, zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ład przestrzenny i zrównoważony rozwój powinien być podstawą ww. działań.

Ustawa mówi, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się m.in.: wymagania ładu przestrzennego, w tym urbanistyki i architektury; walory architektoniczne i krajobrazowe oraz wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

Nowelizacja ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 2023 r. wprowadziła zasadniczą reformę planowania przestrzennego, która objęła m.in. wprowadzenie planu ogólnego mającego charakter aktu prawa miejscowego, które gminy muszą uchwalić do 30 czerwca 2026 r. Plan ogólny ma zastąpić dotychczasowe studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy. W planie ogólnym określa się strefy planistyczne oraz gminne standardy urbanistyczne; można też w nim określić:

¹⁰ Nowe brzmienie ust. 1 w art. 39 wejdzie w życie z dn. 3.06.2026 r. (Dz. U. z 2025 r. poz. 1673) - Prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę albo przed dokonaniem zgłoszenia właściwemu organowi administracji architektoniczno-budowlanej, uzyskania odpowiednio pozwolenia na prowadzenie tych robót wydanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków albo dokonania do wojewódzkiego konserwatora zabytków zgłoszenia prowadzenia robót, wobec którego wojewódzki konserwator zabytków nie wniósł sprzeciwu.

¹¹ USTAWA z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym t.j. Dz. U. 2003 Nr 80 poz. 717 z późn. zm.
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20030800717/U/D20030717Lj.pdf>. Dostęp: 30 września 2025 r.

obszary uzupełnienia zabudowy oraz obszary zabudowy śródmiejskiej (art. 13a. ust. 4). Plan ogólny w zakresie stref planistycznych, gminnych standardów urbanistycznych oraz obszarów zabudowy śródmiejskiej uwzględnia się przy sporządzaniu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz stanowi podstawę prawną decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu (art. 13a. ust. 5). Ustalenia planu ogólnego określa się, uwzględniając uwarunkowania rozwoju przestrzennego gminy, w szczególności: politykę przestrzenną gminy określoną w strategii rozwoju gminy lub strategii rozwoju ponadlokalnego¹²; ustalenia planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz znajdujące się na terenie gminy, m.in.: zabytki objęte formami ochrony lub ujęte w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków oraz dobra kultury współczesnej; obszary zdegradowane i obszary rewitalizacji (art.13b. ust. 1-3).

Wójt, burmistrz albo prezydent miasta, po podjęciu przez radę gminy uchwały o przystąpieniu do sporządzania planu ogólnego, występuje o opinię o projekcie planu ogólnego m.in. do właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków w odniesieniu do wskaźników i parametrów zabudowy i zagospodarowania terenu, o których mowa w art. 13e ust. 2 i 3, w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (art.13i. pkt.5).

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego określa się obowiązkowo, m.in.: zasady ochrony i kształtowania ładu przestrzennego (art.15. ust. 2. pkt. 2), zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych, oraz dóbr kultury współczesnej (art. 15 ust. 2. pkt. 4.). Ustawa nakłada obowiązek uzgodnienia projektu mpzp m.in. z właściwym wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (art. 17 ust. 6b).

Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji¹³

Ustawa określa zasady oraz tryb przygotowania, prowadzenia i oceny rewitalizacji. Są to m.in. zasady i tryb wyznaczania obszaru zdegradowanego i obszaru rewitalizacji oraz zasady sporządzania oraz zawartość gminnego programu rewitalizacji (art.14-24). W przypadku, gdy jest to uzasadnione specyfiką obszaru rewitalizacji burmistrz, po podjęciu przez radę gminy uchwały o przystąpieniu do sporządzenia gminnego programu rewita-

¹² Przepis ten pkt 1 w art. 13b wejdzie w życie z dn. 1.07.2026 r.

¹³ U S T A W A z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji t.j. Dz. U. 2015 poz. 1777 z późn. Zm. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20150001777/U/D20151777Lj.pdf>. Dostęp: 30 września 2025 r.

lizacji musi wystąpić o zaopiniowanie projektu tego programu przez – właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków – w zakresie form ochrony zabytków (art. 17 ust. 2 pkt 4 lit. b tiret 2).

Rada gminy na wniosek wójta, burmistrza albo prezydenta miasta może podjąć uchwałę w sprawie ustanowienia na obszarze rewitalizacji Specjalnej Strefy Rewitalizacji w celu zapewnienia sprawnej realizacji przedsięwzięć rewitalizacyjnych (art. 25 ust. 1). Co ważne z punktu widzenia ochrony zabytków w przypadku nieruchomości położonych na obszarze Strefy gmina może udzielić ich właścicielom lub użytkownikom wieczystym dotacji w wysokości nieprzekraczającej 50% nakładów koniecznych na wykonanie: robót budowlanych polegających na remoncie lub przebudowie oraz prac konserwatorskich i prac restauratorskich w rozumieniu art. 3 pkt 6 i 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w odniesieniu do nieruchomości niewpisanych do rejestru zabytków (art. 35 ust. 1. pkt. 2).

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu¹⁴

W kontekście istotnych dla samorządu lokalnego działań w zakresie kształtowania krajobrazu oraz estetyzacji i podniesienia jakości przestrzeni publicznych, w tym historycznych układów przestrzennych istotne są przepisy ww. ustawy, zwanej ustawą krajobrazową.

Ustawa ta wprowadziła szereg zmian w obowiązujących ustawach, które są istotne dla poprawy kształtowania krajobrazu kulturowego. Dla samorządu gminy istotne jest wprowadzenie przepisów dotyczących kompleksowego uregulowania kwestii dotyczących reklam. W tym zakresie ustawa krajobrazowa umożliwia gminom m.in. wprowadzenie zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń; ustalania ich gabarytów, standardów jakościowych i rodzaju materiałów.

Na określonych obszarach samorząd gminy może też ustalać zakazy sytuowania ogrodzeń, umieszczania tablic i urządzeń reklamowych (z wyłączeniem szyldów). Zasady te i zakazy samorząd wprowadzać może poprzez Uchwałę Rady Gminy mającą charakter prawa miejscowego – tzw. uchwała reklamowa. Dodatkowo dla obszarów z uchwalonymi

¹⁴ U S T A W A z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu, Dz. U. z 2015 r. poz. 774, 1688; <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20150000774/U/D20150774Lj.pdf>. Dostęp: 30 września 2025 r.

zasadami i warunkami gmina może wprowadzić opłatę reklamową od posiadania tablic i urządzeń reklamowych. Zgodnie z tymi przepisami wprowadzenie takich ustaleń nie będzie już możliwe w planach miejscowych, ale wyłącznie w uchwale reklamowej, wydawanej na podstawie art. 37a znowelizowanego brzmienia ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Wyjątek dotyczy planów miejscowych, do sporządzania, których przystąpiono do 11 września 2015 r.

3 Panorama Starego Miasta, fot. K. Chmiel, z zasobów UM Zamość

4 Rynek Wielki, fot. K. Chmiel, z zasobów UM Zamość

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTURO- WEGO

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami – korelacje gminnego programu z dokumentami stworzo- nymi na poziomie krajowym

Gminny program opieki nad zabytkami miasta Zamość powinien być zgodny z założeniami i celami polityki państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami oraz szeroko pojętego zarządzania dziedzictwem kulturowym. Polityka ta określana jest przede wszystkim w następujących dokumentach:

- **Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026,**
- **Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030,**
- **Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030,**
- **Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030.**

Korelacje GPOnZ z *Krajowym Programem Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026*¹⁵

Krajowy program jest dokumentem strategicznym określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące realizacji wyznaczonych celów.

W krajowym programie dokonano diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce w trzech zasadniczych obszarach:

1. Organizacji i zadań organów ochrony zabytków w Polsce,
2. Stanu zachowania zabytków w Polsce, w tym roli i znaczenia form ochrony zabytków oraz informacji o zabytkach,
3. Komunikacji, partycypacji, porozumienia i współpracy w obszarze ochrony zabytków w Polsce.

¹⁵ Uchwała nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r. w sprawie "Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026". M.P. 2023 poz. 1470. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20230001470/O/M20231470.pdf>. Dostęp: 10 październik 2025 r.

Celem głównym programu jest zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce. Do realizacji tego celu wskazano trzy cele szczegółowe dotyczące:

1. Weryfikacji wybranego zasobu zabytkowego i wzmocnienia narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości;
2. Wzmocnienia potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków;
3. Roli zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja).

Realizacja zadań programu ma wspomóc efektywną ochronę i opiekę nad zabytkami poprzez m.in. ochronę i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, podnoszenie wiedzy o zasobach zabytkowych kraju, cyfryzację i podniesienie jakości prowadzonych postępowań administracyjnych oraz zwiększenie zastosowania nowych technologii.

Zadania programu skupiają się na kilku zasadniczych obszarach:

Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m.in. stworzenie:

- modelu i systemu wartościowania zabytków;
- planów zarządzania dla pomników historii;
- systemu bezpieczeństwa zabytków

oraz działania w zakresie:

- wsparcia procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
- projektowania konserwatorskiego.

Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych poprzez m.in.:

- cyfryzację procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;
- opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez m.in.:

- wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+);
- digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego;
- rozwój portalu zabytek.pl.

Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego poprzez m.in.:

- włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;
- kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego;

- wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.

Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez m.in.:

- wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
- warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
- wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
- inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

Krajowy program od czasu uchwalenia w 2023 r. nie wszedł jednak dotychczas w sferę realizacji.

Korelacje GPOnZ z Krajową Strategią Rozwoju Regionalnego 2030¹⁶

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 to podstawowy dokument strategiczny polityki regionalnej państwa. Jej głównym celem jest efektywne wykorzystanie potencjału poszczególnych regionów i ich specjalizacji do wzrostu gospodarczego przy jednoczesnym zmniejszaniu dysproporcji i zwiększaniu spójności społecznej, gospodarczej, środowiskowej i przestrzennej.

Strategia określa cele polityki regionalnej, zasady współpracy między rządem a samorządami oraz wyznacza obszary strategicznych interwencji, skupiając się m.in. na wspieraniu słabszych gospodarczo regionów i wzmacnianiu regionalnych przewag konkurencyjnych. Cel główny polityki regionalnej jest realizowany w oparciu o trzy cele szczegółowe:

1. Zwiększenie spójności rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym;
2. Wzmacnianie regionalnych przewag konkurencyjnych;
3. Podniesienie jakości zarządzania i wdrażania polityk ukierunkowanych terytorialnie.

Jednym z celów KSRR jest zapewnienie większej spójności rozwojowej Polski przez wsparcie obszarów słabszych gospodarczo. Dlatego w dokumencie wskazano *obszary*

¹⁶ Dokument przyjęty Uchwałą nr 102 Rady Ministrów z dnia 17 września 2019 r. w sprawie przyjęcia "Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2030", M.P. 2019 poz. 1060, file:///C:/Users/amarek/Downloads/KSRR_MiR.pdf, dostęp: 15 września 2025 r.

strategicznej interwencji (OSI), które otrzymają szczególne wsparcie (będą to m.in. obszary zagrożone trwałą marginalizacją, miasta średnie tracące funkcje społeczno-gospodarcze i tereny Polski wschodniej).

W strategii istotny nacisk położono na rozwijanie kompetencji administracji publicznej. Dotyczy to umiejętności niezbędnych do prowadzenia skutecznej polityki rozwoju, a zwłaszcza wspieranie powiązań między lokalnym i regionalnym sektorem publicznym, a światem biznesu i nauki.

Korelacje GPOnZ z *Koncepcją Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*¹⁷

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 to najważniejszy rządowy dokument dotyczący ładu przestrzennego Polski. Znaczenie tego dokumentu w kontekście programu opieki nad zabytkami jest istotne, gdyż jednym z ustawowych celów programów opieki nad zabytkami jest *włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.*

Celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia: konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie. *Koncepcja* kładzie szczególny nacisk na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, ponieważ decyduje on o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe.

Dokument formułuje także zasady i działania służące zapobieganiu konfliktom w gospodarowaniu przestrzenią i zapewnieniu bezpieczeństwa. W znacznym zakresie uwzględnia również problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie kształtowania prawidłowej polityki przestrzennej. Jako cele polityki przestrzennej w aspekcie ochrony zabytków wskazano: ograniczenie presji urbanizacyjnej na obszary dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, poprzez rozwój narzędzi wspierania finansowego ochrony przyrody i krajobrazu; wprowadzenie systemu standardów zabudowy i zagospodarowania terenu na obszarach o niższym reżimie ochronnym; wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na terenach o wysokich restrykcjach konserwatorskich; wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni.

¹⁷ Dokument przyjęty Uchwałą Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie przyjęcia *Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*, M.P. 2012 poz. 252

Korelacje GPOnZ ze *Strategią Rozwoju Kapitału Społecznego 2030*¹⁸

Głównym celem strategii jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków.

Cel główny doprecyzowany jest przez trzy cele szczegółowe:

1. Zwiększenie zaangażowania Polaków w życie publiczne;
2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich;
3. Zwiększenie wykorzystania potencjału kulturowego i kreatywnego dla rozwoju.

Kluczowe elementy strategii to cyfryzacja, rozwój technologii, wzmacnianie instytucji kultury i archiwów, a także wspieranie aktywności obywatelskiej i kultury oraz organizacji pozarządowych i wolontariatu.

Istotnym zagadnieniem w kontekście gminnego programu jest również promowanie nowych technologii w sektorze kultury i kreatywnym, a także archiwizacja danych internetowych. Wśród szczególnie ważnych zadań znalazło się podnoszenie kompetencji cyfrowych kadr instytucji kultury i archiwów, unowocześnianie usług wraz z wzmacnianiem ich zaplecza technologicznego oraz upowszechnianie rozwiązań cyfrowych wśród instytucji kultury zlokalizowanych poza obszarem działalności ośrodków wiodących.

4.2. Korelacje GPOnZ z międzynarodowymi dokumentami doktrynalnymi

Międzynarodowe normy ochrony dziedzictwa wyznaczane są w szeregu dokumentach doktrynalnych, które określają wartość dziedzictwa kulturowego i zasady jego ochrony. Umowy międzynarodowe – ratyfikowane i opublikowane w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej – należą do źródeł prawa powszechnie obowiązującego (art. 87, ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej). Oznacza to, że są one źródłem praw i obowiązków w krajowym porządku prawnym. Obowiązek ich przestrzegania dotyczy organów administracji publicznej oraz obywateli.

Międzynarodowe konwencje w zakresie ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego, ratyfikowane przez Polskę i stanowiących źródło prawa oraz międzynarodowe dokumenty doktrynalne wyznaczają standardy i kierunki współczesnej ochrony dziedzictwa kulturowego. Dokumenty te mają szczególne znaczenie w przypadku kreowania po-

¹⁸ *Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030* przyjęta przez Radę Ministrów Uchwałą nr 184/2020 z dnia 14 grudnia 2020 r., M.P. 2020 poz. 1060, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20200001060/O/M20201060.pdf>, dostęp: 18 października 2025 r.

lityki konserwatorskiej dla obszaru wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO. Do najważniejszych z nich w kontekście gminnego programu dla miasta Zamość należą:

- Karta Ateńska z 1931 roku – Postanowienia konferencji w Atenach w 1931 roku,
- Karta Wenecka z 1964 roku (II Międzynarodowy Kongres Architektów i Techników Zabytków w Wenecji, 1964 r.)
- Karta Florencka – Międzynarodowa Karta Ogrodów IFLA – ICOMOS (Międzynarodowy Komitet ICOMOS-IFLA ds. Ogrodów Historycznych, Florencja 1981)
- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego (Konferencja Generalna UNESCO, Paryż 1972 r., Dz.U. z 1976 r., Nr 32, poz. 190) ratyfikowana przez Polskę w 1976r.
- Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy (Rada Europy, Grenada, 1985 r.)
- Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (UNESCO, 2003 r.; Dz.U. z 2011 r., Nr 172, poz. 1018) przyjęta w 2003 r., ratyfikowana przez Polskę w 2011 r.
- Konwencja w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego (UNESCO, Paryż 2005 r.; Dz. U. z 2007 r., Nr 215, poz. 1585) ratyfikowana przez Polskę w 2007 r.
- Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (Rada Europ, La Valletta, 1992 r.
- Dokument z Nara o autentyzmie (Konferencja na temat autentyzmu, Nara 1994)
- Międzynarodowa Karta Turystyki Kulturowej (Zgromadzenie Generalne ICOMOS, Meksyk 1999)
- Europejska Konwencja Krajobrazowa (Rada Europy, Florencja, 2000 r.)
- Deklaracja w sprawie zachowania GENIUS LOCI (Ducha Miejsca) (Zgromadzenie Generalne ICOMOS, Quebec, 2008)
- Zalecenia UNESCO w sprawie historycznego Krajobrazu Miejskiego (Konferencja Generalna UNESCO, Paryż 2011 r.

4.3. Strategiczne cele polityki województwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami – korelacje gminnego programu z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa¹⁹

- *Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 roku;***
- *Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa Lubelskiego na lata 2023-2026;***
- *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego.***

Korelacje GPOnZ ze *Strategią Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 roku*²⁰

Samorząd województwa pełni rolę inicjującą, integrującą i koordynacyjną w odniesieniu do rozwoju regionu. Kultura zwiększa także atrakcyjność regionu, zarówno dla mieszkańców, jak i inwestorów oraz przyciąga turystów, może więc być czynnikiem wzrostu gospodarczego²¹. W syntezie analizy prospektywnej określono, że kultura i dziedzictwo kulturowe stanowią podstawowy element budowy tożsamości regionalnej i lokalnej. Obszar województwa lubelskiego charakteryzuje się zróżnicowanym i atrakcyjnym krajobrazem kulturowym, bogatym w liczne zabytki architektury oraz obiekty o dużej wartości artystyczno-historycznej.

W strategii przestrzeń kulturowa województwa została podzielona na następujące obszary:

- o znaczeniu międzynarodowym, obejmujący obiekt wpisany na listę światowego dziedzictwa UNESCO (staromiejski układ Zamościa);
- o znaczeniu krajowym, obejmujący zabytki uznane za pomnik historii (w tym historyczny zespół miasta Zamościa);
- o znaczeniu ponadregionalnym (przygraniczny, zamojski, nadwiślański), obejmujący obszary, które są wynikiem działania i interakcji czynników przyrodniczych i kulturowych;
- o znaczeniu regionalnym, obejmujący tereny rekomendowane w Planie Zagospodarowania Województwa Lubelskiego do utworzenia parku kulturowego.

¹⁹ W analizie pominięto dokumenty Powiatu Zamojskiego – zarówno strategia rozwoju powiatu, jak i powiatowy program opieki nad zabytkami są nieaktualne.

²⁰ *Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 roku* przyjęta Uchwałą Nr XXIV/406/2021 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 29 marca 2021 r. https://umwl.bip.lubelskie.pl/upload/pliki/SRWL_2030.pdf, dostęp 05.10.2025 r.

²¹ Tamże, s. 26

W strategii sformułowano następujące wnioski związane z rozwojem w oparciu o dziedzictwo kulturowe:

– *Dziedzictwo kulturowe oraz walory przyrodnicze województwa lubelskiego stwarzają możliwość rozwoju funkcji turystycznej, jako istotnego czynnika aktywizacji poszczególnych obszarów Lubelszczyzny i źródła dochodu mieszkańców. Bogactwo zasobów turystycznych województwa lubelskiego stanowią: dobrze zachowane, atrakcyjne środowisko przyrodnicze oraz spuścizna kulturowa będąca wynikiem styku cywilizacji i wielu kultur;*

– *Znaczącym celem ruchu turystycznego są obiekty i zespoły dziedzictwa kulturowego oraz instytucje kultury, miejsca pielgrzymkowe, a także kultywowane w wielu obszarach przejawy tradycyjnej kultury ludowej (wioski tematyczne). W zakresie form turystyki wzrasta również rola imprez kulturalnych, do których należą np. festiwale (...)*

Coraz częściej w świadomości mieszkańców pojawia się potrzeba aktywizacji działań w aspektach rewitalizacji i konserwacji zabytków, ochrony środowiska, promocji terenu, a także zrzeszania się w ponadlokalnych organizacjach społecznych²².

W dokumencie wyznaczono Cel strategiczny 3 – Innowacyjny rozwój gospodarki oparty o zasoby i potencjały regionu, w którym określono Cel operacyjny 3.4. Innowacyjne wykorzystanie walorów przyrodniczo-kulturowych, rozwój sportu i usług wolnego czasu.

W ramach tych działań określono następujące kierunki działań istotne z perspektywy celów i zadań gminnego programu:

– rozwijanie produktów i ofert wydarzeń wykorzystujących unikalne zasoby lokalne (m.in. wydarzenia historyczne, tradycje, materialne i niematerialne dziedzictwo kulturowe, walory środowiskowe);

– wspieranie rozwoju przemysłów kreatywnych oraz przemysłów kultury, przedsiębiorczości bazującej na lokalnych zasobach, dziedzictwie kulturowym i usługach edukacyjnych;

– ochrona zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym poprzez rozwijanie funkcji użytkowej obiektów kulturowych;

– upowszechnianie nowoczesnych, wykorzystujących technologie cyfrowe form dostępu do kultury i informacji o zasobach przyrody²³.

Wyznaczono także kierunki działań Samorządu Województwa, którymi m. in. są:

²² Tamże, s. 28

²³ Tamże, s. 117-118

- działania na rzecz poprawy stanu zachowania obiektów zabytkowych stanowiących majątek województwa lubelskiego;
- wspieranie organizacji i tworzenie infrastruktury na rzecz zachowania pamięci i dziedzictwa historycznego województwa lubelskiego;
- wdrażanie Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim²⁴.

W celu strategicznym 4. – Wzmacnianie kapitału społecznego, cel operacyjny 4.1. Rozwijanie kapitału ludzkiego wskazano m.in. na wzmocnienie edukacji kulturalnej poprzez rozszerzenie oferty edukacyjnej, budowanie tożsamości lokalnej, podnoszenie poziomu wiedzy o kulturze, sztuce i twórcach²⁵, a w celu 4.6. Wspieranie oddolnych inicjatyw i poprawa efektywności zarządzania, znalazły się m.in. następujące kierunki działania:

- wspieranie i upowszechnianie ruchu regionalistycznego, w tym folkloru;
- budowa wizerunku regionu i kreowanie tożsamości marki województwa lubelskiego²⁶.

Przyjęte kierunki działań *Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Miasta Zamość na lata 2026-2029* korelują z założeniami *Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 roku*.

Korelacje GPOnZ z Wojewódzkim Programem Opieki nad Zabytkami Województwa Lubelskiego na lata 2023-2026²⁷

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa Lubelskiego na lata 2023-2026 jako najważniejszy dokument strategiczny określający politykę samorządu województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego stanowi istotny punkt odniesienia dla programu opieki miasta Zamość. Jak stwierdzono, program wojewódzki spełniać ma *rolę popularyzującą ideę ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w województwie lubelskim, która, mimo wielu pozytywnych przykładów, wymaga nadal głębokiego społecznego zrozumienia, poparcia i aktywizacji*.²⁸

²⁴ Tamże, s. 118

²⁵ Tamże, s. 121

²⁶ Tamże, s. 132

²⁷ *Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa Lubelskiego na lata 2023-2026* przyjęty uchwałą nr LVI/813/2024 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 20 marca 2024 r.

²⁸ Tamże, s. 3

Sformułowane cele strategiczne, cele operacyjne i działania skonstruowane zostały w odniesieniu do województwa, będącego zbiorem jednostek samorządu terytorialnego. W programie wojewódzkim założono, że realizacja działań odbywać się będzie przy zaangażowaniu wszystkich jednostek samorządu terytorialnego, instytucji działających w tej sferze i zainteresowanych środowisk.

Wiele działań skierowanych jest wprost do jednostek samorządu terytorialnego, dlatego prezentacja założeń programu wojewódzkiego jest ważna w kontekście formułowania programu gminnego. Przyjęta przez samorząd województwa lubelskiego zasada *odejścia od widocznego jeszcze biernego administrowania zabytkami na rzecz idei aktywnego zarządzania dziedzictwem, myślenia o kulturze, jako czynnika rozwoju, nowej filozofii ochrony dziedzictwa poprzez włączanie go w obieg społeczno-gospodarczy*²⁹ jest także założeniem gminnego programu miasta Zamość.

Cel strategiczny Zachowanie zasobów dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny, uwzględniające wymogi teraźniejszości i oczekiwania przyszłości, służące poprawie jakości życia mieszkańców województwa lubelskiego.		
Cel operacyjny 1. Zachowanie potencjału krajobrazu kulturowego województwa.	Cel operacyjny 2. Promocja zasobów dziedzictwa kulturowego województwa lubelskiego oraz idei opieki nad zabytkami.	Cel operacyjny 3. Żywa tradycja – inwentaryzacja i ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego.
Działanie 1. Zachowanie wartości krajobrazu kulturowego oraz miejsc i obiektów dziedzictwa.	Działanie 1. Utworzenie Szlaku Architektury Drewnianej Województwa Lubelskiego.	Działanie 1. Zacieśnienie współpracy ze środowiskiem naukowym służącej eksploracji, identyfikacji i dokumentacji przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego subregionów Lubelszczyzny.
Działanie 2. Dbłość o zabytki własne województwa.	Działanie 2. Przygotowywanie wydawnictw prezentujących bogactwo dziedzictwa kulturowego województwa lubelskiego.	Działanie 2. Wpisy na krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego unikatowych zjawisk występujących na terenie Lubelszczyzny.

²⁹ Tamże, s. 3

<p>Działanie 3. Wspieranie działań służących ochronie dziedzictwa i krajobrazu kulturowego - aktywny udział w pozyskiwaniu środków na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych.</p>	<p>Działanie 3 Organizacja konkursu fotograficznego „Odkrywamy dziedzictwo Lubelszczyzny” z wydawnictwem pokonkursowym w formie kalendarza.</p>	<p>Działanie 3. Wspieranie wydarzeń i inicjatyw służących ochronie i promocji niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz ich depozytariuszy.</p>
	<p>Działanie 4. Upowszechnianie idei opieki nad zabytkami i ochrony dziedzictwa kulturowego.</p>	

Należy podkreślić, że ranga i znaczenie dziedzictwa kulturowego Zamościa zostały w wojewódzkim programie dostrzeżone, a miasto to znajduje poczesne miejsce w części prezentującej charakterystykę zasobu województwa. Zamość wskazano jako jedyne miejsce w województwie lubelskim wpisane na prestiżową Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. W wojewódzkim programie zwrócono też uwagę na zakończenie trwającego od 2007 roku procesu konserwacji, integracji i rekonstrukcji Twierdzy Zamość. Jak oceniono, dzięki tym działaniom: *Powstał wysokiej wartości „produkt turystyczny” – rozległa przestrzeń jako unikalny przykład odzyskanych zarysów historycznych urządzeń fortecznych i widoków bastionowej twierdzy z XVIII – XIX wieku, o starszym renesansowym rodowdzie³⁰.*

Zamość – historyczny zespół miasta w zasięgu obwarowań XIX wieku wskazano również jako jeden z siedmiu Pomników Historii na terenie województwa lubelskiego.

Przyjęte cele i kierunki działań *Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Miasta Zamość na lata 2026-2029* są spójne z celami *Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Lubelskiego na lata 2023-2026*.

Korelacje GPOnZ z *Planem Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego*³¹

W planie zagospodarowania przestrzennego ustalono, że polityka regionalna w zakresie ochrony i kształtowania krajobrazu kulturowego opiera się na kompleksowym podejściu

³⁰ Tamże, s. 12

³¹ *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego* przyjęty Uchwałą nr XI/162/2015 z dnia 30 października 2015 r. Sejmiku Województwa Lubelskiego (Dz. Urz. Woj. Lubelskiego z 2015 r. poz. 5441).

do dziedzictwa kulturowego, a równocześnie zakłada eksponowanie w zagospodarowaniu wyróżniających się historycznie przestrzeni kulturowych. Plan wskazuje, jakimi działaniami w obszarze kształtowania, użytkowania i przekształcania przestrzeni należy zmierzać do osiągnięcia celów zapisanych w strategii rozwoju województwa. Ochrona dziedzictwa kulturowego zajmuje ważne miejsce w planie wojewódzkim.

W planie zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego uznano Zamość za ośrodek subregionalny, wskazany do wzmacniania funkcji regionalnych, jeden z głównych obszarów rozwoju przestrzeni społeczno-gospodarczej oraz za ponadregionalny ośrodek obsługi turystyki ze względu na zasoby kulturowe o wyjątkowych wartościach (w szczególności historyczny układ urbanistyczny Zamościa wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa, obiekty sakralne, obiekty Renesansu Lubelskiego), rekomendując utworzenie w Zamościu parku kulturowego.

W kierunkach rozwoju przestrzennego zaakcentowano problematykę środowiska kulturowego, wskazując, że działania w tym zakresie służyć mają wykorzystaniu dziedzictwa materialnego i niematerialnego w rozwoju społeczno-gospodarczym, w tym przede wszystkim turystyki oraz utrwalaniu tożsamości regionalnej i kreowaniu wizerunku województwa.

W polityce regionalnej w zakresie ochrony i kształtowania krajobrazu kulturowego zwrócono uwagę na eksponowanie w zagospodarowaniu wyróżniających się historycznie przestrzeni kulturowych. Stąd też, jako jeden z kierunków działań przyjęto ochronę dziedzictwa kulturowego o znaczeniu światowym, europejskim i krajowym. Ochrona i opieka nad zabytkami służyć ma m.in. rewaloryzacji i rewitalizacji układów urbanistycznych, a w odniesieniu do zabytkowego krajobrazu kulturowego wśród działań wymieniono m.in.: ochronę panoram w celu zachowania historycznych sylwet obiektów i zespołów urbanistycznych, zachowanie i konserwację zieleni komponowanej, ochronę i odtwarzanie historycznych przestrzeni publicznych o potencjale kulturowym, a także wspieranie tworzenia parków kulturowych oraz szlaków kulturowych³². Określając przestrzenne warunki realizacji regionalnej polityki rozwoju – w odniesieniu do obiektów i przestrzeni publicznych o wybitnych walorach kulturowych – ustalono obowiązek dostosowania użytkowania oraz zagospodarowania otoczenia zapewniających ich zachowanie, eksponowanie i udostępnianie odpowiednio do statusu (światowego, europejskiego, krajowego), wymieniając Stare Miasto w Zamościu jako miejsce wpisane na Listę Światowego

³² Tamże, s. 76

Dziedzictwa UNESCO oraz uznane za Pomnik Historii. Zamość wskazany jest także, jako jeden z ośrodków koncentracji obiektów zabytkowych, ważny w kontekście kształtowania i utrwalania tożsamości regionalnej oraz turystycznego wykorzystania, a także jako jedno z miast tzw. pasm kulturowych, które są *traktowane, jako wieloprzestrzenne struktury wyznaczone na obszarach koncentracji potencjału kulturowego pozwalającego na ukierunkowanie rozwoju turystyki i zintegrowany rozwój infrastruktury turystycznej*³³. Wśród działań ukierunkowanych na zachowanie wartości zabytkowych poszczególnych obiektów, za priorytetowe uznano m.in. następujące obiekty z Zamościa: zespół rezydencjonalny, wieża ciśnień, zespół twierdzy. Warto też przytoczyć zawarte w planie ustalenia w odniesieniu do zabytkowych układów urbanistycznych, tj.:

- *zachowanie i uczytelnianie historycznych układów i funkcji rynków oraz sieci ulicznej,*
- *zachowanie lub odtwarzanie historycznego ukształtowania terenu zabytkowego zespołu miejskiego (w tym cech obronności) i układu komunikacyjnego,*
- *zachowanie lub odtwarzanie elementów układów zieleni komponowanej,*
- *zachowanie powiązań przestrzenno-funkcjonalnych elementów zespołów urbanistycznych,*
- *ochronę sylwet miast poprzez prawidłowe zagospodarowanie stref ekspozycji zespołów urbanistycznych,*
- *kształtowanie uzupełniającej zabudowy w dostosowaniu do założeń historycznych,*
- *uporządkowanie ruchu kołowego uwzględniające potrzeby ograniczania uciążliwości komunikacji i likwidowania kolizji przestrzennych*³⁴.

W planie zagospodarowania województwa wśród obszarów o szczególnej wartości kulturowej rekomendowanych do utworzenia parku kulturowego wymieniono m.in. *Park Kulturowy Renesansowego Założenia Lokacyjnego Zamościa*.

Przyjęte cele i kierunki działań *Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Miasta Zamość na lata 2026-2029* są spójne z ustaleniami *Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego* w zakresie dziedzictwa kulturowego.

³³ Tamże, s. 77

³⁴ Tamże, s. 80

5 Twierdza Zamość, fragment fortyfikacji – bastion VII, nadszańiec, kurtyna,
fot. M. Pokrywka, z zasobów UM Zamość

6 Twierdza Zamość, Brama Szczepieszka, fot. M. Wołoszyn, z zasobów UM Zamość

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTURO- WEGO MIASTA

5.1. Korelacje GPOnZ z dokumentami wykonanymi na poziomie miasta (ana- liza dokumentów programowych miasta)

- *Strategia Rozwoju Miasta Zamość na lata 2020-2030;*
- *Gminny Program Rewitalizacji Miasta Zamość na lata 2023-2030;*
- *Stare Miasto w Zamościu. Plan Zarządzania Dobrem Światowego Dziedzictwa UNESCO, oprac. B. Szmygin, A. Fortuna-Marek, A. Siwek, Zamość 2018;*
- *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Zamość.*

Korelacje GPOnZ ze *Strategią Rozwoju Miasta Zamość na lata 2020-2030*³⁵

Strategia rozwoju to ważny dokument, który powinien ułatwiać władzom samorządowym realizację długookresowych celów rozwoju Miasta. W założeniach przyjęto, że strategia rozwoju wraz ze studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego stanowić będzie nadrzędny dokument wobec innych dokumentów przyjmowanych przez władze miasta.

W opracowaniu dokonano diagnozy sytuacji społeczno-gospodarczej. Wśród problemów dostrzeżono m.in. wiele ograniczeń i przeszkód, które wprost wiążą się z zagadnieniami istotnymi dla gminnego programu opieki nad zabytkami. Należą do nich przede wszystkim: *niski stopień wykorzystania potencjału kulturowego Starego Miasta, słabo wykorzystany potencjał historyczny i wizerunek Zamościa do dynamizowania rozwoju gospodarczego Miasta, zły stan techniczny większości budynków komunalnych, niewystarczająco zagospodarowany zalew i tereny wokół zalewu, niski poziom zainteresowania ofertą kulturalną wśród mieszkańców, zanikanie poczucia wspólnoty z „małą ojczyzną”, jaką jest Zamość, małe poczucie odpowiedzialności za Miasto, jako wspólne dobro, zanikanie więzi i obniżający się poziom integracji społeczności lokalnej*³⁶. Równocześnie wśród czynników rozwojowych kwestie związane z dziedzictwem kulturowym miasta znalazły istotne miejsce. Wymienić można m.in.: wpis Starego Miasta na Listę UNESCO, zabytkowy charakter miasta z dużą liczbą obiektów zabytkowych, zrewitalizowane Stare Miasto, bogata oferta

³⁵ *Strategia Rozwoju Miasta Zamość na lata 2020-2030* – dokument przyjęty Uchwałą nr XLII/615/2022 Rady Miasta Zamość z dnia 28 lutego 2022 r.

³⁶ Tamże, T.II, s. 7-12

kulturalna (w tym imprezy bezpłatne, plenerowe), turystyczny charakter Miasta i związana z tym możliwość podjęcia pracy sezonowej, mpzp uchwalony dla całego miasta, bogata oferta kulturalna instytucji kultury i innych organizatorów życia kulturalnego; dobra wielostronna współpraca instytucji kultury, miasta i innych organizatorów życia kulturalnego; rozwinięta baza noclegowo-hotelowa, rozwój szlaku rowerowego Green Velo, rozwijająca się promocja turystyczna.

W ramach tworzenia diagnozy stanu miasta na potrzeby opracowania strategii wykonane zostały wśród mieszkańców badania ankietowe. Interesujące są odpowiedzi respondentów dotyczące wskazania jakim miastem powinien być Zamość w przyszłości. Największa liczba ankietowanych wybrała odpowiedź „turystyki kulturowej” – 21,6% wskazań³⁷. Odpowiadając na pytanie, co powinno być wizytówką miasta najczęściej – 40,3% ankietowanych odpowiedziało, że zabytki.

Szereg przyjętych w strategii celów operacyjnych, koreluje z celami gminnego programu opieki nad zabytkami. Są to m.in. następujące cele: *Zachowany ład przestrzenny w Mieście; Zwiększona powierzchnia terenów rekreacyjnych i zieleni w Mieście; Wysokie standardy zachowania środowiska naturalnego w Mieście; Poprawa dostępności infrastruktury turystycznej w Mieście; Utrzymywanie i rozwój funkcji turystycznych Miasta; Wysoki poziom zainteresowania ofertą turystyczną Zamościa; Dostępna, całoroczna, różnorodna o wysokim standardzie i atrakcyjności oferta wydarzeń kulturalnych wpływająca na kształtowanie kompetencji odbiorców; Rozwinięte społeczeństwo obywatelskie – wysoki kapitał społeczny*³⁸.

Zaplanowane konkretne zadania nazwane zadaniami realizacyjnymi także są istotne dla celów i zadań programu opieki nad zabytkami. Należą do nich m.in.: Rewitalizacja/porządkowanie terenów niezagospodarowanych oraz zdegradowanych (m.in. powojkowych, przemysłowych, rekreacyjnych); Rewitalizacja zabytkowej tkanki miejskiej, w tym terenu Starego Miasta oraz jego najbliższego otoczenia, Poprawa atrakcyjności i funkcjonalności przestrzeni publicznej, w tym tworzenie nowych i ulepszanie istniejących zespołów małej architektury; Poprawa estetyki Miasta; Zagospodarowanie bulwarów spacerowych; Rewitalizacja zalewu miejskiego i terenów przyzalewowych; Rozwijanie infrastruktury turystycznej (ścieżek rowerowych, ścieżek spacerowych oraz szlaków

³⁷ Drugie miejsce zajęła odpowiedź: „centrów logistycznych wykorzystujących potencjał położenia przygranicznego/LHS” (17%), trzecie: „przemysłu” (16,2%), czwarte „Kultury i sztuki” (15,2%) Tamże, T.II., s. 25

³⁸ Wybrane cele operacyjne spośród 30 wszystkich celów operacyjnych, tamże s. 12-13

turystycznych), w tym we współpracy z innymi gminami i podmiotami; Wspieranie uczestników branży turystycznej w rozwijaniu infrastruktury służącej obsłudze ruchu turystycznego; Wykreowanie i promowanie marki i produktów Zamościa; Opracowanie długookresowej koncepcji rozwoju turystyki, w tym koncepcji zintegrowanego produktu turystycznego Zamościa; Utworzenie klastra turystycznego; Wprowadzenie zintegrowanego systemu informacji i promocji turystycznej; Stałe działania na rzecz pozyskania inwestorów w zakresie rozszerzenia infrastruktury turystycznej; Prowadzenie działań edukacyjnych, informacyjnych, pokazowych na rzecz podnoszenia jakości usług turystycznych; Wzmocnienie funkcji turystycznej i rekreacyjnej starówki miejskiej; Stały monitoring rynku turystycznego (prowadzenie badań); Wypromowanie cyklicznej imprezy wizerunkowej o znaczeniu krajowym; Promowanie potencjału i walorów kulturowych Zamościa; Współpraca z innymi samorządami na rzecz wspólnego promowania walorów turystycznych w regionie.

Podsumowując, stwierdzić można, że założenia programowe strategii rozwoju miasta, przyjęte cele i zadania są spójne z priorytetami i zadaniami niniejszego gminnego programu opieki nad zabytkami.

Korelacje GPOnZ z Gminnym Programem Rewitalizacji Miasta Zamość na lata 2023-2030³⁹

Zawarta w programie wizja obszaru rewitalizacji:

Obszar objęty programem rewitalizacji (...) stanie się obszarem atrakcyjnym pod względem społecznym, gospodarczym, środowiskowym, przestrzenno-funkcjonalnym i technicznym, przy zachowaniu zasad zrównoważonego rozwoju.

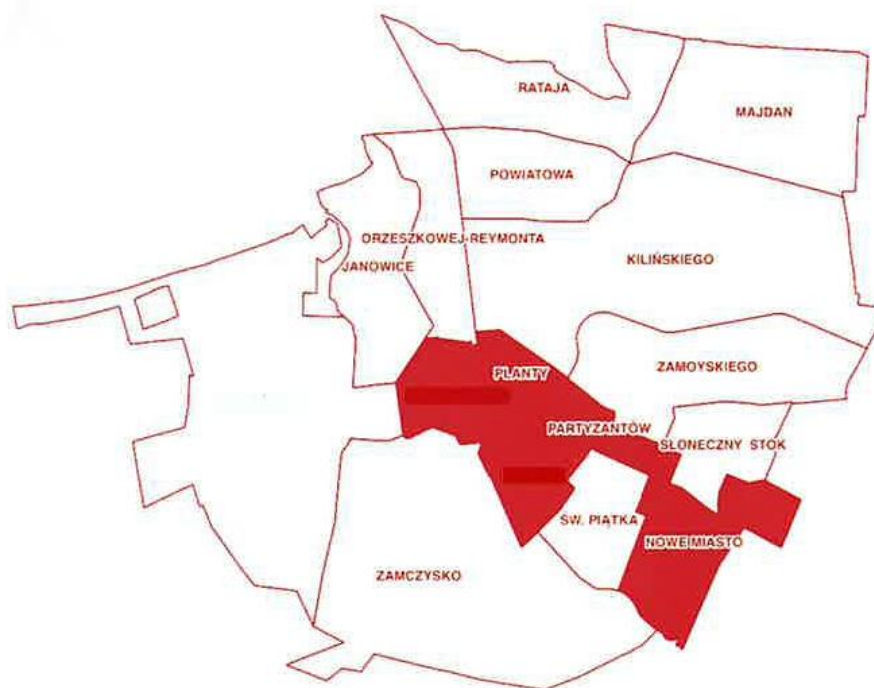
Obszar będzie stanowił strefę atrakcyjną do zamieszkania - Stare Miasto zyska status strefy prestiżu miejskiego. Odrestaurowanym zabytkowym obiektom nadane zostaną nowe funkcje. Znikną miejsca zaniedbane i pustostany. Jeden z najważniejszych obiektów zabytkowych miasta – Pałac Zamoyskich zyska nowe przeznaczenie. Atrakcyjność historyczna miejsca przyciągnie nowych mieszkańców, turystów oraz przedsiębiorców. Przeprowadzona zostanie na szeroką skalę modernizacja zasobu mieszkalnego, zasobu komunalnego. Część mieszkańców z obszaru zyska mieszkania poza obszarem rewitalizacji zmniejszając tym samym odczucie „gettoizacji” (...) Stan substancji zabytkowej miasta zyska na jakości (...) Pojawi się

³⁹ Gminny Program Rewitalizacji Miasta Zamość na lata 2023-2030 – dokument przyjęty Uchwałą Nr LXXII/931/2024 Rady Miasta Zamość z dnia 25 marca 2024 r.

zieleń wkomponowana w strefy przestrzeni miejskiej, będzie ona zachęcać mieszkańców i turystów do spędzania czasu w mieście (...) Klimatyczne kamienice będą przyciągać swoją korzystną lokalizacją ze względu na bliskość restauracji, kawiarni, punktów handlowych, usług, wydarzeń kulturalnych oraz szerokiej oferty rozrywkowo-rekreacyjnej.

Zachowanie architektury układu „miasta idealnego” będzie nadal stanowić atrakcję turystyczną przyciągając turystów i mieszkańców. Obszar rewitalizacji zyska wizerunek miejsca tętniącego życiem (...)

Obszar rewitalizacji będzie dostępny w równym stopniu dla pieszych, rowerzystów czy osób wykorzystujących indywidualny transport samochodowy poprzez dostępną infrastrukturę ciągów pieszych, rowerowych oraz parkingów⁴⁰.

Obszar zdegradowany i obszar rewitalizacji (zaznaczony w kolorze czerwonym)

W diagnozie czynników i zjawisk kryzysowych oraz identyfikacji potencjałów obszaru rewitalizacji zwrócono m.in. uwagę na problemy związane z dużym zasobem obiektów zabytkowych będących własnością samorządu lokalnego, których część nadal pozostaje w złym stanie technicznym. Równocześnie bogactwo dziedzictwa kulturowego mia-

⁴⁰ Tamże, s. 68-69

sta i jego wybitne wartości zabytkowe uznane zostały za jeden z zasadniczych potencjałów dynamizujących procesy rozwojowe. Międzynarodowe znaczenie zespołu staromiejskiego wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego to istotny czynnik dla funkcjonowania wielu podmiotów gospodarczych (w tym gastronomii czy sklepów z pałatkami) oraz główny magnes przyciągający turystów. Wskazano, że na obszarze rewitalizacji zlokalizowanych jest wiele instytucji, których podstawowym celem jest prowadzenie działalności kulturalnej i edukacyjnej.

W programie zamieszczone zostały cele rewitalizacji i odpowiadające im kierunki działań rewitalizacyjnych. Cele strategiczne mają być realizowane w ramach projektów rewitalizacyjnych pogrupowanych w działania.

W obszarze funkcjonalno-przestrzennym za cel strategiczny uznano ukształtowanie przestrzeni obszaru rewitalizacji zgodnie z wymaganiami ładu przestrzennego oraz zapewnienie wysokiej dostępności i jakości infrastruktury

Cele strategiczne i cele operacyjne spójne z założeniami gminnego programu opieki nad zabytkami to przede wszystkim:

Obszary życia w mieście	Cel strategiczny	Cel operacyjny
przestrzenno-funkcjonalny	3. Ukształtowanie przestrzeni obszaru rewitalizacji zgodnie z wymaganiami ładu przestrzennego oraz zapewnienie wysokiej dostępności i jakości infrastruktury.	3.1 Kształtowanie przestrzeni miasta zgodnie z wymaganiami ładu przestrzennego . 3.2 Zwiększenie dostępności i poprawa jakości infrastruktury obszaru rewitalizacji. 3.3 Stworzenie polityki zarządzania nieruchomościami należącymi do Miasta Zamość w obszarze zespołu Starego Miasta.
techniczny	Lepszy stan techniczny infrastruktury publicznej dzięki zastosowaniu rozwiązań	4.1 Ochrona zabytkowego krajobrazu kulturowego i zachowania obiektów

	technicznych i infrastrukturalnych podnoszących bezpieczeństwo i komfort życia mieszkańców.	dziedzictwa kulturowego. 4.2 Zwiększenie dostępności infrastruktury publicznej i prywatnej w obszarze rewitalizacji.
--	---	---

Wiele kierunków działań wprost lub pośrednio odnosi się do ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego. Są to m.in.;

3.1.1. Podjęcie działań systemowych zmierzających do zachowania tkanki Starego Miasta w dobrej kondycji.

3.1.2 Nadanie nowych funkcji obiektom, które utraciły swoje dotychczasowe funkcje – Pałac Zamoyskich.

3.2.1 Poprawa dostępności do infrastruktury turystycznej.

3.2.2 Poprawa komunikacji w obszarze Starego Miasta.

3.3.1 Stopniowa i planowa sprzedaż części nieruchomości będących w zasobie komunalnym.

3.3.2 Bieżące utrzymanie w dobrej kondycji budynków Starego Miasta – działania planowe, nie „od awarii do awarii”.

3.3.3 Remonty obiektów o wysokiej randze zabytkowej.

4.1.1 Aktywne poszukiwanie środków finansowych na remonty obiektów zabytkowych stanowiących zasób miasta.

4.1.2 Stałe podnoszenie standardów budynków stanowiących zabytkową tkankę Starego Miasta.

4.2.1 Likwidowanie barier architektonicznych w budynkach pełniących funkcje publiczne.

4.2.2 Poprawa dostępności przestrzeni na działania kulturalne na Nowym Mieście

5.1.1 Stopniowe przechodzenie na nowoczesne źródła ciepła w mieszkaniowym zasobie komunalnym.

5.1.2 Zachęcenie do wymiany pieców węglowych na gazowe.

5.1.3 Eliminowanie źródeł emisji zanieczyszczeń powietrza – wymiana systemów ogrzewania i podłączanie do sieci miejskiej.

5.1.4 Dalsze uzupełnienie przestrzeni na Starym Mieście o zielen i wzbogacenie roślinności⁴¹.

W ramach tak określonych kierunków działań wiele konkretnych projektów pokrywa się z zadaniami i działaniami planowanymi w ramach gminnego programu opieki nad zabytkami.

Korelacje GPOnZ z *Planem Zarządzania Dobrem Światowego Dziedzictwa UNESCO*⁴²

Dokument *Stare Miasto w Zamościu – Plan Zarządzania Dobrem Światowego Dziedzictwa UNESCO* przede wszystkim koncentruje się na zagadnieniach związanych z ochroną zabytkowego zespołu Zamościa w granicach wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO i strefy buforowej. Plan zarządzania przedstawia w szczegółowy sposób szereg problemów dotyczących systemu ochrony konserwatorskiej i zabytkowych obiektów w tym zespole.

Głównym celem planu zarządzania jest ochrona wartości zespołu staromiejskiego w Zamościu wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, poprzez udoskonalenie systemu jego ochrony i zarządzania. W dokumencie tym przyjęto założenie połączenia ochrony wartości zabytkowych ze współczesnym użytkowaniem i rozwojem zespołu staromiejskiego.

Plan zarządzania jest dokumentem strategicznym, kierunkowym, który został opracowany na okres dziesięciu lat. Plan kompleksowo prezentuje informacje charakteryzujące Zamość jako dobro UNESCO, funkcjonujący system ochrony i zarządzania oraz określa problemy do rozwiązania oraz działania służące jego ochronie, użytkowaniu i wykorzystaniu.

W Planie zarządzania wskazano m.in. kluczowe działania, które ze względu na ich charakter ujęto w trzech grupach: A. Administracyjne, B. Inwestycyjne, C. Funkcjonalne

A. Działania administracyjne

1. *Uporządkowanie granic obszarów wskazanych w ramach poszczególnych form ochrony.*
2. *Powołanie Zarządcy Zespołu Staromiejskiego w Zamościu, odpowiedzialnego za obszar wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.*

⁴¹ Tamże, s. 79-81

⁴² Uchwała Nr V/77/2019 Rady Miasta Zamość z dnia 25. 02.2019 w sprawie przyjęcia Planu Zarządzania Dobrem Światowego Dziedzictwa Stare Miasto w Zamościu (plan zarządzania pt. *Stare Miasto w Zamościu. Plan Zarządzania Dobrem Światowego Dziedzictwa UNESCO*, oprac. B. Szmygin, A. Fortuna-Marek, A. Siwek, Zamość 2018)

B. Działania inwestycyjne

3. Rozszerzenie i intensyfikacja programu prac konserwatorskich, remontowych i rewitalizacyjnych.
4. Połączenie wizualne, przestrzenne, funkcjonalne i komunikacyjne zespołu staromiejskiego z zalewem.
5. Zagospodarowanie terenu przed Pałacem Zamoyskich, jako przestrzeni publicznej łączącej Pałac z zespołem staromiejskim.
6. Budowa wielofunkcyjnego Centrum Kultury (Filharmonii).
7. Prywatyzacja zasobu mieszkaniowego na terenie starego miasta.

C. Działania funkcjonalne

8. Ograniczenie ruchu samochodowego i parkowania na terenie zespołu staromiejskiego.
9. Rozśrodkowanie działalności organizowanej na Rynku Wielkim.
10. Zorganizowanie systemu roweru miejskiego⁴³.

W przyjętym przez samorząd miasta strategicznym dokumencie sformułowano szereg wniosków i zaleceń dotyczących ochrony zabytkowego zasobu i wartości. W planie tym założono, że wnioski i działania powinny zostać uwzględnione i rozwinięte w gminnym programie opieki nad zabytkami.

Adekwatnie do ustawowych celów, któremu służyć mają programy opieki nad zabytkami i do możliwości realizacyjnych w czteroletniej perspektywie czasowej wiele zadań GPOnZ wprost odnosić się będzie do działań wskazanych w planie zarządzania. Można powiedzieć, że z oczywistych względów GPOnZ stanowi kontynuację założeń planu zarządzania, m.in. poprzez uszczegółowienie wybranych działań i zadań.

Korelacje GPOnZ ze *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Zamość*⁴⁴

W *Studium* Zamościa zagadnienia związane z dziedzictwem kulturowym, potrzebą jego ochrony i wykorzystania dla rozwoju znajdują poczesne miejsce. Jako jeden z głównych celów rozwoju przyjęto: *wykorzystanie wybitnych tradycji historycznych miasta, jako*

⁴³ *Stare Miasto w Zamościu. Plan Zarządzania Dobrem Światowego Dziedzictwa UNESCO*, s.277-296

⁴⁴W latach obowiązywania poprzedniego gminnego programu, tj. 2020-2023 nie uchwalono zmian *Studium*, które zawierałyby modyfikacje ustaleń w zakresie dotyczącym ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego. Aktualnie obowiązujące *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Zamość* uwzględniające zmiany *Studium* przyjętego w 1999 r. - Uchwała nr XV/262/19 Rady Miasta Zamość z dnia 25 listopada 2019 r.

czynnika jego międzynarodowego prestiżu dla rozwoju funkcji turystycznych i kulturotwórczych (dla realizacji tego celu niezbędne jest w wyznaczonych strefach wykonanie określonych prac dokumentacyjnych, planistycznych i prowadzenie polityki przestrzennej i inwestycyjnej zgodnie z ustaleniami zawartymi w tych opracowaniach)⁴⁵.

W studium założono zrównoważony rozwój miasta, który powinien być realizowany w oparciu o kilka zasad, m.in.:

- zasadę planowania i zarządzania rozwojem przestrzennym w harmonii ze środowiskiem przyrodniczym i dziedzictwem kulturowym,
- zasadę ochrony dziedzictwa kulturowego miasta, w tym Starego Miasta, wpisanego na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO i uznanego za Pomnik Historii, *a w tym: - ochrona dziedzictwa kulturowego, warunkująca zarówno dalszy kulturowy rozwój, jak i społeczno-ekonomiczną, atrakcyjność miasta, traktowana, jako jedno z najbardziej istotnych działań w gospodarowaniu przestrzenią miasta, m.in. realizowana poprzez opracowanie planu zarządzania obszarem Starego Miasta i terenami pofortecznymi, jako obiektów wpisanych na listę Światowego Dziedzictwa, - rewitalizacja Starego Miasta ze względu na jego historię, wartość kulturową i unikalny charakter zachowanego układu przestrzennego⁴⁶;*
- zasadę kreowania w sposób charakterystyczny dla miasta elementów krystalizujących jego strukturę przestrzenną i krajobraz, takich jak Stare Miasto i Planty, Park Kulturowy i inne śródmiejskie i miejskie przestrzenie publiczne;
- zasadę utrzymania i kreowania tożsamości miasta przy wykorzystaniu istniejących walorów kulturowych i przyrodniczych, miejsc niezwykłych.

W celu realizacji polityki przestrzennej miasta przyjęto hierarchizację przestrzeni miasta poprzez wprowadzenie stref przestrzennych, skupiających główne funkcje miasta. Funkcje związane z dziedzictwem kulturowym, turystyką i wymianą międzynarodową uznano za strefę o znaczeniu międzynarodowym. Poprawę wizerunku miasta poprzez rewitalizację jego prestiżowych stref a także ich przekształcanie, dopełnianie i porządkowanie w wyznaczonych obszarach, pod ścisłym nadzorem służb konserwatorskich przyjęto, jako ważny element celów strategicznych.

W uwarunkowaniach sprzyjających realizacji celów, zwrócono m.in. uwagę, że to dziedzictwo kulturowe Zamościa sprawia, że utrzymuje się wizerunek miasta, jako unikalne

⁴⁵ Tamże, s. 22

⁴⁶ Tamże, s. 25

historyczne miejsce o wysokiej krajowej i międzynarodowej randze, budzące zainteresowanie turystów.

Równocześnie, wśród uwarunkowań ograniczających realizację celów trafnie wskazano, że: przestrzenie publiczne miasta nie tworzą czytelnego systemu (poza ścisłym obrębem Starego Miasta), a ich jakość nie jest wystarczająca dla miasta nastawionego na rozwój turystyki i kontaktów międzynarodowych, infrastruktura turystyczna nie stanowi wystarczającej oferty dla promowania turystyki, istnieją rozległe rejony miasta wymagające pilnej i gruntownej rewitalizacji lub rewaloryzacji jak np. Stare Miasto, obszar projektowanego Parku Kulturowego...⁴⁷

W uwarunkowaniach wynikających ze stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej syntetycznie zaprezentowano historię miasta i rozwoju układu urbanistycznego oraz wykazy obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomości i gminnej ewidencji zabytków. Natomiast nie wyznaczono obiektów bądź obszarów wskazanych do ochrony, jako dobro kultury współczesnej⁴⁸. W innym miejscu *Studium* jako rekomendowane do ochrony w formie dobra kultury współczesnej wskazano: Os. im. Jana Zamoyskiego, Centrum Kultury Filmowej, Dom Dziecka (przy ul. Źródlanej), przy czym uznano, że wskazane obiekty nie wyczerpują katalogu wszystkich obiektów, które mogą być wskazane jako tego typu forma ochrony.

W założeniach polityki przestrzennej w zakresie ochrony i kształtowania środowiska kulturowego za niezbędne wskazano podjęcie prac nad opracowaniami studialnymi:

- a) studium krajobrazowym
- b) studium terenów pofortecznych
- c) studium historyczno-urbanistycznym Starego Miasta.

W Studium wskazano, że podstawę ochrony konserwatorskiej w obszarze miasta tworzą:

- rejestr zabytków oraz gminna ewidencja zabytków,
- strefy ochrony konserwatorskiej „A”, „B” i „K”, określone w mpzp miasta z 2006 roku.

Wśród obszarów i zespołów nieujętych w rejestrze zabytków i ewidencji konserwatorskiej zwraca się szczególną uwagę na konieczność objęcia ochroną następujących zabytkowych zespołów:

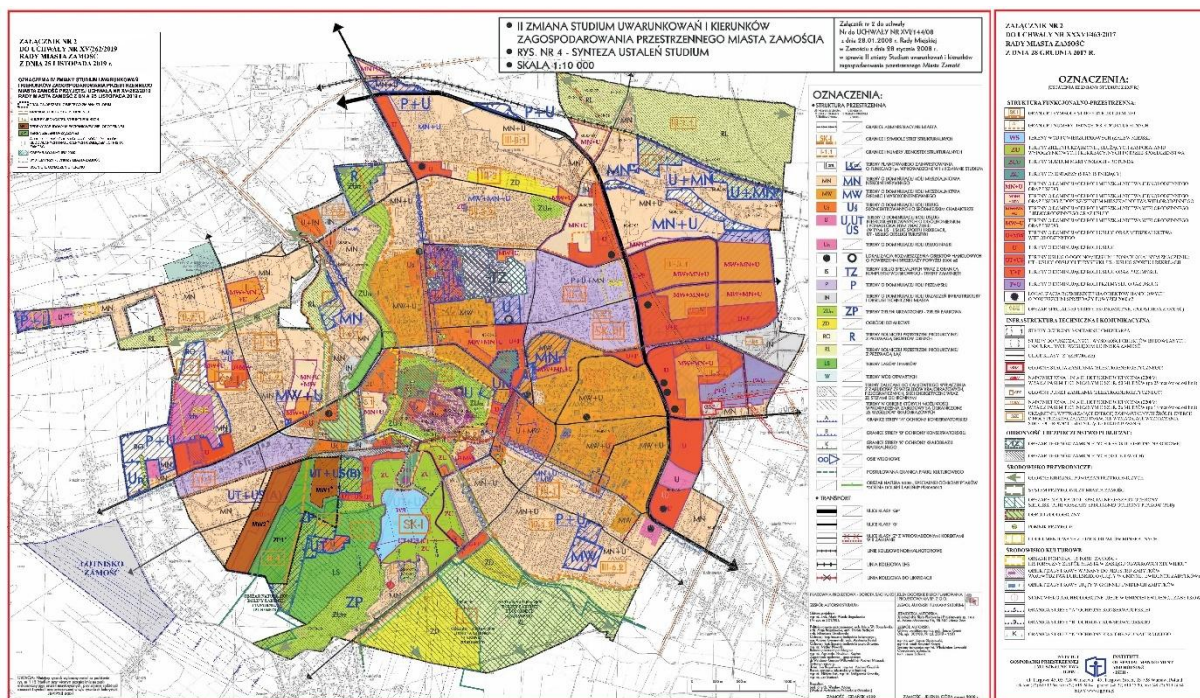
⁴⁷ Tamże, s. 24

⁴⁸ Tamże, s. 65

- 1) wybranych terenów Nowego Miasta (w ramach dawnych przedmieść: Iwowskiego, hru-bieszowskiego oraz Nowej Osady) i wewnątrz urbanistycznych ulic Św. Piątka i Partyzantów oraz rynku Nowej Osady wraz z przyległymi kwartałami,
- 2) wewnątrz urbanistycznego dawnego traktu lubelskiego w ciągu ul. Piłsudskiego,
- 3) zespołu dawnej zabytkowej wsi Janowice,
- 4) zespołu dawnej zabytkowej wsi Majdan⁴⁹.

W dokumencie określono również ogólne zasady ochrony dziedzictwa kulturo-wego i zabytków dla poszczególnych stref ochrony konserwatorskiej (strefa „A”, strefa „B”), strefy ochrony krajobrazu naturalnego (strefa „K”) oraz stanowisk archeologicznych wyznaczonych na rys nr 4 – Synteza ustaleń Studium (Zał. nr 2 do Uchwały). Uznano, że zasady te należy uwzględniać przy sporządzaniu planów miejscowych. Dla poszczegól-nych stref określono szereg nakazów i zakazów. Obszar miasta został podzielony na 3 strefy kulturowe:

- 1) SK-I, Renesansowego Założenia Lokacyjnego Miasta, 2) SK-II, Zachodniej części Mia-sta, 3) SK-III, Wschodniej części miasta oraz szereg jednostek w poszczególnych strefach. Dla każdej z wyszczególnionych jednostek wskazano szereg ustaleń ogólnych dotyczą-cych ochrony środowiska kulturowego.

⁴⁹ Studium uwarunkowań..., s. 130

7 Zamojskie podcienia z widokiem na Ratusz, fot. Z. Wojtak, z zasobów UM Zamość

8 Kamienice północnej pierzei Ryнку Wielkiego, fot. Z. Wojtak, z zasobów UM Zamość

5.2. Charakterystyka zasobów dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego)

5.2.1. Zarys historii obszaru miasta

Zamość został lokowany w 1580 r. z inicjatywy kanclerza Jana Zamoyskiego i rozplanowany przez włoskiego architekta Bernardo Morando na gruntach wsi Skokówka. Zaplanowano realizację koncepcji miasta idealnego. Jednocześnie miała powstać potężna forteca i sytuowano tu siedzibę właściciela. Było to jednocześnie centrum zarządu ordynacji zamojskiej, utworzonej w 1589 r. Ordynacja powołana została konstytucją sejmową 8 lipca 1589 r. Zgodnie ze statutem dzielenie ordynacji oraz dziedziczenie jej przez kobiety było zakazane. Ordynacja była zobowiązana do utrzymywania wojsk dla obrony kraju. W 1594 r. powstała Akademia Zamojska, szkoła wyższa o humanistycznym profilu. W mieście znalazły siedzibę drukarnia i trybunał dla miast ordynacji. W miarę rozbudowy Zamość stał się ważnym ośrodkiem rzemiosła i handlu, o znaczeniu ponadregionalnym. Miasto zostało otoczone fortyfikacjami bastionowymi systemu nowo włoskiego o nieregularnym pięciobocznym kształcie. Początkowy okres istnienia miasta – czasy Jana Zamoyskiego, jego syna Tomasza oraz okres rządów wnuka – Jana „Sobiepana” – był czasem konsekwentnego rozwoju, kontynuowanego w myśl intencji założyciela miasta idealnego. W 1648 r. twierdza zdała egzamin bojowy odpierając oblężenie wojsk Bohdana Chmielnickiego. Podobnie podczas „potopu” szwedzkiego wojska szwedzkie na przełomie lutego i marca 1656 r. bezskutecznie usiłowały zdobyć twierdzę. W kolejnej batalii, w 1657 r. wojska siedmiogrodzkie Jerzego Rakoczego nie próbowały nawet rozwijać oblężenia. Zamość pozostał filarem struktury obronnej Rzeczypospolitej.

Mniej pomyślny był początek XVIII w. W czasie wielkiej wojny północnej w 1704 r. Zamość spustoszyli Szwedzi, a w 1715 r. Sasi. Po sejmie „niemym” w 1717 r. nastąpiło uspokojenie i próby odbudowy pozycji miasta. W 1720 r. obradował w Zamościu synod zamojski, który doprowadził do zbliżenia teologicznego i liturgicznego kościoła unickiego do katolickiego. W 1746 r. zreformowano Akademię Zamojską, jednak jej odrodzenie przerwali Austriacy, którzy po I rozbiórce uczelnię zlikwidowali w 1784 r. W 1809 r. wojska Księstwa Warszawskiego zdobyły miasto szturmem i przyłączyły je do kadłubowego państwa polskiego, pozostającego pod protektorem Napoleona. Kres epopei napoleońskiej przyniósł dla Zamościa ośmiomiesięczne oblężenie przez Rosjan (od lutego do listopada 1813 r.). Polski garnizon dowodzony przez gen. Maurycego Hauke kapitulował na honorowych warunkach. W wyniku ustaleń Kongresu Wiedeńskiego Zamość znalazł się w granicach zależnego od Rosji Królestwa Polskiego.

Do 1821 roku Zamość pozostawał w ręku rodu Zamoyskich. Po wykupieniu przez skarb Królestwa Polskiego pełnił funkcje nadgranicznej twierdzy. Z inicjatywy władz Królestwa dokonano modernizacji fortyfikacji, którą kierował gen. Jan Chrzyciela de Grandville Malletski. Wówczas w strefie 1200 m od murów twierdzy wyburzono wszystkie zabudowania oraz wprowadzono zakaz wznoszenia obiektów murowanych w odległości do 2400 m od czoła obwarowań. W związku z powyższym nowe osiedla rozwijającego się miasta powstawały w oddaleniu od twierdzy. Były to – Nowa Osada, faktyczne centrum handlowe i administracyjne ówczesnego Zamościa oraz Przedmieście Lubelskie. W historycznym centrum dokonano szeregu wyburzeń i przekształceń w związku z podporządkowaniem tego obszaru twierdzy. Ostatni raz rolę bojową twierdza odegrała podczas powstania listopadowego, kiedy pełniła rolę zaplecza dla oddziałów generałów Dwernickiego, Chrzanowskiego i Różyckiego. W 1831 r. od lipca do 22 października miasto blokował korpus rosyjski. Kapitulacja Zamościa była ostatnim akordem oporu wojsk powstańczych. W 1866 r. twierdzę skasowano, a miasto uzyskało status garnizonu wojskowego. W tym celu poza obwodem fortyfikacji rozpoczęto rozbudowę zespołu koszarowego dla armii rosyjskiej.

Pod koniec XIX w. Zamość liczył ponad 10 000 mieszkańców. W czasie I wojny światowej od 26 do 27 sierpnia 1914 r., toczyła się bitwa pod Zamościem rozgrywana przez armię austro-węgierską i rosyjską. Mimo chwilowego powodzenia Austriaków, dopiero po bitwie gorlickiej, w maju 1915 r., Zamość znalazł się trwale pod okupacją austriacką, która trwała do roku 1918. W 1916 r. Austriacy doprowadzili do centrum Zamościa linię kolejową.

W odrodzonej Polsce Zamość stał się lokalnym centrum administracyjnym, kulturalnym i gospodarczym, w granicach województwa lubelskiego. Rozwojowi miasta sprzyjało położenie na szlaku Warszawa-Lublin-Lwów. W trakcie wojny polsko-bolszewickiej, w czasie trwania bitwy warszawskiej, Zamość był okrążany przez 1 Armię Konną Budionnego, która szła z odsieczą oddziałom Tuchaczewskiego. Miasta broniło około 3 tysięcy żołnierzy oraz 3 pociągi pancerne, skuteczną obroną kierował major Mikołaj Bołtuć.

W okresie międzywojennym dostrzeżono wyjątkowe wartości zabytkowe miasta i rozpoczęto zarówno systematyczne badania, jak i prace konserwatorsko-rekonstrukcyjne. 3 lipca 1936 r. historyczny zespół miejski został wpisany do rejestru zabytków województwa lubelskiego. W 1939 r. Zamość zajęli przejściowo Sowieci, jednak finalnie znalazł się pod okupacją niemiecką.

Na Zamojszczyźnie hitlerowcy wdrażali Generalplan Ost, który skutkował drastycznymi wysiedleniami, eksterminacją i próbami germanizacji Polaków. W zamojskiej Rotundzie utworzono jeniecki obóz przejściowy, w którym zginęło ponad 8 tysięcy osób. W czasie wojny zginęło ponad 50% mieszkańców Zamościa, w tym większość z 12 tysięcy Żydów. Stosunkowo niewiele ucierpiała natomiast zabudowa miasta, które nie było terenem walk frontowych. 25 lipca 1944 r., po ustąpieniu Niemców, rządy w mieście objął delegat powiatowy rządu emigracyjnego Janusz Antoni Wiącek. Polskie władze urzędowały 10 dni. Pod osłoną Armii Czerwonej rządy przejęły organy komunistycznego PKWN.

W okresie powojennym Zamość pozostał lokalnym centrum administracyjnym, kulturalnym i gospodarczym. Miasto rozbudowywano wznosząc nowe osiedla mieszkaniowe. Rozwijał się przemysł spożywczy. W latach 70-80. XX w. miała miejsce wzmożona kampania konserwatorska w historycznym centrum miasta, a pierwszych dekadach XXI w. szeroko zakrojony projekt rewaloryzacji i częściowej rekonstrukcji fortyfikacji⁵⁰. W latach 1975-1998 Zamość był stolicą województwa. Od 1999 r. jest miastem na prawach powiatu w województwie lubelskim. Stopniowo wzmocniano system prawnej ochrony konserwatorskiej. 7 października 1966 r. wpisano do rejestru zabytków „Stare Miasto w Zamościu, w obrębie fortyfikacji, wraz ze wszystkimi budynkami murowanymi i drewnianymi, ruinami, drzewostanem oraz ulicami” – nr rejestru A-47. 31 października 1966 r. za zabytek uznano „fortyfikacje miasta” – nr rejestru A- 48. 8 września 1994 r. zarządzeniem Prezydenta RP z (Monitor Polski, nr 50 z 1994 r., poz. 426) "Zamość - historyczny zespół miasta w zasięgu obwarowań XIX wieku" uznany został za Pomnik Historii. W 1992 r. historyczne centrum miasta zostało wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO na podstawie kryterium IV. W uzasadnieniu stwierdzono:

Kryterium (IV): Zamość jest wyjątkowym przykładem miasta renesansowego zaprojektowanego w końcu XVI w., które zachowało swoje oryginalne rozplanowanie, fortyfikacje oraz dużą liczbę ważnych budynków, łączących włoskie i środkowo-europejskie tradycje budowlane.

Ów lapidarny zapis zyskał wnikliwe rozwinięcie na stronach internetowych Ligii Polskich Miast i Miejsc UNESCO:

Zamość jest rzadkim przykładem niemal całkowicie zachowanego miasta renesansowego, wzniesionego na tzw. „surowym korzeniu”, w oparciu o włoskie teorie „miasta idealnego”.

⁵⁰ Zamość /w:/Zabytki Sztuki w Polsce. Małopolska, red. W. Bałus, D. Popp, Warszawa 2016, s. 1549 – 1560.

To zarazem jedyny tego rodzaju przykład miasta prywatnego, ufundowanego w 1580 roku przez kanclerza Jana Zamoyskiego i rozplanowanego na szlaku handlowym łączącym zachodnią i północną Europę z Morzem Czarnym. Ta wybitna urbanistyczna kreacja będąca wyrazem twórczego geniuszu człowieka odcisnęła znamienne piętno w rozwoju architektury i na płaszczyźnie planowania przestrzennego miast, nie tylko w Polsce, ale także w całej Europie Środkowej.

W 1994 r. "Zamość – historyczny zespół miasta w zasięgu obwarowań XIX wieku" uznany został za Pomnik Historii na mocy zarządzenia Prezydenta RP z 8 września 1994 r. (Monitor Polski, nr 50 z 1994 r., poz. 426). W 1999 r., podczas VII pielgrzymki do Polski, Zamość odwiedził papież Jan Paweł II.

Współcześnie Zamość pozostaje ważnym centrum administracyjnym, kulturalnym, społecznym i gospodarczym regionu. Jest też istotnym ośrodkiem ruchu turystycznego w skali kraju oraz pomostem w kontaktach ze wschodnimi sąsiadami. Wyjątkowość miejsca podkreśla fakt, iż od samego początku, pomimo jednolitości pierwotnej koncepcji urbanistycznej, miasto było świadectwem współistnienia i harmonijnego uzupełniania się kultur Wschodu i Zachodu Europy. Tkanka miejska była sukcesywnie wypełniana wielonarodowościowymi, artystycznymi kompozycjami architektonicznymi, składającymi się w rezultacie na niezwykle interesującą mozaikę, która z jednej strony odznacza się dużą regularnością, a z drugiej – cechuje bogatą różnorodnością form. Do dzisiaj zachował się w prawie niezmiennej formie pierwotny zamysł urbanistyczny Starego Miasta – z szachownicowym układem ulic, fortyfikacjami, trzema rynkami (Wielkim, Solnym i Wodnym), a także większością zabudowy, w której cechy architektury włoskiej łączą się harmonijnie z lokalnymi i środkowoeuropejskimi tradycjami artystycznymi⁵¹.

5.2.2. Krajobraz kulturowy

W przypadku Zamościa mamy do czynienia z wyjątkowym pod względem wartości zasobem historycznego (zabytkowego) krajobrazu kulturowego. Jest to krajobraz miejski (zurbanizowany), zdominowany wartościami historycznymi, artystycznymi i naukowymi. Miasto rozwijało się stopniowo, od wieku XVI. W wielu etapach historycznych narastały się formy i substancja zabudowy. Jednak pierwotna koncepcja miasta idealnego zdominowała obszar, kształt i układ zabudowy historycznego centrum Zamościa,

⁵¹ Wg. „Zamość” na stronie Ligii Polskich Miast i Miejsc UNESCO; http://www.liga-unesco.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=86&Itemid=110&lang=pl

decydując o trwałości i integralności kompozycji miejskiej, a co za tym idzie krajobrazu miejskiego ujętego w pierścień fortyfikacji. Kolejne nawarstwienia historyczne czytelne w substancji architektonicznej miasta oraz w jego strukturze przestrzennej (parki, fortyfikacje dziewiętnastowieczne, powiązania z przedmieściami) są równoprawnymi komponentami wartości zabytkowej. Zachowane w substancji architektonicznej i urbanistycznej ślady dawnych funkcji miejskich, mimo późniejszych przekształceń funkcji i formy (np. pałac, czy gmach Akademii), stanowią o wartości i autentyczności kompozycji miejskiej.

Historia rekonstruowania części zabudowy i fortyfikacji Zamościa jest odzwierciedleniem dylematów doktrynalnych konserwatorstwa polskiego w XX w. Skala rekonstrukcji wymaga pogłębionej refleksji badawczej i doktrynalnej w kontekście autentyczności i integralności miejsca, jednak osiągnięty obecnie efekt miasta w pierścieniu kompletnych fortyfikacji bastionowych jest zgodny z duchem i koncepcją „miasta idealnego”. Można stwierdzić, iż kontynuacją koncepcji nowożytnego miasta idealnego stała się dwudziestowieczna koncepcja „idealnej restauracji”. Restauracji w skali krajobrazu kulturowego właśnie.

W granicach miasta można wyróżnić szereg czytelnych stref krajobrazu historycznego. Centralną i wiązaną z najwyższymi wartościami jest strefa historycznego centrum miejskiego w granicach pierścienia fortyfikacji. To klasyczny krajobraz historyczny, w którym kanwa układu urbanistycznego i tkanka zabudowy harmonijnie współtworzą krajobraz przesycony historią. Dla tej części miasta charakterystyczne są rozległe wnętrza architektoniczno-krajobrazowe o czytelnych „ścianach”, takie jak reprezentacyjne przestrzenie publiczne w postaci rynków i placów miejskich. Istotne w tym obszarze są też wąskie wnętrza uliczne, które decydują o kierunkach osi i ciągów widokowych i łączą w skali krajobrazu lokalne dominanty, subdominanty i akcenty krajobrazowe historycznej kompozycji miejskiej. Dominantami są budowle reprezentacyjne, ratusz, kolegiata, budowle sakralne. Subdominantami monumentalne gmachy, takie, jak Pałac Zamoyskich, czy Akademia. W roli akcentów występują charakterystyczne budowle mieszkalne, takie jak zwieńczone attykami kamieniczki staromiejskie. Ze śródmiejskim zespołem krajobrazu miejskiego koresponduje, integralnie z nim związany historycznie i kompozycyjnie, krajobraz warowny. Pierścień fortyfikacji z szerokim przedpołem widokowym tworzy wyjątkowy w skali kraju krajobraz nowożytnej twierdzy. Jest to krajobraz łączący dzieła architektury militaris, dzieła inżynierii oraz rozległe przestrzenie zielone.

W wyniku szerokiej kampanii konserwatorskiej ostatniej dekady stworzono w tym obszarze wyjątkowy park historyczny, gdzie zieleń muraw i nasadzeń integralnie spleta się z formami fortyfikacji ziemnych, wodą fos i bryłami budowli obronnych. Co istotne, ów krajobraz warowny o autonomicznych wartościach historycznych i zabytkowych, jest jednocześnie „oprawą krajobrazową” historycznego centrum miejskiego. Z pierścienia fortyfikacji roztaczają się najlepsze widoki na zespół staromiejski. Fortyfikacje stanowią „podstawę” w panoramie miasta postrzeganej w skali makro i mezo (z odpowiedniego dystansu). Przedpole fortyfikacji stanowi naturalną strefę buforową w skali krajobrazowej, która pozwala na niezakłóconą kontemplację historycznego krajobrazu miasta idealnego. Na pograniczu pasa fortyfikacji i przedpola rozciąga się niezwykle enklawa krajobrazowa – obszar krajobrazu komponowanego o najwyższych walorach przyrodniczych, artystycznych i historycznych. To Park Miejski utworzony i zakomponowany na części fortyfikacji. Najcenniejsze skupisko zieleni wysokiej w granicach miasta historycznego.

Kolejną strefą cennych krajobrazów historycznych są zespoły zabudowy willowej z końca XIX i 1. połowy XX w. rozmieszczone w pasie okalającym fortyfikacje. Jest to zabudowa prezentująca wysoki poziom artystyczny i kompozycyjny. Przeplatające się formy schyłkowego historyzmu, reminiscencje stylu narodowego i międzywojenny modernizm, zatopione w zieleni przydomowych ogrodów współtworzą idylliczny krajobraz zbliżony w charakterze do koncepcji „miasta ogrodu”. To niezwykle cenny krajobraz kulturowy położony poza strefą światowego dziedzictwa i pomnika historii, w znaczący sposób dopełniający przekaz historyczny zapisany w zamojskich krajobrazach. Strefa „miasta ogrodu” przenika się nieregularnie z miastem współczesnym, z zabudową z 2. połowy XX w. i 1. ćw. XXI w.

Współczesna zabudowa dominuje większość obszaru miasta poza wymienionymi strefami krajobrazów zabytkowych. Jednak i wśród tej części miasta dostrzegamy enklawy krajobrazów historycznych. Są to tereny zwartych zespołów zabudowy historycznej, w częściach miasta, które w XIX w. poszukiwało nowej przestrzeni rozwojowej. Konglomerat zabudowy Nowej Osady (Nowego Miasta) z relikdami drewnianej zabudowy tradycyjnej (miasteczkowej) oraz tradycyjnymi w formie budynkami murowanymi z XIX i XX w. stanowi interesujący, choć podlegający dynamicznym przemianom, krajobraz kulturowy.

Zespół dawnych koszar carskich wzniesiony w pierwszej dekadzie XX w. na terenie o powierzchni ponad 40 ha dla 66 Butyrskiego Pułku Piechot, przez swój układ, skalę

i charakter zabudowy również współtworzy lokalną enklawę krajobrazu historycznego. Kolejno zespół zabudowy dawnej Szkoły Rolniczej, to również enklawa krajobrazu historycznego, gdzie budowle monumentalne, budowle gospodarcze i tereny zielone przeplatają się na kształt pokrewny historycznym zespołom pałacowym.

Wreszcie wyjątkową enklawą krajobrazu otwartego, w której dominują formy naturalne, ale która ma niezwykle walor historyczny i kulturowy jest teren Wielkiej Zalewy i Lasu Miejskiego. To obszar, w którym odnajdujemy echa historycznego systemu wodnego i warownego twierdzy. Zarazem to doskonały teren ekspozycyjny dla panoramy historycznego centrum. Rozległość obszaru, powiązanie elementów zieleni, wód i relacji widokowych czyni ów krajobraz wyjątkowym w skali ponadregionalnej. Historyczny związek z dziejami miasta dopełnia wartości widokowe głęboką treścią dokumentującą rozwój i kompozycję miasta.

Podsumowując, można stwierdzić, że Zamość jest miastem o wyjątkowej różnorodności, bogactwie i wartości krajobrazów kulturowych. To wielki potencjał miasta, nie w pełni dotąd dostrzegany i wykorzystywany.

5.2.3. Zabytki nieruchomości (architektura i budownictwo)

Zamojskie zabytki architektury i budownictwa prezentują szeroką gamę form artystycznych i historycznych właściwych dla epok od okresu nowożytnego, po współczesność. Można im przypisać cechy stylowe renesansu, przez manieryzm, barok, klasycyzm, historyzm, po poszukiwania stylu narodowego z XIX/XX w., przykłady rosyjskiej architektury imperialnej oraz cenne realizacje polskiego międzywojennego modernizmu. Nie w pełni pozostają rozpoznane potencjalne dobra kultury współczesnej, czyli architektura z drugiej połowy XX w. wyróżniająca się wartościami kompozycyjnymi i artystycznymi. Jednak i takie przykłady można wskazać (np. socrealistyczny gmach Oficerskiego klubu garnizonowego w zespole koszar, czy socmodernistyczny pawilon informacyjny przy wejściu na teren Rotundy). Zabudowa historycznego zespołu staromiejskiego stanowi wyjątkowy zespół urbanistyczno-architektoniczny w całości. Jednocześnie w zespole tym można wyróżnić szereg budowli o najwyższych walorach historycznych i artystycznych. Ratusz, Kolegiata, Pałac Zamoyskich, kamienice przyrynkowe, synagoga, dawna cerkiew, czy architektura forteczna, to sygnalne przykłady, jakości i różnorodności architektonicznej Zamościa. Dla ukazania znaczenia poszczególnych budowli dość wspomnieć, że Kolegiata,

jest uważana za jeden z najdoskonalszych w Polsce przykładów recepcji wzorów architektury włoskiej swej epoki, a zarazem stała się wzorem dla niezliczonej rzeszy realizacji sakralnych Lubelszczyzny i szerzej ziem Rzeczypospolitej XVII w. Powtarzalność form i dekoracji architektury sakralnej tego kręgu dały impuls w polskich badaniach nad sztuką nowożytną, do stworzenia koncepcji renesansu, czy manieryzmu lubelskiego.⁵² Fortyfikacje nowożytne i z czasów XIX-wiecznej modernizacji twierdzy należą do najwyższych osiągnięć architektury militaris na ziemiach polskich. Kamienice miejskie, zwłaszcza podcieniowe kamieniczki przyrynkowe, to „archetypiczne” w swej formie przykłady nowożytnej architektury miejskiej. Widoczne w dekoracjach architektonicznych przenikanie pierwiastków włoskich, orientalnych i rodzimych współtworzy wyjątkowy charakter architektury miasta na styku kultur Wschodu i Zachodu. Eleganckie formy zabudowy willowej z początków XX w., czy tradycyjne formy drewnianych, miejskich budynków mieszkalnych są dokumentem zrównoważonego rozwoju miasta w XIX i XX w., a zarazem stanowią dobrą ilustrację ówczesnej kultury materialnej.

Szczególnie zagrożone i wymagające uwagi są domy drewniane na obrzeżach miasta. Zazwyczaj są datowane na 1. połowę XX w., choć dadzą się odnotować też przykłady z 2. połowy XIX stulecia. Są to budynki konstrukcji ramowej, rzadziej zrębowej, o skromnym programie funkcjonalnym, szerokofrontowe, parterowe z werandą i „wystawką” w osi. Szalowane i zazwyczaj malowane. Dekoracyjne, snycerskie detale ornamentalne pojawiają się w szczytach, oprawach okien i ażurowych dekoracjach ganków. Są to rozwiązania typowe, obecne w szeroko rozumianym regionie, ale przez fakt nietrwałości substancji i trudności z adaptacją do współczesnych funkcji użytkowych wymagające szczególnej troski konserwatorskiej.

Odmienne do typowych rozwiązań zabudowy mieszkalnej, oryginalnością form wyróżnia się pod względem architektonicznym zespół zabudowy dawnej Ludowej Szkoły Rolniczej Męskiej im. J. Piłsudskiego przy ul. Szczepreskiej. Dostrzegamy tam udatne nawiązanie do koncepcji tak zwanego „stylu dworskowego”, czyli jednego z nurtów poszukiwań narodowej formy w architekturze początków XX w. W sferze typowości utylitarnych rozwiązań pozostają zamojskie zabytki przemysłu i techniki z XIX i XX w. Szerokie spek-

⁵² Jakkolwiek ta koncepcja bywa obecnie poddawana falsyfikacji (por. K. Blaschke, *Nasze własne, nasze polskie. Mit renesansu lubelskiego w polskiej historii sztuki*, Kraków 2010.), oddziaływanie Kolegiaty Zamojskiej, jako wzoru architektonicznego i artystycznego w skali ówczesnej Rzeczypospolitej nie podlega dyskusji.

trum form funkcjonalnych i stylowych oraz wysoka jakość realizacji decydują o wyjątkowej wartości zabudowy historycznej Zamościa. Znajduje to odzwierciedlenie w formach ochrony zabytków, gdyż zasób architektury i budownictwa Zamościa został licznie odnotowany w rejestrze zabytków 114 decyzji obejmujących obiekty, zespoły obiektów zabytkowych i układ urbanistyczny miasta⁵³ i w gminnej ewidencji zabytków (422 obiekty w tym 185 wpisanych do rejestru zabytków).

5.2.4. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome Zamościa to przede wszystkim:

1. zabytki sakralne, które stanowią wyposażenie wnętrz świątyń;
2. detal architektoniczny i wystroje wnętrz budynków użyteczności publicznej, reprezentacyjnych i mieszkalnych;
3. zabytki ruchome w zbiorach muzealnych i kolekcjach (te podlegają odmiennym regulacjom prawnym, gdyż ich ochronę determinuje Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach.

Najcenniejsze zabytki ruchome Zamościa, to zabytki sztuki sakralnej, które stanowią wyposażenie wnętrz sakralnych, zwłaszcza Kolegiaty (Katedry) Zamojskiej. To dzieła sztuki – obrazy, rzeźby, złotnictwo artystyczne, dzieła rzemiosła artystycznego, tkaniny liturgiczne, prezentujące szeroki wybór form artystycznych, głównie nowożytnych oraz pochodzących z XIX i XX w. Wiele z nich należy do dzieł najwyższej europejskiej jakości artystycznej. Wśród nich nastawy ołtarzowe z XVII-XIX w., srebrne tabernakulum (1744-48, proj. J. de Kawe, wyk. B. Hentschel), dzieła malarstwa europejskiego i polskiego, dzieła rzeźby nowożytnej, w tym nagrobek Tomasza Stanisława Zamoyskiego wybitne i rzadkie w realiach polskich dzieło sztuki włoskiej z końca XIX w. czy zabytki symboliczne, jak płyta nagrobna kanclerza Jana Zamoyskiego (†1605) wyznaczają skalę wartości zabytków ruchomych – dzieł sztuki we wnętrzu Kolegiaty.

W pozostałych świątyniach wnętrza ulegały znacznie szerszym przekształceniom i inwentarz ruchomości jest skromniejszy, jednak i tam odnajdujemy obrazy, rzeźby, czy inne

⁵³ Zgodnie z OBWIESZCZENIEM NR 1/2025 LUBELSKIEGO WOJEWÓDZKIEGO KONSERWATORA ZABYTKÓW W LUBLINIE z dnia 31 stycznia 2025 r. Dziennik Urzędowy Województwa Lubelskiego, Lublin, dnia 4 lutego 2025 r. Poz. 758; <https://wkz.lublin.pl/wp-content/uploads/2025/02/Rejestr31.12.2024.pdf>, dostęp: 10.10.2025 r.

dzieła rzemiosła artystycznego warte uwagi i ochrony. Wyposażenie kościoła katedralnego Zmartwychwstania Pańskiego i św. Tomasza Apostoła w Zamościu jest wpisane do rejestru zabytków Województwa Lubelskiego pod numerem B/471. Decyzja obejmuje 117 obiektów i zespołów zabytków ruchomych. Pod numerem B/476 w rejestrze zabytków ruchomych znajduje się 17 dzieł z kościoła parafialnego pw. św. Michała Archanioła, a pod nr B/473 trzy dzieła sztuk plastycznych stanowiące elementy ołtarza głównego kościoła rektoralnego pw. św. Katarzyny. Pod nr B/30 w rejestrze zabytków ruchomych wpisano obraz z XVIII/XIX w., stanowiący element wyposażenia kaplicy przy Wojewódzkim Szpitalu Zespolonym w Zamościu.

Detal architektoniczny można podzielić na dwie kategorie – elewacyjny (widoczny w przestrzeni miejskiej) i wewnętrzny dostępny wyłącznie po wejściu do danej budowli. Detale elewacyjne w części zostały utracone w wyniku dziewiętnastowiecznych przekształceń miasta – twierdzy. W części zachowane (kamieniarka portali, podcieni, obramienia okienne, czy figuralna i ornamentalna dekoracja elewacji), w kolejnej części stały się przedmiotem prac restauratorskich i odtworzenia (np. odtworzenie attyk i wystroju elewacji kamienic ormiańskich, wg badań i koncepcji W. Zina z zespołem). Detal wewnętrzny – to zasób zachowany w postaci dekoracji architektonicznej pomieszczeń kamienic mieszkalnych, we wnętrzach sakralnych, czy reprezentacyjnych. Należą do tej kategorii portale we wnętrzach, kolumny międzyokienne, kominki i piece, dekoracje malarzkie oraz wystrój architektoniczny wnętrz sakralnych (dekoracje sztukatorskie, kamieniarka). Historyczne wyposażenie wnętrz, poza obiektem muzealnym, w sferze zabudowy mieszkalnej należy do rzadkości. Do rejestru zabytków indywidualnie, jako zabytek ruchomy wpisany jest pod nr B/472 portal wewnętrzny na I piętrze Infułatki w zespole katedralnym Zmartwychwstania Pańskiego i św. Tomasza Apostoła. Interesującym przykładem ruchomości stanowiących wyposażenie obiektu reprezentacyjnego o świeckim, a nie sakralnym charakterze są meble stanowiące wyposażenie gabinetu w Klubie Garnizonowym w Zamościu, wpisane do rejestru zabytków ruchomych pod nr B/485 oraz meble apteczne w kamienicy przy Rynku Wielkim 2, odnotowane we wpisie do rejestru zabytków nieruchomości A/678.

Ruchomości poza wnętrzami sakralnymi prezentują w wyborze Muzeum Zamojskie, Muzeum Fortyfikacji i Broni Arsenał, Muzeum Diecezjalne, Muzeum Sakralne Kolegiaty Zamojskiej. Specyficzna kolekcja rzeźby, tablic pamiątkowych i małych dzieł plastyki znajduje się we wnętrzach Rotundy, jako wystrój i element przekazu miejsca pamięci.

5.2.5. Zabytki archeologiczne

Jak stanowi art. 3 pkt. 4 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, „zabytek archeologiczny, to zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów, bądź ich śladów lub zabytek ruchomy, będący tym wytworem”. Zabytki archeologiczne to szczególna kategoria dziedzictwa kulturowego. Są dostępne do badań i interpretacji za pośrednictwem metod autonomicznej dyscypliny naukowej jaką jest archeologia. Są zazwyczaj pozyskiwane i badane metodami eksploracji archeologicznej (metoda wykopaliskowa), choć używa się też nieinwazyjnych metod badawczych. Zabytki archeologiczne posiadają własne formy terenowe, lub są skupione w warstwach podziemnych. Ich rozpoznanie przeprowadza się za pośrednictwem badań powierzchniowych, prospekcji terenowej i badań archiwalnych. Nierzadko sygnałem wskazującym na obecność stanowiska archeologicznego są pojedyncze znaleziska powierzchniowe zabytków ruchomych – przedmiotów o charakterze zabytku archeologicznego. Rozpoznane zabytki archeologiczne wpisuje się do rejestru zabytków archeologicznych – rejestr „C”. Częstszą i prawnie zobowiązującą formą ochrony jest wpis do wojewódzkiej ewidencji zabytków, która jest tworzona w ramach działań badawczych określanych mianem Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). Zbiór dokumentacji AZP, jest otwarty i sukcesywnie uzupełniany, w miarę postępu badań i odkryć.

W rejestrze zabytków archeologicznych, w granicach Zamościa, znajduje się obiekt archeologiczny w postaci reliktyw rezydencji Zamoyskich wraz z fortyfikacjami zwany „Zamczysko”⁵⁴, zlokalizowany po przeciwnej stronie Wielkiej Zalewy, w stosunku do miasta. Są to relikty rezydencji Zamoyskich znanej z opisów, jako „zamek Krasnobrzeg otoczony murem”. Zbudowany z nakładów Tomasza Zamoyskiego w latach 1628-33 przez architekta Jana Jaroszewicza. Rezydencja została spalona podczas oblężenia Zamościa przez wojska Bohdana Chmielnickiego w 1648 r. Zachowane są relikty fortyfikacji obwodowych

⁵⁴ Decyzja nr C/149 - OBWIESZCZENIE NR 1/2025 LUBELSKIEGO WOJEWÓDZKIEGO KONSERWATORA ZABYTKÓW W LUBLINIE z dnia 31 stycznia 2025 r. Dziennik Urzędowy Województwa Lubelskiego, Lublin, dnia 4 lutego 2025 r. Poz. 758; <https://wkz.lublin.pl/wp-content/uploads/2025/02/Rejestr31.12.2024.pdf>, dostęp: 10.10.2025 r.

z pięcioma bastionami kleszczowymi i dwoma półbastionami w partii południowej. Ponadto na podstawie Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP) z obszaru 88-88 w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków odnotowano 44 stanowiska archeologiczne. Jako strefę ochrony archeologicznej należy bezwzględnie traktować cały obszar staromiejski w granicach fortyfikacji oraz dodatkowo tereny zinwentaryzowanych historycznych cmentarzy, nawet, gdy nie są obecnie czytelne w terenie. Do takich należą niezachowane, odnotowane w historii miasta kirkuty oraz cmentarze chrześcijańskie np. w rejonie dzisiejszej ulicy Krysińskiego, gdzie od XV do XVIII w. chowano zmarłych przy kościele św. Krzyża i cerkwi grekokatolickiej lub obszar, gdzie znajdował się kościół św. Katarzyny i cmentarz na Przedmieściu Lubelskim. Należy odnotować, że bogatą prezentację pradziejów i dziedzictwa archeologicznego oraz cenny zbiór archeologicznych zabytków ruchomych posiada i udostępnia Muzeum Zamojskie w Zamościu (<http://muzeum-zamojskie.pl/z/archeo/index.html>).

5.2.6. Zabytki w zbiorach muzealnych

Zabytki w zbiorach muzealnych podlegają ochronie na mocy Ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 385.). Muzea realizując misję gromadzenia i zabezpieczania zbiorów pełnią jednocześnie rolę edukacyjną i mają swój udział zarówno w badaniach, dokumentowaniu, jak i promowaniu dziedzictwa kulturowego Zamościa. Placówką wiodącą jest Muzeum Zamojskie w Zamościu, które istnieje od 1926 r. Mieści się w zespole kamienic mieszczańskich wzniesionych w XVII wieku w północnej pierzei Rynku Wielkiego, w tak zwanych „Kamienicach Ormiańskich”. Od 1999 r. Muzeum Zamojskie w Zamościu funkcjonuje jako samorządowa instytucja kultury, której organem założycielskim jest Miasto Zamość (działające na prawach powiatu grodzkiego). Zbiory muzealne prezentowane są w ramach stałych wystaw: archeologicznej zatytułowanej Zamojszczyzna w pradziejach i wczesnym średniowieczu oraz etnograficznej pod nazwą Sztuka ludowa Zamojszczyzny. Od 1997 r. udostępniona jest ekspozycja Zamość, Zamojscy i Ordynacja Zamojska 1580-1939, która faktycznie prezentuje dzieje miasta przy użyciu dokumentów, ikonografii oraz dzieł sztuki i rzemiosła artystycznego. Ponadto Muzeum Zamojskie w Zamościu od 1967 r. sprawuje merytoryczny patronat nad ekspozycją historyczno-martyrologiczną znajdującą się w budynku „Rotundy”. Od roku 2014 Muzeum Zamojskie w zrewitalizowanym budynku dawnego kozackiego kasyna oficerskiego prezentuje Galerię Rzeźby Profesora Mariana Koniecznego. Od roku 2014 również funkcjonuje

udostępniona ponownie ekspozycja w budynku Arsenału wraz z obiektami Bastionu III – dawnej prochowni i pawilonu wystawowego w kurtynie muru pomiędzy Bastionem III, a Bramą Szczebrzeską jako Muzeum Fortyfikacji i Broni Arsenał. Umieszczono tam ekspozycje ciężkiego sprzętu wojskowego oraz ekspozycje związane z wojskowymi dziejami miasta. Ponadto muzeum prezentuje ekspozycję „Dzieje Akademii Zamojskiej i drukarni akademickiej”, która usytuowana jest na parterze Zamojskiej Akademii Kultury, nowego miejsca na kulturalnej mapie Zamościa, znajdującego się w zabytkowym, zrewitalizowanym budynku dawnej Akademii Zamojskiej.

Muzeum dysponuje nowoczesną stroną internetową, gdzie udostępnia szerokie informacje na temat zbiorów zasobów bibliotecznych i archiwalnych. W formie zdigitalizowanej można zapoznać się z ponad 6500 profesjonalnie opisanymi eksponatami (<http://muzeum-zamojskie.pl/z/index.html>).

Odrębną specyfiką zbiorów, równie mocno związanych z Zamościem, wyróżniają się kościelne Archiwum i Muzeum Diecezjalne. Archiwum zgodnie z zapisami Kodeksu Prawa Kanonicznego przechowuje depozyt archiwaliów, w którym zawierają się dokumenty i pisma dotyczące spraw diecezjalnych – zarówno duchowych, jak i doczesnych – odpowiednio uporządkowane i pilnie strzeżone pod zamknięciem (kan. 486 KPK). Zbiory historyczne i sztuki sakralnej z terenu diecezji gromadzi Muzeum Diecezjalne. Jest to muzeum pozostające pod osobistą dyrekcją biskupa dr hab. Mariusza Leszczyńskiego, który jest cenionym w skali kraju znawcą i teoretykiem muzealnictwa oraz archiwistyki kościelnej. Komplementarny, choć wyspecjalizowany charakter mają zbiory drugiego z muzeów kościelnych – Muzeum Sakralnego Kolegiaty Zamojskiej Fundacji Rodziny Zamojskich. W zbiorach znajdują się zabytki sztuki sakralnej, pochodzące ze skarbcza katedry. Wśród nich alba koronacyjna króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego, szaty liturgiczne z XVI-XVIII wieku, naczynia liturgiczne, relikwiarze, wota oraz księgi kościelne, portrety infułatów i ordynatów zamojskich, w tym również sarmackie portrety trumienne. Zamojskie muzea pod względem jakości i rangi zbiorów znacząco wyróżniają się w skali regionu i mają znaczenie w kontekście ogólnopolskim, a także europejskim.

5.2.7. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne w kontekście ochrony dóbr kultury powinno być postrzegane przez pryzmat zobowiązań międzynarodowych, które wiążą się z ratyfikacją przez Polskę

Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Konwencja została przyjęta podczas 32 sesji Zgromadzenia Ogólnego UNESCO w październiku 2003 roku jako zachęta dla krajów świata do dostrzegania wagi dziedzictwa niematerialnego i do otaczania go opieką. Polska ratyfikowała konwencję 16 maja 2011 roku. Prezydent Bronisław Komorowski podpisał ustawę o ratyfikacji Konwencji 8 lutego 2011 r., a weszła ona w Polsce w życie 16 sierpnia 2011. Celami konwencji są:

- a) ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- b) zapewnienie poszanowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego wspólnot, grup i jednostek,
- c) wzrost, na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym, świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz zapewnienie, aby dziedzictwo to było wzajemnie doceniane,
- d) zapewnienie międzynarodowej współpracy i pomocy.

Konwencja zawiera definicję dziedzictwa niematerialnego, która brzmi:

Dla celów niniejszej Konwencji:

1. "Niematerialne dziedzictwo kulturowe" oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Dla celów niniejszej Konwencji, uwaga będzie skierowana wyłącznie na takie niematerialne dziedzictwo kulturowe, które jest zgodne z istniejącymi instrumentami międzynarodowymi w dziedzinie praw człowieka, jak również odpowiada wymogom wzajemnego poszanowania między wspólnotami, grupami jednostkami, oraz zasadom zrównoważonego rozwoju.

2. "Niematerialne dziedzictwo kulturowe", w rozumieniu ustępu 1, przejawia się między innymi w następujących dziedzinach:

- a) tradycje i przekazy ustne, w tym język, jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- b) sztuki widowiskowe;
- c) zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne;

- d) wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata;
- e) umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Konwencja jest realizowana między innymi przez prowadzenie dokumentacji i inwentaryzacji przejawów dziedzictwa niematerialnego oraz tworzenie list reprezentatywnych, list dziedzictwa w zagrożeniu oraz list dobrych praktyk w skali krajowej oraz globalnej.

Dziedziny niematerialnego dziedzictwa kulturowego określone w konwencji wyznaczają zasadnicze obszary zainteresowań i działań w sferze dokumentacji i ochrony. Na polskim gruncie dziedziny te w znacznej mierze odpowiadają wcześniejszym zainteresowaniom etnografów i etnologów, choć są też bliskie kulturoznawcom i historykom kultury. W znacznym stopniu odnoszą się do tradycji ludowych, pieśni, obrzędów, gawęd i obyczajów, które trwają w lokalnych społecznościach na zasadzie przekazu pokoleniowego i utrwalonej tradycji. W przypadku Zamościa, jako ważnego ośrodka kultury regionalnej można dostrzec szereg zjawisk, które w duchu przywołanej konwencji mogą być dokumentowane, promowane i poddawane świadomej polityce ochrony, poprzez wspieranie przekazu międzypokoleniowego oraz dumy i świadomości własnego dziedzictwa regionalnego.

W rozważaniach o dziedzictwie niematerialnym spojrzenie w duchu Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w zgodzie z polską tradycją badań dziedzictwa, można poszerzyć o pojęcia pamięci historycznej oraz problematykę martyrologii i miejsc pamięci. W tym kontekście dla Zamościa szczególnie istotne będą treści dziedzictwa niematerialnego związane z historią miasta, rodu Zamoyskich, postaciami wybitnych humanistów, artystów, naukowców, dowódców, społeczników i polityków oraz innych ludzi zasłużonych z Zamościem związanych. Istotna będzie historia rozmaitych wydarzeń i procesów dziejowych, historia militarna miasta, dzieje wojenne i zasługi dla Rzeczypospolitej. Wspomnieć tu trzeba pamięć powstań narodowych i ruchu oporu podczas wojny światowej. Wreszcie w ramach pamięci historycznej uwzględnić należy historiografów i pamiętnikarzy zamojskich, którzy przyczynili się do utrwalenia wizerunku miasta w dziejach kraju i regionu. Do tej kategorii dziedzictwa zaliczyć też można tradycyjne nazwy, zwyczaje użytkowania poszczególnych obszarów miasta, ceremoniał sprawowania władzy i cykliczne wydarzenia o charakterze świątecznym, społecznym i kulturalnym.

Osobną kategorią w tym względzie będzie pamięć walk i męczeństwa oraz miejsca pamięci. Jest ich w granicach Zamościa niemało. Są w części ujęte w gminnej ewidencji zabytków. Wśród nich szczególnie istotny jest kompleks Rotundy z ekspozycją martyrologiczną i otaczającym fortyfikacje cmentarzem. Do tej kategorii należy też zaliczyć, jako szczególne miejsca pamięci, zamojskie nekropolie, zachowane i niezachowane (jak cmentarze żydowskie, czy obrządku wschodniego). W gminnej ewidencji zabytków odnotowano następujące miejsca pamięci:

<i>Nr</i>	<i>Adres</i>	<i>Nazwa</i>	<i>Datowanie</i>	<i>Typ własności</i>
1.	ul. Szwedzka róg ul. Topolowej	Cmentarz Jeńców Armii Czerwonej, ofiar obozu jenieckiego	XX w.	miejska
2.	ul. Majdan	Kaplica pamięci ofiar 1939-45	1950 r.	miejska
3.	ul. Droga na Majdan róg ul. Kilińskiego	Krzyż Wolości Sumienia	1905 r.	miejska
4.	ul. Śląska (w pobliżu skrzyżowania z ul. Braterstwa Broni)	Pomnik pamięci ofiar obozu jeńców radzieckich na Korolówce	XX w.	miejska
5.	ul. Piłsudskiego Okrzei	Pomnik Polaków – ofiar obozu przejściowego dla wysiedlanych	XX w.	miejska
6.	ul. Prosta 24	Pomnik pamięci Żydów z Zamościa (wzniesiony z ocalałych macew z d. cmentarza żydowskiego)	XX w. na d. cmentarzu żydowskim	miejska
7.	ul. gen. Bołtucia ul. Odrodzenia ul. Wyszyńskiego	cmentarz prawosławny	XIX/XX w.	prywatna
8.	ul. Partyzantów 15 (teren wokół Domu Kultury)	d. „stary” Cmentarz Żydowski		miejska
9.	ul. Lwowska 40	Tzw. „Kurhan”	XVII w.	miejska

Pamięć historyczna, miejsca pamięci oraz dziedzictwo niematerialne w rozumieniu wspomnianej Konwencji UNESCO, to szeroki wachlarz treści, zjawisk, mechanizmów społecznych, które łącznie budują szczególną współczesną kulturę lokalną, wyrastającą z przeszłości i czerpiącą z szerokiego kręgu europejskich inspiracji. Zachowanie dziedzictwa niematerialnego wymaga kultywowania przekazu międzypokoleniowego oraz świadomego ukierunkowywania działań, w celu podtrzymania i wydobycia wartości lokalnych, które w dobie globalizacji stają się tym cenniejsze.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony Miejsce światowego dziedzictwa kulturalnego UNESCO

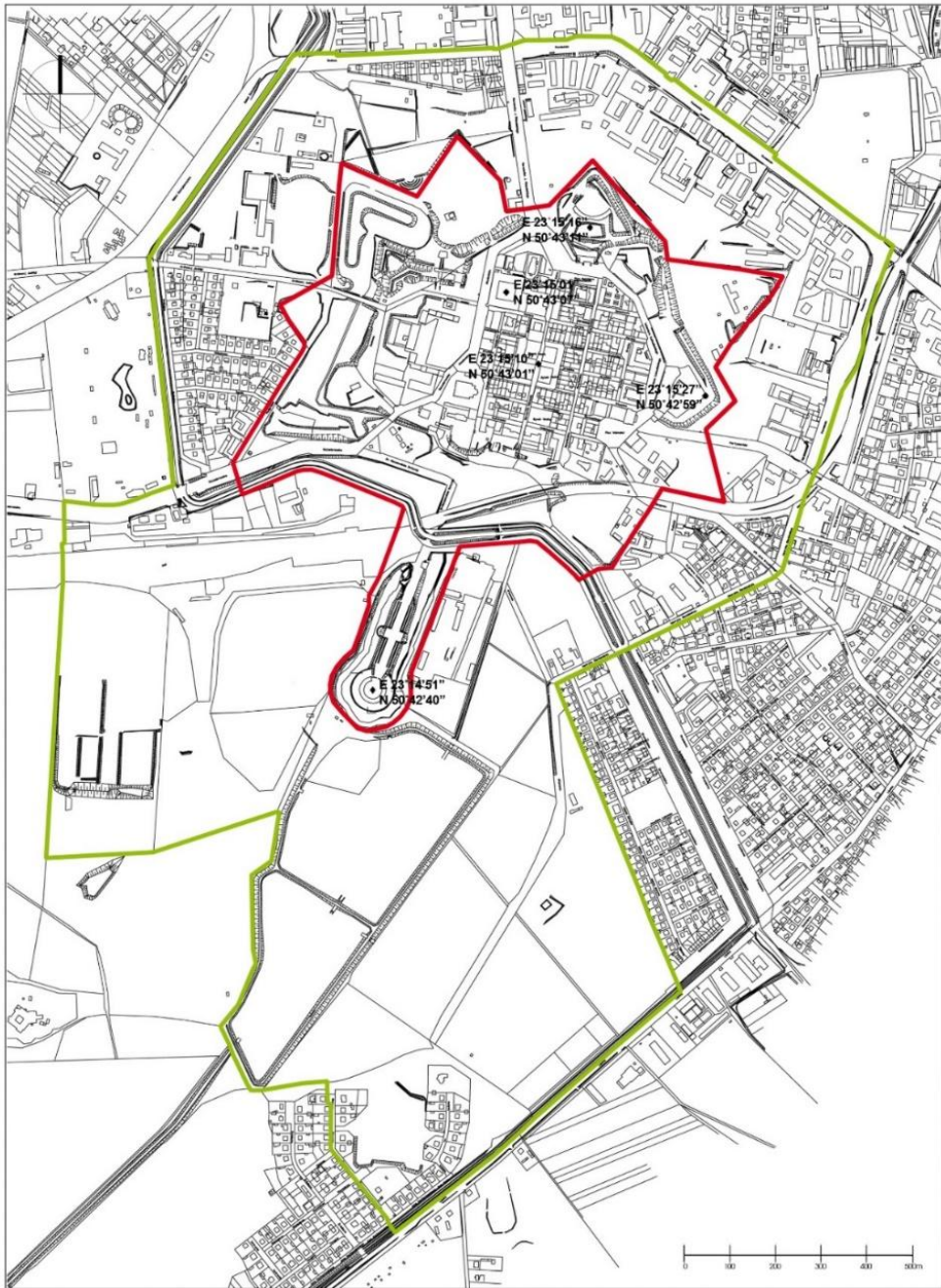
Wpis na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego nie jest ustawową formą ochrony w rozumieniu prawa polskiego wyrażonego w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jednak wpis na Listę, jako działanie w ramach realizacji Konwencji UNESCO w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego (ang. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage) uchwalonej przez UNESCO podczas 17. sesji w Paryżu 16 listopada 1972 r., ratyfikowanej przez Polskę 6 maja 1976 r., ma charakter realizacji zobowiązania międzynarodowego w sprawie zasad i standardu ochrony dobra. Jednocześnie Konwencja UNESCO w momencie ratyfikacji przez państwo staje się źródłem prawa miejscowego, stąd zalecenia konwencji powinny znajdować odzwierciedlenie w praktyce prawnej i wykonawczej danego państwa, strony konwencji.

Zamość został wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa podczas sesji odbywającej się w amerykańskim Santa Fe 14 grudnia 1992 roku. Na liście znalazł się na podstawie kryterium IV. W uzasadnieniu stwierdzono:

Kryterium (IV): Zamość jest wyjątkowym przykładem miasta renesansowego zaprojektowanego w końcu XVI w., które zachowało swoje oryginalne rozplanowanie, fortyfikacje oraz dużą liczbę ważnych budynków, łączących włoskie i środkowo-europejskie tradycje budowlane.

Pełną charakterystykę Zamościa, jako dobra światowego dziedzictwa, przez pryzmat formalnych dokumentów międzynarodowych zawiera zakładka w oficjalnej stronie internetowej Listy Światowego Dziedzictwa: <https://whc.unesco.org/en/list/564/> Szczegółową charakterystykę wartości dobra oraz długoterminowy plan zarządzania dobrem światowego dziedzictwa zawiera Plan Zarządzania Dobrem Światowego Dziedzictwa Stare Miasto w Zamościu, por.: Uchwała nr V/77/2019 Rady Miasta Zamość z dnia 25 lutego 2019 r. w sprawie przyjęcia Planu Zarządzania Dobrem Światowego Dziedzictwa Stare Miasto w Zamościu i załączony dokument: https://prawomiejskowe.pl/MiastoZamosc/document/538684/Uchwa%C5%82a-V_77_2019 /opracowanie: Bogusław Szmygin, Anna Fortuna-Marek, Andrzej Siwek, *Stare Miasto w Zamościu Dobro Światowego Dziedzictwa UNESCO: Ocena wartości i plan zarządzania, Zamość 2018/*.

Zasięg dobra światowego dziedzictwa przedstawia załączona poniżej mapa:

Old City of Zamość, Poland

- boundary of World Heritage property
- boundary of the buffer zone of the World Heritage property

Pomnik Historii

"Zamość – historyczny zespół miasta w zasięgu obwarowań XIX wieku" uznany został za Pomnik Historii zarządzeniem Prezydenta RP z 8 września 1994 r. (Monitor Polski, nr 50 z 1994 r., poz. 426).

426

ZARZĄDZENIE PREZYDENTA RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

z dnia 8 września 1994 r.

w sprawie uznania za pomnik historii.

Na podstawie art. 6 ust. 1 ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach (Dz. U. Nr 10, poz. 48, z 1983 r. Nr 38, poz. 173, z 1989 r. Nr 35, poz. 192 oraz z 1990 r. Nr 34, poz. 198 i Nr 56, poz. 322) zarządza się, co następuje:

§ 1. Uznaje się za pomnik historii „Zamość — historyczny zespół miasta w zasięgu obwarowań XIX wieku”.

§ 2. Celem ochrony pomnika historii wymienionego w § 1 jest zachowanie, ze względu na wartości historyczne, przestrzenne, architektoniczne oraz wartości niematerialne, miasta renesansowego, wybitnego osiągnięcia urbanistyki europejskiej XVI w., oraz zespołu fortyfikacji obrazującego przemianę architektury militarnej od XVI do XIX wieku.

§ 3. 1. Granica zespołu zabytkowego obejmuje historyczną część miasta w zasięgu fortyfikacji z XIX w. i przebiega od ul. Piłsudskiego wzdłuż granicy Parku Miejskiego z wyłączeniem budynku Urzędu Wojewódzkiego, linią obwarowań XIX w., ulicami: Okopową, Krysińskiego, granicą Parku Miejskiego do rzeki Łabuńki, wzdłuż rzeki Łabuńki włączając rzekę, dalej obejmuje Rotundę i ponownie do rzeki Łabuńki biegnie jej południowym brzegiem, przecina ul. Szczepkowską i dalej ul. Podgroble z włączeniem ulicy, przecina ul. Królowej Jadwigi i wzdłuż wschodniego ogrodzenia klubu sportowego dochodzi do cieku z włączeniem cieku (w Parku Miejskim) i ulicami: Sadową i Studzienną do ul. Piłsudskiego.

2. Mapa „Zamościa — historycznego zespołu miasta w zasięgu obwarowań XIX wieku” stanowi załącznik do zarządzenia.

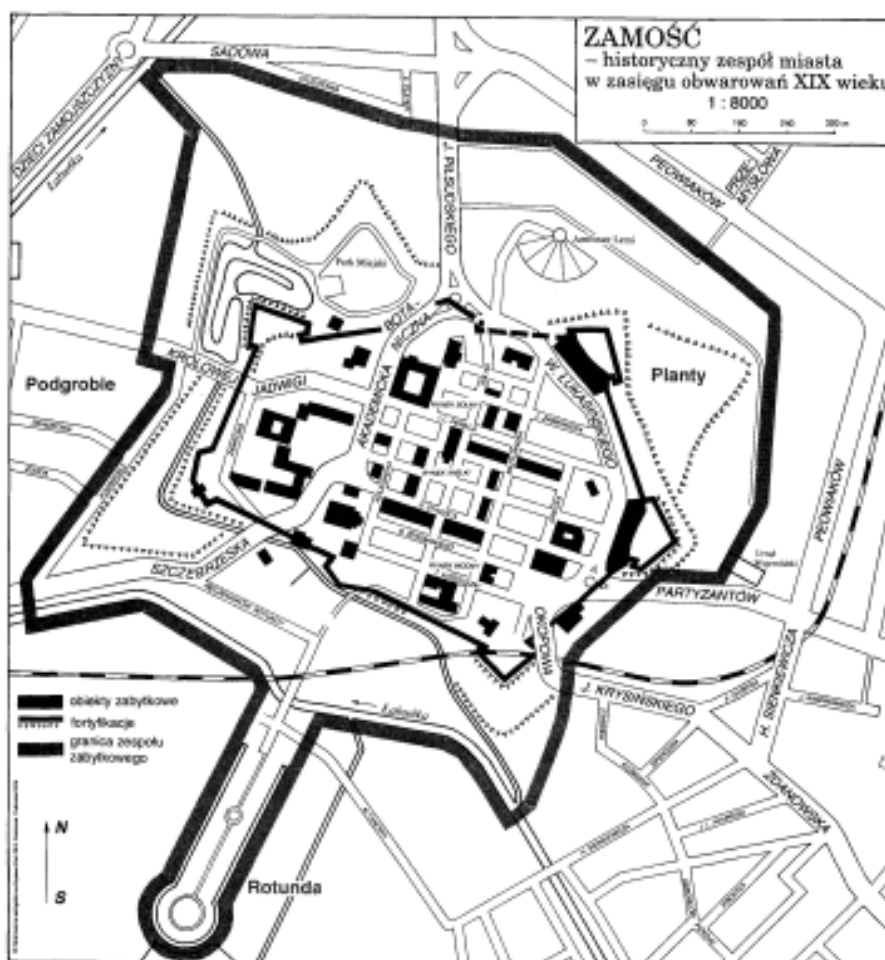
§ 4. Zarządzenie wchodzi w życie z dniem ogłoszenia.

Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej:
L. Wałęsa

Minister Kultury i Sztuki:
K. Dejmek

Granice Pomnika Historii oznaczono na planie stanowiącym integralną część rozporządzenia

Załącznik do zarządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 września 1994 r. (poz. 426)

Park kulturowy

Park kulturowy to jedna z ustawowych form ochrony zabytków dedykowana ochronie krajobrazu kulturowego, powierzona kompetencji samorządu gminy. W Zamościu nie powołano dotąd żadnego parku kulturowego, choć stworzono już kilka koncepcji takiego parku.

Pierwsza powstała w 2008 r. Zespół Regionalnego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Lublinie, pod kierunkiem Jacka Serafinowicza, opracował koncepcję Parku Kulturowego Renesansowego Założenia Lokacyjnego Zamościa (Oprac.: ROBIDZ Lublin 2008, mps Archiwum OT NID w Lublinie).

Kolejno „Założenia programowe: Park Kulturowy Twierdzy Zamość” w ramach działania 6.4 „Inwestycja w produkty turystyczne o znaczeniu ponadregionalnym” Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka 2007-2013, opracował zespół projektowy

pod kierunkiem dr hab. inż. arch. Zbigniewa Myczkowskiego, prof. PK, przy udziale dr inż. arch. Jadwigi Środulskiej-Wielgus, dr inż. arch. Krzysztofa Wielgusa, mgr inż. arch. Wojciecha Rymszy-Mazura (maszynopis w Archiwum Urzędu Miasta Zamość).

Wnioski środowisk badawczych znalazły odzwierciedlenie w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego przyjętym Uchwałą Sejmiku Województwa Lubelskiego nr XI/162/2015 z dnia 30 października 2015 r. *Park Kulturowy Renesansowego Założenia Lokacyjnego Zamościa* został tam wskazany jako jeden z kilkudziesięciu obszarów kulturowych rekomendowanych do utworzenia na terenie województwa lubelskiego.

Wreszcie przy okazji sporządzania Planu Zarządzania dla Zamościa jako dobra światowego dziedzictwa UNESCO sformułowano wniosek o objęcie obszaru dobra i strefy buforowej ochroną w postaci parku kulturowego. (Bogusław Szmygin, Anna Fortuna-Marek, Andrzej Siwek, *Stare Miasto w Zamościu Dobro Światowego Dziedzictwa UNESCO: Ocena wartości i plan zarządzania*, Lublin 2018).

Decyzja, co do dalszych losów koncepcji pozostaje w ręku Rady Miasta i administracji samorządowej Zamościa.

Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Poniżej załączamy listę obiektów objętych wpisem do rejestru zabytków ze wskazaniem typu własności. Lista została sporządzona na podstawie danych Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zawiera 115 pozycji (jest to liczba decyzji o wpisie do rejestru zabytków, a nie liczba obiektów wpisanych do rejestru).

<i>Nr</i>	<i>Adres</i>	<i>Nazwa</i>	<i>Rejestr Zabytków</i>	<i>Typ własności</i>
1.	w obrębie fortyfikacji	STARE MIASTO	A /47	miejska prywatna
2.	w granicach założenia	ZESPÓŁ FORTYFIKACJI MIASTA ZAMOŚĆ	A /48	miejska
3.	w granicach określonych w decyzji	UKŁAD URBANISTYCZNY utworzony przez zachodnią część dawnych koszar	A/1657	Skarb Państwa/miejska/prywatna
4.	ul. Akademicka 1	d. REZYDENCJA ZAMOYSKICH (budynek główny, oficyna tylna, dwa pawilony, dwie oficyny, drzewostan)	A /1240	miejska
5.	ul. Akademicka 4	SEMINARIUM DUCHOWNE, ob. szkoła	A /1270	prywatna

6.	ul. Akademicka 8	d. AKADEMIA ZAMOJSKA	A/1249	miejska
7.	ul. Akademicka, J. Piłsudskiego	PARK MIEJSKI Z KOJCEM	A/1274	miejska
8.	ul. Bazylińska 5	DOM	A/1214	miejska
9.	ul. Bazylińska 19 – Kościuszki 4 – Żeromskiego 3	KAMIENICA „DOM CENTRALNY”	A/1200	miejska
10.	ul. Bazylińska 21	CERKIEW GREKO-KATOLICKA BAZYLIANÓW, ob. kościół rz.-kat. pw. św. Mikołaja, cmentarz, ogrodzenie	A/302	prywatna
11.	Droga Męczenników Rotundy 1	ROTUNDA – DZIAŁOBINIA, ob. muzeum	A/477	miejska
12.	ul. Brzozowa 9	WILLA	A/1692	prywatna
13.	ul. Grecka 2 – Staszica 2 – Łukasińskiego 1 – Grodzka 1	ZESPÓŁ KOŚCIELNO – KLASZTORNY BONIFRATRÓW „PODKARPIE”, ob. budynek mieszkalny	A/469	miejska
14.	ul. Grodzka 2	DOM	A/1225	prywatna
15.	ul. Grodzka 3	DOM	A/1238	miejska
16.	ul. Grodzka 4	DOM	A/1237	miejska
17.	ul. Grodzka 5	DOM	A/1236	miejska
18.	ul. Grodzka 6	DOM	A/1235	miejska
19.	ul. Grodzka 7	DOM	A/1234	prywatna
20.	ul. Grodzka 8	DOM	A/1233	miejska
21.	ul. Grodzka 9	DOM	A/1232	miejska
22.	ul. Grodzka 10	DOM	A/1231	miejska
23.	ul. Grodzka 11	DOM	A/1230	miejska
24.	ul. Grodzka 12	DOM	A/1229	miejska
25.	ul. Grodzka 13	DOM	A/1226	miejska
26.	ul. Grodzka 14	DOM	A/1228	miejska
27.	ul. Grodzka 16	DOM	A/1227	miejska
28.	pl. J. Jaroszewicza 1	KOŚCIOŁ REFORMACKI, ob. rz.-kat. rektoralny pw. św. Katarzyny, cmentarz drzewostan	A/1271	prywatna
29.	ul. H. Kołłątaja 2	KAMIENICA , ob. hotel	A/1217	prywatna
30.	ul. H. Kołłątaja 4	DOM, ob. hotel	A/1215	prywatna
31.	ul. H. Kołłątaja 6	DOM	A/1202	prywatna
32.	ul. T. Kościuszki 5 - B. Moranda 3-5	ZESPÓŁ KOŚCIELNO – KLASZTORNY: kościół pw. św. Anny i klasztor Klarysek, ob. szkoła	A/1268	prywatna
33.	ul. T. Kościuszki 7,7a	DOM „GENERAŁÓWKA” Z OFICYNĄ	A/1219	prywatna
34.	ul. T. Kościuszki 8	KAMIENICA	A/1218	miejska
35.	ul. T. Kościuszki 9	SZPITAL KOLEGIACKI, ob. poczta	A/1203	prywatna

36.	ul. Lwowska 19	ZESPÓŁ POCZTY – budynek główny i 2 oficyny	A/1267	prywatna
37.	ul. Ormiańska 2 – Grecka 9 – Pereca 3	Zabudowa działki: KAMIENICA przednia, KAMIENICA tylna, łącznik	A/1245	miejska
38.	ul. Ormiańska 3	KAMIENICA	A/470	miejska
39.	ul. Ormiańska 4	KAMIENICA	A/1246	miejska
40.	ul. Ormiańska 5	DOM	A/1213	miejska
41.	ul. Ormiańska 6	KAMIENICA	A/471	miejska
42.	ul. Ormiańska 7	DOM	A/1212	miejska
43.	ul. Ormiańska 8	KAMIENICA	A/1247	miejska
44.	ul. Ormiańska 9	KAMIENICA	A/1224	miejska
45.	ul. Ormiańska 10	KAMIENICA	A/1248	miejska
46.	ul. Ormiańska 14/Bazylikańska 10	Zabudowa działki: KAMIENICA przednia, Kamienica tylna (ul. Bazylikańska 10)	A/1251	miejska
47.	ul. Ormiańska 16	KAMIENICA	A/1252	prywatna
48.	ul. Ormiańska 18	KAMIENICA	A/1253	prywatna
49.	ul. Ormiańska 20	KAMIENICA	A/1254	miejska
50.	ul. Ormiańska 22	KAMIENICA „POD MADONNĄ”	A/300	miejska
51.	ul. Ormiańska 24	KAMIENICA „POD MAŁŻEŃSTWEM”	A/298	miejska
52.	ul. Ormiańska 26	KAMIENICA „POD LWAMI”	A/297	miejska
53.	ul. Ormiańska 28	KAMIENICA „RUDOMICZOWSKA”	A/295	miejska
54.	ul. Ormiańska 30	KAMIENICA „WILCZKOWSKA”	A/299	miejska
55.	ul. Partyzantów 10	GMACH NARODOWEGO BANKU POLSKIEGO, OGRODZENIE	A/812	miejska
56.	ul. Partyzantów 74	WIEŻA CIŚNIEŃ lokalnego urządzenia wodociągowego	A/372	prywatna
57.	ul. Pereca 2	DOM	A/1211	prywatna
58.	ul. Pereca 2a	DOM	A/1210	prywatna
59.	ul. Pereca 4	DOM	A/1209	miejska
60.	ul. Pereca 6	DOM	A/1208	miejska
61.	ul. Pereca 8	DOM	A/1207	miejska
62.	ul. Pereca 10	DOM	A/1206	miejska
63.	ul. Pereca 14	Budynek KAHAŁU, ob. dom	A/1205	miejska
64.	ul. Pereca 41	HOTEL „VIKTORIA”	A/1216	prywatna
65.	ul. Peowiaków 5	KOSZARKA DROGOWA „BELWEDERKEK”	A/1201	prywatna
66.	ul. Peowiaków	CMENTARZ PARAFIALNY z Kaplicą Cmentarną, Domem Grabarza, drzewostan	A/1243	prywatna
67.	ul. Rynek Wielki 1/ul. Kolegiacka 14	KAMIENICA „LUBELSKA”	A/1263	miejska

68.	ul. Rynek Wielki 2	KAMIENICA „PIECHOWICZOWSKA” Z OFICYNĄ	A/678	miejska
69.	ul. Rynek Wielki 3/ul. Kolegiacka 12	KAMIENICA „MALARZOWA” i KAMIENICA tylna (ul. Kolegiacka 12)	A/1262	miejska
70.	ul. Rynek Wielki 4	KAMIENICA „ABREKOWSKA” Z OFICYNĄ	A/679	miejska
71.	ul. Rynek Wielki 5	KAMIENICA „LINKOWSKA”	A/304	miejska
72.	ul. Rynek Wielki 6	KAMIENICA „BIRKOWSKIEGO” Z OFICYNĄ	A/680	miejska
73.	ul. Rynek Wielki 7	KAMIENICA „MORANDOWSKA I” Z OFICYNAMI	A/1257	miejska
74.	ul. Rynek Wielki 7a	KAMIENICA	A/1258	miejska
75.	ul. Rynek Wielki 8	KAMIENICA „POD ŚW. KAZIMIERZEM” Z OFICYNAMI	A/677	miejska
76.	ul. Rynek Wielki 9	KAMIENICA	A/1250	miejska
77.	ul. Rynek Wielki 10/ul. Bazylińska 20	KAMIENICA „OWANISOWICZOWSKA” przednia, KAMIENICA tylna (ul. Bazylińska 20)	A/1266	miejska
78.	ul. Rynek Wielki 12	KAMIENICA „TOBIASZOWSKA”	A/1265	miejska
79.	ul. Rynek Wielki 13	RATUSZ WRAZ Z OFICYNAMI	A/294	miejska
80.	ul. Rynek Wielki 14/ul. Bazylińska 16	KAMIENICA przednia, KAMIE- NICA tylna (ul. Bazylińska 16)	A/1264	miejska
81.	ul. Rynek Wielki 16	KAMIENICA „TATUŁOWICZOWSKA”, zabu- dowania wzdłuż ul. Ormiań- skiej, d. stajnie na tyłach par- celi od ul. Bazylińskiej	A/472	miejska
82.	ul. S. Staszica 1	KOŚCIÓŁ KLASZTORNY FRAN- CISZKANÓW, ob. par. pw. Zwiastowania NMP	A/1272	miejska
83.	ul. S. Staszica 5	DOM	A/1220	prywatna
84.	ul. S. Staszica 6	DOM	A/1223	miejska
85.	ul. S. Staszica 8	DOM	A/1222	miejska
86.	ul. S. Staszica 9	KAMIENICA Z OFICYNĄ	A/607	miejska
87.	ul. S. Staszica 11	KAMIENICA	A/608	miejska
88.	ul. S. Staszica 12	DOM	A/1221	miejska
89.	ul. S. Staszica 13	KAMIENICA Z OFICYNĄ (od. ul. Żeromskiego)	A/616	miejska
90.	ul. S. Staszica 15	KAMIENICA	A/615	miejska
91.	ul. S. Staszica 17	KAMIENICA Z OFICYNAMI	A/614	miejska
92.	ul. S. Staszica 19	KAMIENICA „KINASTA”	A/626	miejska

93.	ul. S. Staszica 21/ul. Żeromskiego 20	KAMIENICA przednia, KAMIENICA tylna (ul. Żeromskiego 20)	A/1279	miejska
94.	ul. S. Staszica 23/ul. Żeromskiego 22, ul. Moranda 1	KAMIENICA przednia, KAMIENICA tylna (ul. Żeromskiego 22, OFICYNA boczna (ul. Moranda 1)	A/1280	miejska
95.	ul. S. Staszica 25	KAMIENICA „MORANDOWSKA II”	A/326	miejska
96.	ul. S. Staszica 27/ul. Żeromskiego 26	KAMIENICA „SZCZEBRZESKA” przednia, KAMIENICA tylna (ul. Żeromskiego 26)	A/1278	miejska
97.	ul. S. Staszica 29	KAMIENICA „BYSTRZYCKIEGO”	A/325	miejska
98.	ul. S. Staszica 31	KAMIENICA	A/301	miejska
99.	ul. S. Staszica 33	KAMIENICA	A/1239	miejska
100.	ul. S. Staszica 35	KAMIENICA	A/1277	miejska
101.	ul. S. Staszica 37/ul. Żeromskiego 36	KAMIENICA przednia, KAMIENICA tylna (ul. Żeromskiego 36)	A/1276	miejska
102.	ul. S. Staszica 39/ul. Żeromskiego 38/ul. Kolegiacka	KAMIENICA przednia, KAMIENICA tylna (ul. Żeromskiego 38, MUR GRANICZNY (wzdłuż ul. Kolegiackiej)	A/1275	miejska
103.	ul. Szczepieszka 1	ZESPÓŁ KOŚCIOŁA KOLEGIACKIEGO: kościół katedralny p.w. Zmartwychwstania Pańskiego i św. Tomasza Apostoła, dzwonnica, budynek d. dziekanii zw. Infułątką (ul. Kolegiacka 1), dom wikariuszy – plebania (ul. Kolegiacka 3), drzewostan w granicach ogrodzenia cmentarza kościelnego, ogrodzenie	A/305	prywatna
104.	ul. Szczepieszka 102	ZESPÓŁ SZKÓŁ ROLNICZYCH budynek główny, budynek inwentarski z ujeżdżalnią, budynek mieszkalny z dziedzińcem, spi-chlerz, suszarnia, stodoła	A/1273	miejska
105.	ul. L. Zamenhofs 5	MYKWA	A/1244	prywatna
106.	ul. L. Zamenhofs 7	DOM	A/1204	prywatna
107.	ul. L. Zamenhofs 10	KAMIENICA	A/1261	miejska
108.	ul. L. Zamenhofs 11	D. BOŻNICA z DOMEM POKAHALNYM	A/306	prywatna
109.	ul. L. Zamenhofs 9	DOM KAHALNY	A/306	prywatna
110.	ul. L. Zamenhofs 12	KAMIENICA	A/1260	miejska
111.	ul. L. Zamenhofs 14	KAMIENICA „DOM RABINA”	A/1259	prywatna
112.	ul. L. Zamenhofs 16	KAPLICZKA NISZOWA PW. ŚW. KATARZYNY	A/1255	prywatna

113.	ul. L. Zamenhofa 18	KAMIENICA Z OFICYNĄ	A/1241	prywatna
114.	ul. L. Zamenhofa 20	KAMIENICA Z OFICYNĄ, BRAMA WJAZDOWA, KOMÓRKI, MUR	A/1242	prywatna
115.	ul. Zamkowa 2	ARSENAŁ, ob. muzeum	A/1256	miejska

Ustalenia ochrony w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego

Prawną formą ochrony zabytków, której stanowiącym należy do kompetencji gminy, (wynikającą z przepisów *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*) są ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego (dalej mpzp). Ustawa określa zabytki, których ochrona musi być uwzględniona w mpzp (rejestr zabytków, wojewódzka i gminna ewidencja zabytków, park kulturowy) oraz daje możliwość stanowienia stref w innych niż wyliczone przypadkach, jeżeli uzasadniają to wartości dziedzictwa kulturowego.

Zamość dysponuje aktualnie obowiązującym „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Zamość” uwzględniającym zmiany Studium przyjętego w 1999 r. - Uchwała nr XV/262/19 Rady Miasta Zamość z dnia 25 listopada 2019 r. Studium wytycza kierunki polityki przestrzennej, które następnie mają znaleźć odzwierciedlenie w prawie miejscowym stanowionym za pośrednictwem mpzp.

Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Zamościa przyjęty został Uchwałą nr XLV/499/06 Rady Miejskiej w Zamościu. Plan obejmuje obszar całego miasta w jego granicach administracyjnych.

W mpzp ustalone zostały ogólne zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, m.in. poprzez wyznaczenie stref ochrony konserwatorskiej, granic tych stref oraz określenie przedmiotu ochrony konserwatorskiej w obrębie poszczególnych stref. Należy zauważyć, że w przedmiocie ochrony stref „A” oraz „B” uwzględniono nie tylko układ urbanistyczny, murowane i ziemne dzieła budownictwa obronnego, zabytki nieruchome, lecz również krajobraz kulturowy oraz wartości niematerialne. Szczegółowo opisane zostały obowiązujące w poszczególnych strefach nakazy i zakazy. Nakazy i zakazy te sformułowano zarówno w odniesieniu do obszarów i obiektów zabytkowych, w tym archeologicznych (wpisanych do rejestru zabytków i ujętych w gminnej ewidencji zabytków), jak również dla budynków nie zabytkowych oraz planowanych do realizacji w zabudowie uzupełniającej. Istotnym jest, że nakazy te dotyczą szerokiego spectrum kwestii ważnych dla zachowania wartości dobra i jego autentyczności.

Najbardziej restrykcyjne przepisy obowiązują w strefach ścisłej ochrony konserwatorskiej „A” i „Ao”. Są to m.in. nakazy i zakazy: odnoszące się do sposobów postępowania i wymogów w działaniach przy: obiektach, zieleni, szeregu elementów składających się na publiczne przestrzenie ulic, placów i dziedzińców. Nakazy te wyznaczają np. konieczność uzyskiwania od WKZ wytycznych konserwatorskich dla wszystkich obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków – dla prac projektowych, remontowych i budowlanych oraz uwzględniają możliwość zalecenia przez służby konserwatorskie wykonania badań: naukowo-historycznych, archeologicznych, architektonicznych, konserwatorskich i analiz krajobrazowych z zaznaczeniem, że badania te wykonywane będą na koszt inwestora.

Plan ustala też dla obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków konieczność opracowania programów użytkowych zagospodarowania tych zabytków i ich otoczenia, opracowania programów prac konserwatorskich oraz daje służbom konserwatorskim możliwość żądania wariantowych koncepcji architektoniczno-budowlanych, remontów, modernizacji lub przebudowy obiektów zabytkowych. Plan formułuje też nakazy dotyczące dopuszczalnych funkcji w obiektach, likwidacji konkretnych obiektów dysharmicznych, dotyczące elementów informacji wizualnej i reklam oraz anten i różnorodnych urządzeń. Plan przewiduje również konieczność ochrony ciągów widokowych i wglądów na panoramy. Ustalenia mpzp w strefach „A” i „Ao” odnoszą się także do obszarów przestrzeni publicznych ulic, placów i dziedzińców wewnętrznych, formułując nakaz uzyskania pozwolenia WKZ na wszelkie działania w zakresie: kompozycji i ukształtowania nawierzchni, ukształtowania małej architektury oraz zieleni urządzonej, kolorystyki elewacji, wprowadzania elementów informacji wizualnej i reklam, rozmieszczenia oświetlenia oraz urządzeń (anten telewizyjne, wentylatory).

Poza powyższymi ogólnymi zasadami ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków mpzp formułuje ustalenia szczegółowe w odniesieniu do wydzielonych jednostek strukturalnych i wchodzących w ich skład zespołów.

W ramach poszczególnych stref ochrony konserwatorskiej szczegółowo określone zostały: przedmiot ochrony, granice poszczególnych stref oraz szereg nakazów i zakazów oraz wymagań odnoszących się do obiektów, przestrzeni, ekspozycji, małej architektury oraz innych elementów kształtujących krajobraz kulturowy. Nakazy i zakazy odnoszą się także do zagadnień funkcjonalnych, m.in. uwzględniających zachowanie funkcji handlowo-usługowych w parterach kamienic i mieszkalnych na wyższych kondygnacjach.

Plan ustala też nakazy likwidacji konkretnych obiektów dysharmonijnych w stosunku do historycznego układu urbanistycznego. W obrębie strefy „A” i „Ao” wymagane jest uzyskanie pozwolenia WKZ dla wszelkich działań, prowadzonych w obszarach przestrzeni publicznych ulic, placów i dziedzińców wewnętrznych w blokach zabudowy w wielu zakresach, m.in.: kolorystyki elewacji, zieleni urządzonej, nawierzchni, małej architektury, oświetlenia, reklam, rozmieszczenia urządzeń (anteny, klimatyzatory).

Strefa buforowa dobra UNESCO w znacznym stopniu pokrywa się ze strefą częściowej ochrony konserwatorskiej zachowanych elementów zabytkowych „B”, dla której również przyjęto szereg nakazów i zakazów. Ponadto w mpzp wyznaczona została strefa „K” ochrony konserwatorskiej krajobrazu i ekspozycji, w obrębie której przedmiotem ochrony są m.in. tereny z wglądami na panoramy Starego Miasta i terenów pofortecznych. Plan ustala także strefę „W” ochrony konserwatorskiej z wyznaczonymi orientacyjnymi obszarami stanowisk archeologicznych.

Podsumowując, należy stwierdzić, że zawarte w mpzp ogólne i szczegółowe zasady kształtowania historycznej przestrzeni kulturowej miasta oraz ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków bardzo precyzyjnie określają zakres i sposób działania w obszarach, które podlegać powinny szczególnym uwarunkowaniom ze względu na zachowane wartości zabytkowe. Mpzp miasta Zamość w pełni zabezpiecza ochronę wartości zabytkowych dobra UNESCO, jego autentyzm i integralność, a także dostrzega znaczenie zabytków poza historycznym centrum, przez pryzmat gminnej ewidencji zabytków.

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Gminna ewidencja zabytków jest podstawą do określenia zasobu zabytków na terenie gminy, przed przystąpieniem do opracowania programu opieki nad zabytkami. Dla Miasta Zamość Gminna Ewidencja Zabytków zawiera 427 pozycji (w tym 185 wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych). Gminna ewidencja zabytków jest sukcesywnie aktualizowana w porozumieniu z LWKZ. Wykaz obiektów pozostających w miejskiej bazie danych gminnej ewidencji zabytków odzwierciedla tabela załączona, jako Załącznik nr 2 do niniejszego dokumentu.

Należy odnotować, iż gminna ewidencja dla Miasta Zamość szeroko ujmuje zasób zabytkowy. W ewidencji dostrzeżono i ujęto zabytki archeologiczne, małą architekturę (ka-

pliczki przydrożne) oraz miejsca pamięci, co nie wynika bezpośrednio z treści rozporządzeń odnośnie prowadzenia gminnej ewidencji zabytków, lecz jest racjonalnym działaniem, ważnym dla kompleksowej prezentacji dziedzictwa kulturowego gminy.

9 Pałac Zamojskich, fot. K. Chmiel, z zasobów UM Zamość

10 Muzeum Fortyfikacji i Broni Arsenal, fot. UM Zamość

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO MIASTA ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

6.1. Ocena dotychczasowej ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym - Analiza SWOT ochrony dziedzictwa kulturowego

Analiza ochrony dziedzictwa kulturowego Miasta Zamość i działań służących jego poprawie wykonana została przy pomocy analizy SWOT, jednej z najczęściej stosowanych technik/metod analitycznych (wykorzystywanych we wszystkich obszarach planowania strategicznego) stanu i ochrony dziedzictwa kulturowego. Analiza zawiera rozpoznanie mocnych stron (strengths) i słabych stron (weaknesses) oraz aktualnych i potencjalnych szans (opportunities) i zagrożeń (threats).

Wykonano ją w oparciu o:

- analizy SWOT zawarte w przedstawionych powyżej dokumentach strategicznych miasta, poddając je krytycznej ocenie i aktualizacji,
- oględziny zabytków i obszarów zabytkowych miasta,
- konsultacje z władzami samorządowymi, pracownikami UM oraz jednostkami podległymi,
- konsultacje społeczne dotyczące opracowania *Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Miasta Zamość na lata 2026-2029*, przeprowadzone w okresie od 1 września do 15 października 2025 r.

Zestawienie wniosków wynikających z analizy SWOT diagnozuje obecną sytuację dotyczącą stanu dziedzictwa kulturowego w mieście oraz jego ochrony. Jednocześnie stanowi bazę do sformułowania priorytetów, kierunków działań i zadań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem miasta.

CZYNNIKI WEWNĘTRZNE I ZEWNĘTRZNE MAJĄCE WPŁYW NA DZIEDZICTWO KULTUROWE	
MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none">• Najwyższa w skali międzynarodowej wartość zabytkowa Starego Miasta, usankcjonowana wpisem na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.	<ul style="list-style-type: none">• Zły stan techniczny części zasobu zabytkowego miasta.• Duża liczba obiektów zabytkowych będących własnością komunalną

<ul style="list-style-type: none"> • Wyjątkowy potencjał zabytkowy miasta ze względu na zachowany zasób, bogatą historię i związane z nią znane postacie historyczne. • Szczególna wartość i znaczenie dla dziedzictwa kulturowego Polski zabytkowego zespołu staromiejskiego potwierdzona uznaniem za Pomnik Historii. • Wybitny przykład renesansowego miasta z zachowanym oryginalnym rozplanowaniem, fortyfikacjami i bogatym zasobem zabytków różnych typów i kategorii. • Wyjątkowy system historycznych fortyfikacji i krajobrazu warownego stanowiące o specyfice miasta. • Bogaty zasób zabytków ruchomych zgromadzonych w obiektach sakralnych oraz w muzeach. • Wysokie walory krajobrazowe miasta – powiązania widokowe z otoczeniem Wielkiej Zalewy i kompleksem Lasu Miejskiego. • Wyjątkowa wartość dziedzictwa niematerialnego – bogactwo wątków historycznych, ideowych i tradycji związanych z tożsamością kulturową miasta, czytelne echa wielokulturowości miasta histo- 	<p>(potrzeby finansowe, brak możliwości zarabiania na mieniu komunalnym).</p> <ul style="list-style-type: none"> • Niewystarczające fundusze w budżecie miasta na utrzymanie, remontowanie i konserwację komunalnych obiektów zabytkowych. • Niewielkie środki finansowe w budżecie miasta na dofinansowanie prac remontowych i konserwatorskich przy zabytkach (dotacje celowe). • Brak miejskiego/samorządowego koordynatora działań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem (np. stanowiska miejskiego konserwatora zabytków lub jednostki w strukturze UM dedykowanej ochronie zabytkowego zasobu Zamościa). • Brak wystarczającej współpracy i koordynacji działań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem pomiędzy poszczególnymi wydziałami i jednostkami organizacyjnymi Urzędu Miasta. • Brak systemowego monitorowania stanu zachowania zasobu kulturowego miasta.
---	---

rycznego, pamięć historyczna i kreacja współczesnego wizerunku miasta na kanwie dziejów.

- Rozpoznawalność Zamościa wynikająca z międzynarodowego znaczenia zespołu staromiejskiego wpisanego na Listę światowego dziedzictwa.
- Położenie miasta na terenie atrakcyjnego turystycznie obszaru Roztocza.
- Prawidłowe wykorzystanie form ochrony zabytków – Zamość Pomnikiem Historii, większość najcenniejszego zasobu zabytkowego (Stare Miasto) wpisana do rejestru zabytków, mpzp dla historycznych partii miasta.
- Samorząd miasta świadomym zarządcą miejsca światowego dziedzictwa (dobre sprawowanie opieki i ochrony nad historycznym zasobem zabytkowym, wdrażanie programu rewitalizacji, sprawna realizacja szeregu dużych projektów istotnych dla utrzymania i wzbogacenia wartości dobra oraz jego rozwoju, pozyskiwanie na te cele znacznych środków finansowych).
- Duża liczba obiektów zabytkowych będących własnością komunalną

- Brak uchwalenia parku kulturowego – formy ochrony, która podniosłaby jakość zarządzania historycznym obszarem miasta.
- Zbyt intensywne wykorzystywanie obszaru Rynku Wielkiego na szereg wydarzeń rozrywkowych.
- Zbyt intensywny ruch samochodowy, a zwłaszcza zbyt duże obszary zajęte pod parkingi na terenie Starego Miasta.
- Brak całościowego rozpoznania, zinwentaryzowania i badań dziedzictwa, w tym dziedzictwa niematerialnego.
- Infrastruktura i obiekty nie w pełni dostosowane do potrzeb seniorów i osób ze szczególnymi potrzebami.

(dzięki mieszkaniom komunalnym Stare Miasto ma stałych użytkowników przez cały rok, w przypadku prywatyzacji samorząd miasta nie będzie miał realnego wpływu na sposób użytkowania tych obiektów, co może powodować nasilenie wyludniania się Starego Miasta).

- Działalność wielu instytucji funkcjonujących w obszarze kultury oraz zachowania i promocji dziedzictwa kulturowego, m.in.:
 - Muzeum Zamojskie w Zamościu wraz z oddziałem – Muzeum Fortyfikacji i Broni Arsenał oraz Muzeum Martyrologii „Rotunda”,
 - Zamojska Akademia Kultury,
 - Zamojski Dom Kultury,
 - Książnica Zamojska im. Stanisława Kostki Zamoyskiego,
 - Centrum Kultury Filmowej "Stylowy" w Zamościu,
 - Orkiestra Symfoniczna im. Karola Namysłowskiego w Zamościu,
 - BWA Galeria Zamojska oraz działalność stowarzyszeń regionalnych
- Najważniejsze uwarunkowania sprzyjające rozwojowi turystyki:
 - potencjał zabytkowy najwyższej wartości,

- korzystna lokalizacja w odniesieniu do tras komunikacyjnych o znaczeniu międzynarodowym, krajowym i regionalnym,
- szeroka oferta kulturalna, skierowana do różnych grup odbiorców,
- konsekwentna polityka miasta w kreowaniu miasta przyjaznego turystom,
- dobra baza noclegowa.
- Budowanie marki Zamościa, jako miasta kultury w oparciu o szereg cyklicznych wydarzeń kulturalnych promujących dziedzictwo kulturowe, m.in.:
 - Jarmark Hetmański,
 - Międzynarodowy Festiwal Folklorystyczny „EUROFOLK”,
 - pokazy plenerowe, m.in. Szturm Twierdzy Zamość,
 - Zamojska Majówka,
 - Zamojskie Lato Teatralne,
 - Zamojski Festiwal Filmowy „Spotkania z Historią”,
 - Festiwal Muzyki Filmowej,
 - Zamojski Festiwal Kultury „arte, cultura, musica e...”,
 - Zamojski Festiwal Podróży „Eskapady Kresowe”
 - Zamojski Piknik Historyczny,
 - Zamojska Noc Muzeów.
- Skuteczne, realizowane od wielu lat pozyskiwanie przez samorząd

<p>miasta środków finansowych na rewitalizację oraz rozwój miasta w oparciu o dziedzictwo kulturowe.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sukcesywna realizacja kompleksowych projektów rewitalizacji zabytkowych obiektów i przestrzeni publicznych. • Uwzględnianie ochrony i zarządzania dziedzictwem w dokumentach strategicznych i programowych miasta. • Obecność problematyki związanej z dziedzictwem kulturowym w polityce informacyjnej miasta. 	
--	--

SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> • Kontynuacja działań w zakresie ochrony, poprawy stanu i wykorzystania zabytkowych obiektów i miejsc, konsekwentnie realizowana w ramach programu rewitalizacji. • Możliwość pozyskiwania środków finansowych pochodzących z różnych źródeł: państwowe, środki UE i in. na realizację prac konserwatorskich i remontowych obiektów zabytkowych oraz historycznych przestrzeni miasta. • Wdrożenie przez samorząd miasta systemowego monitoringu – stanu 	<ul style="list-style-type: none"> • Kryzys finansów publicznych. • Mniejsze możliwości pozyskiwania funduszy zewnętrznych. • Brak zainteresowania inwestorów zakupem obiektów stanowiących własność miasta. • Brak zainteresowania inwestorów zewnętrznym remontem i adaptacją Pałacu Zamojskich. • Negatywny wpływ wojny w Ukrainie na rynek turystyczny, inwestycyjny i nieruchomościowy Zamościa.

<p>zabytków, zagrożeń oraz działań w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wzrost świadomości roli i znaczenia dziedzictwa kulturowego wśród społeczności lokalnej poprzez działania edukacyjne i promocyjne. • Nieśląbnące zainteresowanie miastem – rozwój turystyki dzięki wykorzystaniu walorów zabytkowych i krajobrazowych oraz poprzez interesującą ofertę kulturalną kierowaną do różnych grup odbiorców. • Szanse na wzrost znaczenia Zamościa na rynku turystycznym – duży potencjał do tworzenia nowych oraz unowocześniania istniejących produktów turystycznych, dalszy rozwój form aktywnego spędzania czasu. • Kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w oparciu o zagospodarowanie obiektów zabytkowych. • Dalszy rozwój funkcji turystycznych miasta w oparciu o dziedzictwo kulturowe Zamościa oraz walory przyrodnicze Gminy Zamość. • Trasy i obiekty turystyczne (w tym flagowe i unikalne obiekty) Zamo- 	<ul style="list-style-type: none"> • Wykonywanie prac remontowych i konserwatorskich bez poszanowania substancji zabytkowej – rozbudowy, przebudowy, przekształcenia negatywnie wpływające na autentyczność i integralność zabytków, spowodowane niską świadomością społeczną oraz nieprzestrzeganiem prawa. • Zagrożenie nadmierną komercjalizacją zabytków bez równoczesnego zachowania ich charakteru. • Degradacja zabytków przez przypadkowe działania inwestycyjne, w których interes indywidualny inwestora jest przedkładany nad dobro społeczne. • Konieczność termomodernizacji i zwiększenia efektywności energetycznej obiektów zabytkowych – zagrożenia dla autentyczności zabytków przy nieodpowiednich metodach. • Zagospodarowywanie zabytkowych obiektów i historycznych przestrzeni w sposób powodujący utratę ich charakteru i wartości. • Brak realnego wpływu na zagospodarowanie terenów zamkniętych, które znajdują się w obszarze zabytkowym (np. linia kolejowa i jej potencjalna elektryfikacja).
--	---

ścia i okolicy - potencjał dla dalszego podnoszenia atrakcyjności turystycznej oraz podstawa dla kreowania spójnych i kompleksowych produktów turystycznych.

- Dalsze wykorzystanie walorów kulturowych i przyrodniczo-krajobrazowych w oparciu o nowoczesne usługi i infrastrukturę, bliskość szlaku Green Velo oraz Centralnego Szlaku Rowerowego Roztocza.
- Poszerzanie spectrum współpracowników i instytucji wspierających prezentację i promocję miasta, np. poprzez tworzenie sieciowych produktów turystycznych.
- Dalsze konsekwentne budowanie marki Zamościa, jako zabytkowego miasta o wyjątkowych walorach – atrakcyjna promocja miasta w skali regionu i kraju.
- Dostęp do dobrych praktyk i wymiany doświadczeń – współpraca międzyregionalna i międzynarodowa w zakresie ochrony zabytków oraz rewitalizacji.
- Promocja dobrych wzorców konserwacji i adaptacji zabytków, m.in. poprzez konkursy, nagrody i wyróżnienia.

- Dominacja kryterium ceny oraz terminu wykonania w przetargach na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane zabytków, generujące zagrożenie obniżenia jakości prac.
- Niska świadomość społeczna w kwestii ekonomicznego znaczenia harmonijnie ukształtowanego krajobrazu.
- Słabe wykorzystanie partycypacyjnego modelu zarządzania dziedzictwem – podejmowanie decyzji dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego bez udziału interesariuszy, aktywnie działających organizacji pozarządowych etc.
- Tworzenie strategii i dokumentów w zakresie ochrony zabytków bez równoczesnego wprowadzania mechanizmów ich efektywnego wdrażania.
- Brak spójnej i zintegrowanej oferty turystycznej Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Zamościa.
- Zmniejszająca się liczba mieszkańców miasta oraz utrzymująca się, niekorzystna struktura wiekowa.
- Relatywizm doktryny konserwatorskiej.
- Brak skutecznej egzekucji prawa.

6.2. Wnioski wynikające z analizy SWOT oraz przeprowadzonych konsultacji społecznych

Podsumowując wyodrębnione w analizie SWOT słabe i mocne strony oraz szanse i zagrożenia oraz wyniki przeprowadzonych konsultacji społecznych należy zwrócić szczególną uwagę na następujące zagadnienia i problemy, które zdają się mieć zasadnicze znaczenie dla sformułowania założeń programowych – obszarów, kierunków działań oraz konkretnych zadań:

System ochrony zabytków Zamościa

Formy ochrony

*W Planie zarządzania dobrem światowego dziedzictwa w Zamościu wartość nadrzędną zdefiniowano w następujący sposób: **Kompletność, przejrzystość i jednorodność konsekwentnie ukształtowanego historycznego zespołu urbanistycznego, wyodrębnionego kompozycyjnie i przestrzennie w tkance miasta współczesnego. Owa kompletność i trwałość kompozycji czyni układ urbanistyczny Zamościa wyjątkowym i czytelnym świadectwem realizacji uniwersalnej koncepcji miasta idealnego doby renesansu. Jednocześnie jest to świadectwo historii Rzeczypospolitej zapisane w skali urbanistycznej oraz w tkance architektonicznej i systemie fortyfikacji miasta. Echa wielokulturowości obecne w tkance miejskiej stanowią istotny element spuścizny dziejowej Rzeczypospolitej, są jednocześnie ważnym elementem dziedzictwa w skali rozwoju kulturowego Europy.** Ta ocena wartości dobra światowego dziedzictwa, jakim jest Stare Miasto w Zamościu znajduje swoje odzwierciedlenie w istniejących formach ochrony zabytków.*

Zarządzeniem Prezydenta RP z 8 września 1994 r. (Monitor Polski, nr 50 z 1994 r., poz. 426) "Zamość – historyczny zespół miasta w zasięgu obwarowań XIX wieku" uznany został za Pomnik Historii. Stare Miasto w Zamościu, jako układ urbanistyczny zostało wpisane do rejestru zabytków w 1936 r. i 1966 r. Poza powyższymi decyzjami odnoszącymi się do ochrony układu urbanistycznego, wartości zabytkowe miasta chronione są poprzez liczne wpisy do rejestru zabytków zespołów i obiektów – sakralnych, zespołu fortyfikacji XVI-XIX-wiecznych oraz budynków, których łączna liczba przekracza 100 obiektów. Stanowi to zdecydowaną większość całości zabudowy, występującej w granicach Starego Miasta. Równocześnie jest bardzo niewiele zabytkowych obiektów wpisanych do rejestru spoza obszaru Starego Miasta.

Mocną stroną jest wykorzystywanie przez samorząd miasta kolejnej formy ochrony, jakim są uchwalone miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego. Cały obszar najcenniejszego zasobu, którym jest Stare Miasto posiada uchwalony mpzp. Pomimo słusznych uwag i wskazań, że zapisy miejscowych planów powinny zostać przez samorząd miasta zaktualizowane i dostosowane do obecnych standardów ochrony zabytków, uchwalone mpzp stanowią skuteczne narzędzia ochrony zabytkowej przestrzeni miasta.

W Zamościu nie funkcjonuje kolejna forma ochrony zabytków, jaką jest możliwość uchwalenia przez samorząd miasta parku kulturowego. Od kilkunastu lat zasadność powołania parku kulturowego w Zamościu jest argumentowana w dokumentach strategicznych szczebla wojewódzkiego i lokalnego. Konsultacje społeczne dotyczące niniejszego GPOnZ wskazały, że wprowadzenie tej formy ochrony akceptuje 50% respondentów. W sposób zdecydowany wyrażono też opinię, że istniejące w Zamościu formy ochrony zabytków są wystarczające (90% pozytywnych odpowiedzi).

Należy podkreślić, że aktualizacja miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego zgodnie ze znowelizowaną ustawą o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym może skutkować zmniejszeniem uwarunkowań konserwatorskich – w związku z czym nowe zapisy mogą być niewystarczające dla skutecznej ochrony. Zatem podjęcie działań w celu utworzenia parku kulturowego jest tym bardziej zasadne – jako uszczegółowienie planu miejscowego oraz z uwagi na konieczność podniesienia estetyki przestrzeni publicznych.

Służby odpowiedzialne za ochronę i zarządzanie dziedzictwem

Zamość wyróżnia się olbrzymim zasobem zabytkowym o wybitnych wartościach i zróżnicowanym stanie technicznym. Posiada dużą liczbę zabytków (w tym dużą liczbę zabytków będących własnością komunalną). Pomimo intensywnie prowadzonych działań konserwatorskich i restauratorskich – znaczna część zabytkowego zasobu nadal wymaga podjęcia kompleksowych remontów, konserwacji, adaptacji. Te uwarunkowania generują także ogromny zakres prac dla pracowników samorządu miasta, odpowiedzialnych za ochronę zabytków oraz utrzymanie zabytkowego zasobu. W obecnie istniejącej strukturze i liczebności pracowników odpowiedzialność za wielorakie działania związane z zachowaniem, utrzymaniem i/lub adaptacją do nowych funkcji zabytkowego zasobu miasta jest bardzo trudne. Dlatego brak stanowiska lub odrębnej jednostki w strukturze Urzędu

Miasta, zajmującej się wyłącznie ochroną i zarządzaniem dziedzictwem kulturowym uznać należy za „słabą stronę” funkcjonującego w mieście systemu ochrony zabytków. Ponadto problemem jest także rozproszenie zadań, działań i decyzji, związanych z różnymi aspektami ochrony i zarządzania dziedzictwem, pomiędzy różnymi wydziałami urzędu miasta i pomiędzy podległymi mu jednostkami - zarówno w zakresie realizacji zadań, jak i prowadzenia planowej polityki konserwatorskiej.

Stąd jako szansę na pozytywną zmianę tej sytuacji, uznać należy ustanowienie takiego stanowiska/jednostki. Ponad 50% pozytywnych odpowiedzi na pytanie czy należy powołać w Zamościu stanowisko konserwatora zabytków (niezależnie od przyznanych przez państwowe służby ochrony zabytków kompetencji) wskazuje, że interesariusze uznają potrzebę przyjęcia większej współodpowiedzialności i udziału Urzędu Miasta za ochronę zabytkowego zasobu Zamościa. Utworzenie takiego stanowiska pozwoliłoby na skuteczniejszy – niż dotychczas – systemowo prowadzony monitoring (ocena stanu i zagrożeń zabytkowego zasobu) oraz planowanie działań.

Finansowanie ochrony zabytków i stan techniczny zabytkowego zasobu

Szczegółowe określenie poziomu finansowania ochrony zabytków w mieście, zwłaszcza w odniesieniu do realnych potrzeb w tym zakresie jest trudne do obiektywnej oceny. Wynika to z kilku przyczyn: wielu źródeł finansowania ochrony zabytków – środków publicznych (państwowych i samorządowych), kościelnych, prywatnych etc. oraz funduszy unijnych. Stan techniczny zabudowy historycznej Zamościa jest przedmiotem troski służb miejskich, ale ze względu na skalę zabudowy brak szczegółowego rozpoznania dotyczącego stanu technicznego wszystkich obiektów zabytkowych.

Zabytkowy zasób Zamościa od wielu lat poddawany jest skutecznym procesom re-stauracji i rewitalizacji. Stan zachowania zabytkowej zabudowy i historycznych przestrzeni Zamościa zmienia się z roku na rok z olbrzymią korzyścią dla wizerunku miasta. Intensywne w ostatnich kilkunastu latach działania samorządu miasta związane z rewitalizacją zabytkowych obiektów i obszarów, pozyskanie wielomilionowych kwot ze środków zewnętrznych (głównie z funduszy unijnych oraz tzw. funduszy norweskich) oraz realizacja dużych projektów (m.in. „Konserwacja, renowacja i adaptacja na cele kultury Zespołu Fortyfikacji Starego Miasta w Zamościu”, „Rewitalizacja zabytkowego Starego Miasta w Zamościu”, „Zamość - Miasto UNESCO, pomnik historii Rzeczypospolitej produk-

tem turystycznym polskiej gospodarki”, „Utworzenie Muzeum Fortyfikacji i Broni w obrębie Bastionu III i Arsenału w Zamościu”) sukcesywnie przyczynia się do poprawy stanu technicznego oraz atrakcyjnego wykorzystania kolejnych obiektów i historycznych przestrzeni miasta. Na kolejne lata miasto planuje szereg kolejnych dużych inwestycji przy zabytkowych obiektach i obszarach, przede wszystkim w ramach realizowanego z sukcesem od kilku lat programu rewitalizacji. Jednak duża liczba i obszar zabytkowego zasobu, bardzo duża liczba zabytkowych budynków komunalnych sprawiają, że istniejące finansowanie ochrony zabytków w mieście należy uznać za niewystarczające.

Słabą stroną systemu finansowania ochrony zabytków w mieście jest fakt przeznaczania bardzo skromnych środków finansowych z budżetu miasta na dofinansowanie prac remontowych i konserwatorskich przy zabytkach (tzw. dotacje celowe). Zaplanowane w budżecie miasta 50 tys. zł na ten cel absolutnie nie zapewnia realnego wpływu na poprawę stanu zabytków. Należy mieć na uwadze, że miejski system dotacji może skutecznie aktywizować innych prywatnych właścicieli do prowadzenia (i współfinansowania) prac remontowo-konserwatorskich. Wzrost środków finansowych z budżetu miasta na dotacje celowe jest też bardzo ważny, gdyż dofinansowanie to dotyczyć może właścicieli obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Zabytki te nie mają takiej możliwości wsparcia finansowego jak obiekty wpisane do rejestru zabytków, a są niekiedy bardzo istotne dla zachowania tożsamości miasta, np. obiekty obszaru Nowego Miasta czy rejonu ul. Orlicz-Dreszera.

Należy również zwrócić uwagę na potrzebę wyznaczenia w budżecie Miasta stałych środków na prowadzenie bieżącej konserwacji obiektów należących do zespołu fortyfikacji oraz na sporządzanie opracowań studialnych i projektowych obiektów zabytkowych.

Problemem jest również niewystarczające etapowanie procesu inwestycyjnego dotyczącego prac remontowych przy zabytkach; w przypadku pozyskania dofinansowania zewnętrznego, które narzuca ramy czasowe realizacji inwestycji, ogromnym zagrożeniem dla substancji zabytkowej jest brak gruntownego przebadania historycznego i architektonicznego zabytków, co wiąże się z niedopracowanymi dokumentacjami projektowymi oraz nieprzewidzianymi i kosztownymi zmianami w zakresie robót budowlanych i prac konserwatorskich.

Wzrost finansowania na dotacje celowe z budżetu miasta popiera niemal 60% respondentów biorących udział w konsultacjach społecznych. Zdecydowana większość ankietowanych (około 69%) ocenia stan zabytkowego zasobu Zamościa, jako dobry lub bardzo dobry.

Badania oraz prezentacja i promocja dziedzictwa, działania edukacyjne i służące rozwojowi turystyki

Dziedzictwo kulturowe Zamościa jest znane i doceniane w skali ogólnopolskiej i międzynarodowej (jako dobro UNESCO). Od wielu lat jest przedmiotem licznych opracowań, publikacji naukowych, dokumentacji oraz przedmiotem różnorodnych badań – tak poszczególnych zabytków, jak i dotyczących rozpoznania wartości krajobrazu kulturowego. Jednak nadal – jak wskazano w planie zarządzania Zamościa, jako dobra światowego dziedzictwa UNESCO – potrzeby badawcze pozostają aktualne, zwłaszcza w skali szczegółowej. Wśród postulatów badawczych można wymienić potrzebę aktualizacji studium powiązań kompozycyjnych rezydencji Tomasza Zamoyskiego z miastem i systemem wodnym czy koncepcji zagospodarowania zalewu miejskiego (opracowanie/aktualizacja ww. opracowań studialnych wymaga odniesienia się do dotychczasowych dokumentów, uwzględniając przy tym ich ocenę).

Zasadne są również badania dotyczące dziedzictwa niematerialnego Zamościa, jego historii gospodarczej i społecznej oraz szereg badań społecznych. W kontekście zrozumienia znaczenia wartości niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz odmiennych od zabytków działań związanych z jego ochroną, niezbędne są przedsięwzięcia edukacyjne. Należy unikać sytuacji, które poprzez nazewnictwo mogą „zakłamywać” tradycję miejsca. Takim nieprzemysłanym przykładem jest restauracja „Centralka”, która pierwotnie miała siedzibę w kamienicy Centralka, a po jej przeniesieniu do lokalu na Rynku Wielkim nie zmieniła nazwy.

Można też uznać za niewystarczające bądź nieaktualne rozpoznanie innych bardziej ogólnych sfer, np.: opracowanie/aktualizacja studium historyczno-urbanistycznego Starego Miasta, studium krajobrazowego miasta czy rozpoznanie i ocena wartości obiektów w gminnej ewidencji zabytków i dóbr kultury współczesnej – postulowane, jako ważne w dokumentach programowych miasta.

Wiodąca rola pod względem prezentacji, promocji i różnorodnych działań ukierunkowanych na rozwój turystyki przypada administracji samorządowej i podległym jej

jednostkom. Samorząd miasta jest świadom wartości miejsca i jego potencjału. Dlatego też turystyka jest postrzegana i uznawana – zarówno przez władze miasta, jak i lokalną społeczność – jako jeden z zasadniczych czynników rozwoju miasta. Świadczą o tym zarówno dokumenty strategiczne i programowe uchwalane przez Radę Miasta, tworzone akty prawa miejscowego, jak również podejmowane przez samorząd konkretne działania. Wśród tych działań wskazać należy przede wszystkim na realizację dużych projektów rewaloryzacyjnych, rewitalizacyjnych, konserwatorskich i inwestycyjnych, związanych z zabytkowym zasobem miasta, poprawiających jakość przestrzeni publicznych i stan zabytkowej zabudowy oraz pozyskiwanie na te cele funduszy zewnętrznych. Wśród szeregu działań nastawionych na przyciągnięcie turystów wymienić też należy poszerzanie bazy gastronomicznej, noclegowej, usługowej, wprowadzanie do obiektów zabytkowych nowych funkcji, w tym kulturowych. Ważnym elementem aktywności miasta w tym zakresie jest tworzenie i ciągłe bogacenie oferty wydarzeń kulturalnych i rozrywkowych oraz szeregu działań promocyjnych.

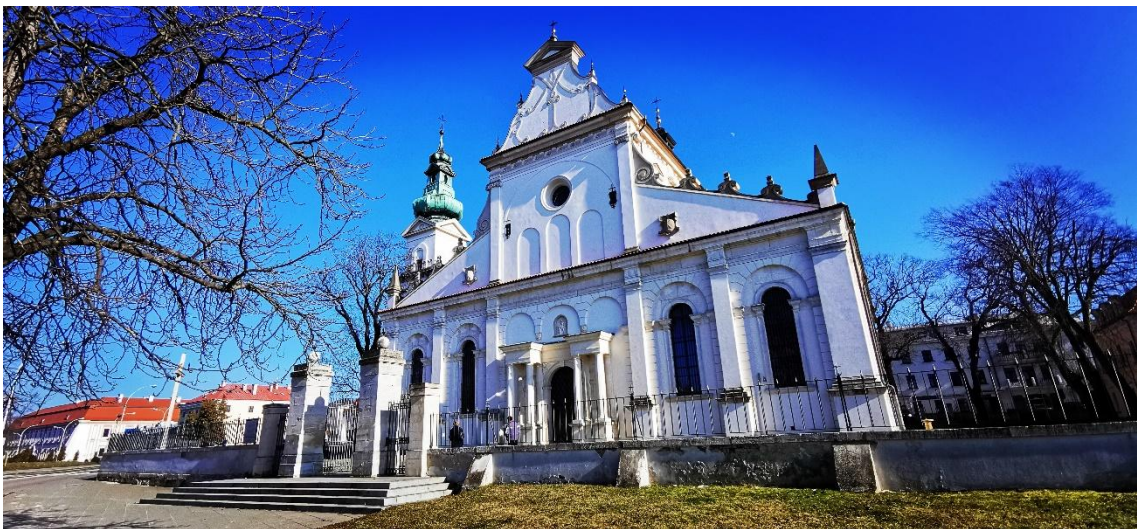
Miasto, poprzez swoje wydziały i jednostki organizacyjne z dużym sukcesem realizuje zadania związane z promocją dziedzictwa, działaniami edukacyjnymi oraz związanymi z rozwojem turystyki oraz współpracuje z wieloma podmiotami, w których domenie działań pozostają te zagadnienia. Celowe jest pozyskiwanie współpracy i wytwarzanie mechanizmów interesariatu w sferze informacji publicznej, mediów i twórców kultury, którzy mogą stać się cennymi ambasadorami miasta.

Zasadne jest dalsze poszerzanie spectrum współpracowników i instytucji wspierających prezentację i promocję miasta. Dobrym kierunkiem działań jest tworzenie sieciowych produktów turystycznych, jako konkurencyjnych na rynku usług turystycznych, w oparciu o szerokie spectrum interesariuszy. Szerokie pole do popisu pozostaje w sferze promocji i prezentacji międzynarodowej. W tym zakresie zadaniem jest identyfikacja i organizacja interesariatu, który z Zamościem może łączyć wspólnota tematyczna oraz wspólne problemy ochrony i zarządzania (np. historyczne miasta-twierdze, miasta UNESCO, miasta, których rozwój oparty jest w dużej mierze na rozwoju turystyki etc.)

Bogata oferta kulturalna miasta (w tym imprezy bezpłatne, plenerowe) różnorodne oferty instytucji kultury i innych organizatorów życia kulturalnego i turystycznego, dobra wielostronna współpraca instytucji kultury, rozwinięta baza noclegowo-hotelowa, rozwój szlaku rowerowego Green Velo, promocja turystyczna wszystkie te pozytywne czynniki pozytywnie wpływają na rozwój turystyki.

11 Zespół kościoła katedralnego pw. Zmartwychwstania Pańskiego i św. Tomasza Apostoła, fot. K. Chmiel, z zasobów UM Zamość

12 Kościół katedralny pw. Zmartwychwstania Pańskiego i św. Tomasza Apostoła, fot. UM Zamość

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Określone w *Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami Miasta Zamość na lata 2026-2029* obszary, kierunki działań i zadania generalnie wynikają z kilku zasadniczych kwestii:

- ustawowo określonych celów, jakim służyć powinny programy opieki nad zabytkami (ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami art. 87 ust. 2);
- wyznaczonych kierunków polityki krajowej oraz regionalnej (przyjętej przez Samorząd Województwa);
- dokumentów uchwalonych przez samorząd miasta;
- wniosków wynikających z analizy SWOT stanu i ochrony dziedzictwa kulturowego miasta;
- konsultacji społecznych przeprowadzonych w związku z przygotowaniem GPOnZ;
- konsultacji i współpracy z pracownikami Urzędu Miasta Zamościa, przede wszystkim z Wydziału Budownictwa, Urbanistyki i Ochrony Zabytków;
- analiz i ocen zasobu dziedzictwa kulturowego miasta i jego stanu zachowania (dokonanych w trakcie wizji terenowych w okresie sierpień – październik 2025 r.).

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Zamość na lata 2026-2029 odnosi się do wszystkich celów sformułowanych dla gminnych programów opieki w art. 87 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 282):

1. *Uchylony;*
2. *Uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;*
3. *Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;*
4. *Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;*
5. *Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;*
6. *Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;*
7. *Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.*

Wskazane poniżej obszary i kierunki działań sformułowane zostały w perspektywie wieloletniej, natomiast planowane zadania powinny zostać zrealizowane w okresie czterech lat obowiązywania niniejszego GPOnZ. Należy też mieć na uwadze fakt, że każde programowanie, którego założeniem jest osiągnięcie celów może – ze względu na czynniki zewnętrzne i wewnętrzne – nie przebiegać zgodnie z przyjętymi założeniami. Dlatego

ważnym elementem procesu realizacji GPOnZ jest prowadzenie monitoringu, dzięki któremu można przeciwdziałać zagrożeniom, reagować na pojawiające się zmiany, a w razie konieczności korygować wyznaczone cele.

Wskazane zadania nie stanowią zamkniętego zbioru. W czteroletnim okresie realizacji GPOnZ mogą one podlegać pewnej weryfikacji i modyfikacji uwzględniającej aktualną sytuację lub pojawiające się nowe uwarunkowania, problemy czy zagrożenia.

Kierunki działania i zadania zostały ujęte w strukturę 4 OBSZARÓW:

OBSZAR 1. Opieka i ochrona dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego) oraz świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego.

OBSZAR 2. Zarządzanie dziedzictwem kulturowym, jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego.

OBSZAR 3. Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego oraz promocja i edukacja służące budowaniu tożsamości.

OBSZAR 4. Ochrona zabytkowych obiektów i obszarów w kontekście współczesnych potrzeb środowiskowych i funkcjonalnych.

W każdym z obszarów wytyczono kierunki działań i zadania zgrupowane tematycznie, w sposób odpowiadający strukturze realizacyjnej GPOnZ. Należy zauważyć, że w aktualnym programie powtórzono część zadań zawartych w *Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami Miasta Zamość na lata 2020-2023*. Są to zadania nadal aktualne i ważne dla ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym miasta, a które z różnych przyczyn nie zostały zrealizowane. W GPOnZ pozostawiono również zadania o charakterze ciągłym. Ponadto założenia programowe dopełniono, formułując zadania w nowym *Obszarze 4 Dostosowanie zabytkowych obiektów i obszarów do współczesnych potrzeb środowiskowych*.

Teksty występujące poniżej części wyszczególnionych zadań, wyróżnione kursywą, stanowią dodatkowe wyjaśnienia i argumentację przemawiającą za zasadnością ich wdrażania.

OBSZAR 1

Opieka i ochrona dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego) oraz świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego

Kierunek działań 1 Prawna ochrona zabytków Zamościa

1. Korekta granic Pomnika Historii – wystąpienie do MKiDN (za pośrednictwem LWKZ) z wnioskiem o korektę (zmniejszenie) granic Pomnika Historii, adekwatnie do wartości historycznych, artystycznych i naukowych obszaru. Granice Pomnika Historii powinny być spójne z granicami ochrony Miejsca Światowego Dziedzictwa UNESCO, uzgodnionymi z Narodowym Instytutem Dziedzictwa w 2007 r.

Ewaluacji wymaga obszar ustanowionego Pomnika Historii. Granice Pomnika Historii są w pewnych obszarach wątpliwe (np. przebiegające przez stadion miejski czy przez powojenne osiedle mieszkaniowe). Regulacje konserwatorskie nie powinny obejmować obszarów, na których nie mają uzasadnienia. Dlatego właściwe określenie granic (korekta obecnych) ma pełne uzasadnienie.

Po stronie samorządu miasta leży możliwość zainicjowania czynności, które wymagają współdziałania Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, Generalnego Konserwatora Zabytków i odwołania się do specjalistycznych opinii ukierunkowujących postępowania administracyjne w tej sprawie.

2. Działania zmierzające do utworzenia parku kulturowego:
 - przeprowadzenie kampanii informacyjnej o istocie funkcjonowania parku kulturowego, o jego możliwym zasięgu i wpływie takiej formy ochrony na funkcjonowanie historycznej części miasta;
 - przeprowadzenie konsultacji społecznych dotyczących zasięgu i zakresu działań ochronnych w przypadku powołania parku kulturowego.

Zasadne jest utworzenie Parku Kulturowego (powoływanego przez Radę Miasta) jako kolejne wsparcie aktywnej roli samorządu miasta w ochronie zabytkowego zasobu. Park kulturowy (jako forma ochrony przypisana prerogatywom samorządu lokalnego) powinna określić adekwatne do uprzednio zdefiniowanych wartości miejsca zasady ochrony w formie zakazów i ograniczeń dostosowanych do charakteru miejsca. Park kulturowy jest optymalnym narzędziem kreowania polityki konserwatorskiej przez samorząd lokalny m.in. w zakresie ochrony krajobrazowej. Dodatkowe (specjalne, ograniczające) działania miasta powinny skupiać się na najcenniejszej części miasta objętej wpisem na Listę Światowego Dziedzictwa (wraz ze strefą buforową oraz relacjami widokowymi).

3. Uwzględnienie w planie ogólnym – poza obiektami i obszarami zabytkowymi – dóbr kultury współczesnej, m.in. rekomendowanych w „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Zamość”.

4. Aktualizacja mpzp obszaru Stare Miasto

Przeгляд potrzeb aktualizacji mpzp i przygotowanie zmian, przy zachowaniu zasady nienaruszalności zaleceń ochronnych w zakresie stabilności układu urbanistycznego, utrzymania brył i gabarytów zabudowy oraz ochrony substancji i detalu historycznego zabudowy zabytkowej.

5. Prowadzenie gminnej ewidencji zabytków:

- bieżąca weryfikacja i aktualizacja gminnej ewidencji zabytków prowadzonej w formie kart adresowych oraz wykazu dla obiektów architektury i budownictwa oraz stanowisk archeologicznych (także w zakresie danych własnościowych oraz monitoringu stanu obiektów i ewentualnych zagrożeń) w porozumieniu z LWKZ.
- rozpoczęcie aktualizacji kart adresowych obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków zgodnie z zasadami wprowadzonymi w ramach nowelizacji ustawy o ochronie zabytków - *Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, w szczególności stopniowe wdrażanie nowych wzorów kart adresowych dla obiektów ujętych w gez oraz zgodnie z ww. rozporządzeniem skuteczne powiadomienie właścicieli obiektów*⁵⁵.

⁵⁵ § 18. 1. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) włącza kartę adresową zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytku lub znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytku do gminnej ewidencji zabytków po zweryfikowaniu, że dane zawarte w karcie adresowej są wyczerpujące i zgodne z danymi zawartymi odpowiedni w decyzji o wpisie zabytku do rejestru lub w karcie ewidencyjnej zabytku.

2. W przypadku zabytku nieruchomego innego niż zabytki określone w ust. 1 wójt (burmistrz, prezydent miasta) włącza kartę adresową tego zabytku do gminnej ewidencji zabytków po osiągnięciu porozumienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków co do zasadności ujęcia tego zabytku w gminnej ewidencji zabytków oraz najpilniejszych postulatów konserwatorskich.

§ 18a. 1. W przypadku stwierdzenia konieczności zastąpienia niezgodnych ze stanem faktycznym lub prawnym danych zawartych w karcie adresowej zabytku włączonej do gminnej ewidencji zabytków odpowiednimi danymi zgodnymi ze stanem faktycznym lub prawnym, ujawnienia nowych danych lub usunięcia błędnych danych wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza nową kartę adresową zabytku zawierającą dane zgodne ze stanem faktycznym i prawnym.

2. Pierwotną kartę adresową zabytku pozostawia się w gminnej ewidencji zabytków, łącząc ją trwale z nową kartą adresową zabytku.

§ 18b.1. O zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty wójt (burmistrz, prezydent miasta) zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości, która przestała być zabytkiem.

Kierunek działań 2. Ochrona krajobrazu kulturowego i układu urbanistycznego

1. Aktualizacja koncepcji połączenia widokowego, funkcjonalnego, komunikacyjnego historycznej *Wielkiej Zalewy* z zespołem Starego Miasta.

Połączenie zalewu i Starego Miasta w wyszczególnionych aspektach powinno być ważnym zadaniem w najbliższych działaniach Miasta Zamość. Kompleksowy program zagospodarowania i połączenia zalewu z miastem może znacząco podnieść atrakcyjność i funkcjonalność centrum Zamościa, zarówno dla mieszkańców jak i turystów.

Wśród propozycji respondentów badania ankietowego najczęściej wskazywano: lepsze oznakowanie; promocję w mediach społecznościowych i informacji turystycznej; aplikację z trasami tematycznymi i audioprzewodnikiem, powiązanie aplikacji z tablicami informacyjnymi i QR-kodami rozmieszczonymi na Rynku Wielkim, Solnym, Wodnym i przy Zalewie; lepsze połączenie komunikacyjne ścisłego centrum z zalewem; przeniesienie nad zalew imprez, meczów, koncertów z muzyką popularną (pod warunkiem nielokalizowania tego typu wydarzeń w sąsiedztwie Rotundy); rozważenie możliwości bezpłatnego transportu melexami z centrum miasta nad zalew.

2. Zagospodarowanie oraz poprawa estetyki wybranych terenów Starego Miasta przy poszanowaniu zasad ochrony historycznej substancji, charakteru, tradycyjnych rozwiązań materiałowych itp., pod warunkiem pozyskania zewnętrznych środków finansowych.
3. Sukcesywne wdrażanie zapisów tzw. uchwały krajobrazowej⁵⁶, w szczególności zakazów, nakazów i ograniczeń dotyczących sytuowania: obiektów małej

2. Zawiadomienia o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku będącego historycznym układem urbanistycznym lub ruralistycznym, historycznym zespołem budowlanym, terenem, na którym znajduje się znaczna ilość zabytków archeologicznych, lub nieruchomości o nieuregulowanym stanie prawnym do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej takiego zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej takiego zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty dokonuje się w drodze obwieszczenia umieszczonego na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej.

3. Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty adresowej zabytku, o włączeniu nowej karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków zawiadamia właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, na co najmniej 14 dni przed planowanym terminem włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo wyłączenia tej karty z gminnej ewidencji zabytków.

⁵⁶ UCHWAŁA NR XXV/401/2020 RADY MIASTA ZAMOŚĆ z dnia 26 października 2020 r. w sprawie ustalenia zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury, tablic reklamowych i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń, ich gabarytów, standardów jakościowych oraz rodzajów materiałów budowlanych, z jakich

architektury; szyldów; tablic i urządzeń reklamowych; oświetlenia oraz ogrodzeń z poszanowaniem zasad ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego.

Obecny krajobraz zespołu staromiejskiego w kontekście zamieszczonych szyldów, tablic i urządzeń reklamowych w witrynach i na elewacjach kamienic oraz ustawionych potykaczy jako dobry i bardzo dobry oceniło niemal 62% respondentów konsultacji społecznych, a jako raczej zły i zły 38%. Za koniecznością dużego oraz częściowego ograniczenia występujących szyldów, tablic i urządzeń reklamowych opowiedziało się 74% respondentów. Ankietowani zwracali przede wszystkim uwagę na zbyt dużą liczbę reklam i nośników informacji wizualnej na zabytkowych obiektach i w historycznych przestrzeniach miasta oraz ich nieestetyczną formę.

4. Opracowanie standardów dla ogródków restauracyjnych oraz stoisk i kramów handlowych na Starym Mieście.

Opracowanie standardów powinno m.in. uwzględniać ustalenie: ich lokalizacji, maksymalnej powierzchni, elementów wyposażenia, materiałów, kolorystyki, okresu ustawienia, a także określać narzędzia kontroli przestrzegania ww. standardów. Standardy powinny stanowić dokument przyjęty przez Prezydenta Miasta Zamość lub Radę Miasta Zamość.

5. Konsekwentne dalsze ograniczanie parkowania i ruchu samochodów na terenie Starego Miasta przy uwzględnieniu regulacji niewykluczających dla stałych mieszkańców, przedsiębiorców (określone okresy dowozu, dostaw i preferencje dostępu dla mieszkańców) oraz osób ze szczególnymi potrzebami.

Ograniczenie to zostało w zespole staromiejskim wprowadzone. Doświadczenia innych miast wskazują, że wraz z upływem czasu następuje przyzwyczajenie się użytkowników do tego typu ograniczeń. Dlatego obecny poziom akceptacji dla ograniczeń w Zamościu będzie zapewne wzrastał. Można uznać, że jest to działanie w dobrym kierunku, szczególnie wobec pierścienia parkingów na terenach pofortecznych. Zakłada się utrzymanie i rozszerzanie obecnych ograniczeń w tym zakresie. Zasadny jest monitoring ograniczeń w ruchu samochodów i dostosowywanie jego organizacji do potrzeb funkcjonowania przedsiębiorców (np. regulowanie godzin wjazdu).

Według niemal 84% (64% zdecydowanie tak, 20% raczej tak) respondentów konsultacji społecznych występuje problem z parkowaniem samochodów na terenie Starego Miasta (ulice, place, przestrzenie publiczne). Wśród przyczyn takiej negatywnej oceny wskazano przede wszystkim: brak wystarczającej liczby miejsc parkingowych (63%); zbyt dużą liczbę samochodów w historycznym centrum (40%); niedostosowanie miejsc parkingowych do potrzeb mieszkańców (35%). W celu poprawy sytuacji respondenci proponują przede wszystkim: lepsze wykorzystanie parkingów buforowych (64,5%), preferencyjne warunki parkowania dla mieszkań-

mogą być wykonane w granicach administracyjnych Miasta Zamość. DZIENNIK URZĘDOWY WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO Lublin, dnia 5 listopada 2020 r. Poz. 5279; <https://zgl-zamosc.pl/do-pobrania/uchwala-401-2020.pdf>, dostęp 20.10.2025 r.

ców (43%), zachęcanie do korzystania z transportu publicznego (ponad 28%). Ograniczenie lub całkowite wyłączenie ruchu samochodowego z części Starego Miasta (Rynku Solnego, Rynku Wodnego) popiera zdecydowana większość respondentów (niemal 39% całkowite wyłączenie ruchu), a częściowe wyłączenie (np. w godz. 10.00-17.00 i w zależności od pór roku – 28%).

6. Dopracowanie systemu zarządzania odpadami na terenie Starego Miasta, zgodnie z oczekiwaniami i opiniami mieszkańców wyrażonymi w Ankiecie w ramach konsultacji społecznych do opracowywanego Programu Opieki nad Zabytkami, w szczególności w okresie letnim i w czasie organizacji imprez kulturalnych i sportowych na obszarze staromiejskim.

Kierunek działań 3. Opieka i ochrona zabytków nieruchomych

1. Realizacja prac i działań remontowo-konserwatorskich, rewitalizacyjnych i adaptacyjnych wybranych obiektów zabytkowych pozostających we władaniu Gminy.

- 1.1. Pałac Zamoyskich – dalsze, konsekwentne poszukiwanie inwestora; przygotowanie badawczo-koncepcyjne zmian sposobu użytkowania (wybór funkcji adekwatnych do rangi obiektu i potrzeb rozwojowych miasta), zagospodarowanie otoczenia oraz przeprowadzenia prac remontowo-konserwatorskich, które przywrócą rangę i rolę gmachu w koncepcji przestrzenno-kompozycyjnej miasta.

Wskazane jest przygotowanie koncepcji użytkowej dla pałacu (postuluje się przeprowadzenie konkursu), przewidującej prestiżowe funkcje publiczne i wysoki standard remontu i adaptacji obiektu.

Niezbędne jest rozeznanie możliwości i warunków adaptacji Pałacu Zamoyskich na centrum kongresowo/hotelowe. Szczegółnej oceny wymaga sprawdzenie i uwzględnienie konserwatorskich wymagań podczas takiej adaptacji. Należy uznać, że koncepcja adaptacji pałacu na centrum kongresowo/hotelowe nie stoi w sprzeczności z zachowaniem wartości zabytkowych obiektu.⁵⁷ Wyniki konsultacji społecznych potwierdzają, że taka funkcja jest również akceptowana przez przedstawicieli społeczności lokalnej (niemal 58% popiera takie rozwiązanie). Część respondentów uważa, że Pałac Zamoyskich powinien pełnić przede wszystkim funkcję kulturalno-edukacyjną, która przywróciłaby temu miejscu należne znaczenie w życiu miasta – muzeum poświęcone historii Zamościa oraz rodu Zamoyskich, prezentujące rozwój miasta, jego architekturę i rolę założyciela – Jana Zamoyskiego albo połączenie wielu funkcji, w tym kulturalno-muzealno-edukacyjnych, konferencyjno-hotelowych, siedziba urzędów.

⁵⁷ WUOZ zaleca, by ostateczna forma zagospodarowania pałacu wynikała z analizy posiadanych materiałów dokumentacyjnych i pozytywnej decyzji Wojewódzkiej Rady Ochrony Zabytków w Lublinie, przedstawicieli NID lub też kompetentnego organu przy MKiDN.

- 1.2. Realizacja prac remontowych i konserwatorskich wybranych obiektów zabytkowych, m.in.:
 - podcieni kamienic Starego Miasta - Blok XVIII: ul. Staszica 25, 27, 29, 31, 33, 35, 37, 39 oraz Blok XIX: ul. Staszica 21, 23.
- 1.3. Opracowanie dokumentacji technicznej (przedprojektowej: badań, ekspertyz, koncepcji oraz dokumentacji projektowej i kosztorysowej) przedsięwzięcia inwestycyjnego pn. „Remont konserwatorski dawnego zespołu kościoła i klasztoru bonifratrów tzw. Podkarpie przy ulicy ul. Greckiej 2, ul. ks. Stanisława Staszica 2, ul. Wojciecha Łukasińskiego 1 i ul. Grodzkiej 1 (blok IA kamienic) oraz remont konserwatorski obiektu przy ul. Greckiej 2.
- 1.4. Wykonywanie bieżących napraw i uszkodzeń obiektów zabytkowych stanowiących własność komunalną oraz pozyskiwanie środków zewnętrznych i dofinansowywanie prac remontowo-konserwatorskich.

Każdorazowo prace remontowo-konserwatorskie powinny być poprzedzone badaniami i prowadzone zgodnie z wytycznymi konserwatorskimi urzędu ochrony zabytków. Należy wykazać szczególną dbałość o zachowanie autentycznej substancji zabytkowej, detali architektonicznych, zabytkowej stolarki etc.

- 1.5. Fortyfikacje otaczające zespół staromiejski:
 - bieżące utrzymanie, konserwacja i aktywizacja użytkowania wraz z propagowaniem wartości historycznych, artystycznych i naukowych zespołu;
 - rewitalizacja budynku Nadszańca Bastionu VII oraz przyległej Kazamaty Kurtyny VII-I;
 - aktualizacja programu wykorzystania amfiteatru, m.in. organizacja plenerowych widowisk;
 - przywrócenie szlaku fortecznego z aktywizacją turystyczną wszystkich obiektów historycznych (kazamaty, poterny, budynek dawnych koszar kozackich na lunecie) oraz amfiteatru i mostu przy Bramie Lubelskiej Nowej.

- 1.6. Rozważenie możliwości wykonania prac remontowo-konserwatorskich lub wsparcia prac prywatnych właścicieli przy obiektach i miejscach zabytkowych najczęściej wskazywanych (w ramach konsultacji społecznych) jako wymagające podjęcia pilnych działań. Są to przede wszystkim: tzw. Generałówka; kamienice przy ulicach: Żeromskiego, Kościuszki (w pierwszej kolejności kamienica przy ul. Kościuszki 8), Greckiej, Pereca; kontynuacja prac przy kamienicach ormiańskich, zagospodarowaniu podwórek na Starym Mieście, prace remontowo-konserwatorskie podcieni oraz sieni kamienic, które powinny stanowić ogólnodostępną przestrzeń (w praktyce często są zamknięte i zajęte pod funkcje magazynowe).
- 1.7. Opracowanie całościowej koncepcji ochrony i zagospodarowania założenia przestrzennego oraz wykonanie prac remontowo-konserwatorskich wybranych obiektów zespołu dawnych Koszar.

Zespół dawnych koszar, obecnie będący własnością różnych podmiotów (w tym w części własnością komunalną) o charakterystycznym układzie ulic, placów, budynków oraz zieleni powinien być chroniony jako zespół urbanistyczny i architektoniczny. Jest to zespół o wyjątkowej wartości i tożsamości, a dotychczasowe formy ochrony nie są wystarczające – prowadzą do zbyt dużych przekształceń – zarówno struktury urbanistycznej jak i formy architektonicznej niektórych budynków.

- 1.8. Inicjowanie, monitorowanie i współdziałanie z właścicielem nieruchomości w sprawie opracowania całościowej koncepcji ochrony i zagospodarowania założenia przestrzennego oraz wykonanie prac remontowo-konserwatorskich wybranych obiektów zespołu zabudowy dawnej Ludowej Szkoły Rolniczej Męskiej im. J. Piłsudskiego przy ul. Szczepreskiej.

Zespół zabudowy gospodarczej towarzyszącej Szkole Rolniczej ma wysokie wartości historyczne, architektoniczne i kompozycyjne. Jest ważnym świadectwem międzywojennej myśli narodowej. Pozostaje w stanie istotnego zagrożenia, w części niezagospodarowany i nieużytkowany. Ze względu na rangę zespołu wymaga kompleksowego planu ochrony i inicjatywy w celu zagospodarowania i konserwacji. W przypadku dalszej degradacji zespołu niezbędne są formalne działania interwencyjne ze strony wojewódzkiego urzędu ochrony zabytków.

2. Stopniowa prywatyzacja kamienic na obszarze Starego Miasta zapewniająca równowagę między interesami samorządu lokalnego, społeczności lokalnych oraz inwestorów:

- wytypowanie kamienic przeznaczonych do prywatyzacji w perspektywie lat 2026-2029;
- w pierwszej kolejności – prywatyzacja budynków przeznaczonych do wykwaterowania mieszkańców, m.in.: kamienice przy ul. Żeromskiego 7, 9 i 11 – zgodnie z Wieloletnim Programem Gospodarowania Mieszkaniowym Zasobem Miasta Zamość na lata 2025-2029;
- opracowanie dla każdej proponowanej do sprzedaży kamienicy, indywidualnych wytycznych konserwatorskich (uzgodnionych z LWKZ), dotyczących przedmiotu i zakresu koniecznych do wykonania prac remontowo-konserwatorskich oraz preferowanych (akceptowalnych) funkcji i sposobu użytkowania i wykorzystania.

Znacząca część zasobu mieszkaniowego na Starym Mieście jest komunalna. Niewielkie możliwości finansowe UM oraz brak udziału komunalnych najemców bardzo ograniczają możliwości remontów i modernizacji zabudowy. Równocześnie należy podkreślić, że prywatyzacja często wiąże się z przeznaczeniem obiektów do celów wynajmu krótkoterminowego, co – jak pokazują doświadczenia innych zespołów staromiejskich – może powodować nasilenie procesu wyludniania się Starego Miasta w Zamościu. Nieco ponad 53 % respondentów konsultacji społecznych z 2025 r. jest przeciwna prywatyzacji kamienic, a znacznie mniej, bo prawie 30% popiera takie dążenia. W celu minimalizacji zagrożeń związanych z wyludnianiem się i zmianą funkcji obszaru Starego Miasta stopniową prywatyzację kamienic należy prowadzić w sposób zrównoważony oraz po starannej ocenie planów i możliwości nabywców. Celem tych działań winno być zachowanie wartości zabytkowych obiektów oraz utrzymanie zabytkowego zasobu w dobrym stanie technicznym, a równocześnie utrzymanie całorocznych funkcji mieszkalnych. Każdorazowo prywatyzacja obiektu powinna wiązać się z pakietem zaleceń konserwatorskich odnośnie przeprowadzenia niezbędnych prac remontowo-konserwatorskich, ewentualnych przekształceń, planowanej funkcji, właściwego utrzymania i użytkowania oraz wykorzystania zabytkowej nieruchomości zapewniającego zachowanie jego wartości. Zalecenia te muszą uzyskać akceptację LWKZ.

3. Współdziałanie z LWKZ na rzecz ochrony zabudowy willowej w otoczeniu zespołu staromiejskiego (ulice Orlicz-Dreszera, Krysińskiego, Szopena, Sienkiewicza i innych ulic, na których występują ciekawe przykłady architektury międzywojennej) oraz tradycyjnej zabudowy drewnianej (m.in. w Nowej

Osadzie i w otoczeniu zespołu staromiejskiego). Propagowanie informacji o poradnikach dotyczących zabytków modernistycznych oraz zabytków architektury i budownictwa drewnianego⁵⁸.

4. Analiza możliwości realizacji działań/zadań w odniesieniu do pozostałych obiektów i miejsc poza obszarem Starego Miasta – zgodnie z propozycjami respondentów konsultacji społecznych (pytanie 17), m.in. zabytkowe budynki na Nowym Mieście, drewniana wieża ciśnień przy ul. Partyzantów, kapliczki, miejsca i obiekty związane z dziedzictwem żydowskim, zabytkowe młyny. Ze względu na zakres i koszty wskazanych prac w części przypadków priorytet w okresie obowiązywania GPOnZ (2026-2029) może oznaczać przygotowanie inwestycji w postaci prac badawczych, dokumentacyjnych, koncepcyjnych, projektowych.

5. Dążenie do zachowania tradycyjnych funkcji parterów kamienic.

Współczesne tendencje zastępowania tradycyjnych form użytkowania parterów kamienic, tj. funkcje handlowe lub usługowe innymi funkcjami (np. magazyny, zaplecza gastronomii, apartamenty pod wynajem) stanowi kolejny negatywny czynnik wpływający na „zamieranie” obszaru starego miasta. Samorząd miasta, obok konsultacji z właścicielami i dzierżawcami, może rozważyć możliwości innych form działań zatrzymujących te niekorzystne przekształcenia funkcjonalne, np. ustalenie preferencji podatkowych i/lub ceny dzierżawy.

Kierunek działań 4. Opieka i ochrona zabytków archeologicznych

1. Podejmowanie interwencji zgodnie z regulacjami prawnymi, przez zawiadomienie organów ochrony zabytków, w przypadku pozyskania informacji o natrafieniu na przedmioty o charakterze archeologicznym.
2. Przestrzeganie zasad ochrony zabytków archeologicznych zgodnie z przepisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w szczególności przez

⁵⁸ M.in. poradniki dla właścicieli zabytków modernistycznych: A. Jagiellak, *Jak „modernizować” modernizm. Zabytki architektury mieszkaniowej modernizmu. Dobre praktyki konserwatorskie dla mieszkańców i użytkowników. Broszura Poradnik*, Warszawa 2014; K. Łakomy, *Modernistyczna willa. Poradnik dla właścicieli i użytkowników*, Warszawa 2024; F. Gawliński, *Poradnik opiekuna domu drewnianego*, Warszawa 2022; M. Bogdanowska, A. M. Cymborowska-Waluś, W. Górny, P. Horodyski, A. Lorenc-Karczewska, G. Naumowicz, A. Olczyk, N. Skiepmo, B. Stanek-Lebioda, W. Witek, W. Witkowski, *Remont i utrzymanie domu drewnianego*, Warszawa 2023; P. Horodyski, *Ocena stanu technicznego zachowania budynku drewnianego*, Warszawa 2022; E. Graboś, K. T. Kociołek, *Ochrona przeciwpożarowa domu drewnianego*, Warszawa 2024

uwzględnianie zasad ochrony dziedzictwa archeologicznego w dokumentach planistycznych i strategicznych Miasta oraz w projektach inwestycyjnych.

Kierunek działań 5. Ochrona dziedzictwa niematerialnego

1. Ochrona tradycyjnego nazewnictwa w nazwach obiektów, ulic, osiedli i obszarów miejskich.
2. Współdziałanie z organizacjami pozarządowymi, w kultywowaniu lokalnych tradycji, obrzędów i obyczajów świątecznych.
3. Inicjowanie konkursów i działań związanych z postrzeganiem i przekazywaniem tradycji i lokalnego dziedzictwa niematerialnego wśród dzieci i młodzieży szkolnej. Zaangażowanie miejskich instytucji kultury.
4. Wspieranie inicjatyw dokumentacyjnych i upowszechniających historię miasta, takich jak np. Zamościopedia.
5. Weryfikacja stanu zasobów dziedzictwa niematerialnego i rozważenie możliwości wspierania zgłoszenia wybranych przejawów dziedzictwa lokalnego na krajową listę dziedzictwa niematerialnego (reprezentatywną, bądź dobrych praktyk).

OBSZAR 2

Zarządzanie dziedzictwem kulturowym jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego

Kierunek działań 1. Wzmocnienie systemu ochrony i zarządzania na poziomie lokalnym

1. Zorganizowanie w strukturze Urzędu Miasta odrębnego stanowiska/jednostki ds. ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym.

Istotą jest powołanie jednostki (stanowiska), której podstawowym działaniem będzie planowanie, inicjowanie, uzgadnianie, nadzorowanie, koordynacja działań służących ochronie i użytkowaniu zasobu zabytkowego Zamocścia. W ramach konsultacji społecznych przeprowadzonych w 2025 r. ponad 70% respondentów uznało zasadność utworzenia takiego stanowiska (39,9 % poparło powołanie Miejskiego Konserwatora Zabytków z przekazaną częścią obowiązków Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, a 30,4% stanowiska pełnomocnika zarządzającego dobrem światowego dziedzictwa).

2. Sukcesywne zwiększanie funduszy z budżetu miasta przeznaczanych na dotacje na dofinansowanie prac remontowych i konserwatorskich i robót budowlanych przy zabytkowych obiektach (także przy obiektach nie wpisanych do rejestru zabytków, ale ujętych w gminnej ewidencji zabytków).

Obecny budżet bezpośrednich dotacji UM na dofinansowanie remontów zabytków jest niewielki (w okresie realizacji poprzedniego gminnego programu opieki nad zabytkami w latach 2020-2023 dotacje z budżetu miasta na prace remontowo-konserwatorskie wyniosły 137 tys. zł; w 2024 r. wydatkowano 20 tys. zł). Takie fundusze są zdecydowanie niewystarczające do stworzenia systemu wsparcia remontów podejmowanych przez właścicieli zabytków. Tymczasem doświadczenia innych miast wskazują, że miejskie systemy dotacji mogą kierunkować (np. elewacje, klatki schodowe) i aktywizować właścicieli zabytkowych obiektów do podejmowania remontów. Dotacje udzielane z budżetu miasta mogą stanowić skuteczny mechanizm na przeciwdziałanie zagrożeniom stopniowej destrukcji substancji zabytkowej obiektów - także obiektów nie wpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, które mają znacznie mniejsze możliwości pozyskania zewnętrznych źródeł dofinansowania, a pomimo najczęściej mniejszych wartości są istotne dla zachowania tożsamości kulturowej miasta). Za zwiększeniem miejskiego funduszu w systemie dotacji na remonty obiektów zabytkowych opowiedziało się niemal 73% osób, które wzięły udział w konsultacjach społecznych.

3. Wdrożenie systemowego monitoringu dobra UNESCO, zgodnie z zaleceniami i propozycjami zawartymi w Planie Zarządzania.

Monitoring powinien być prowadzony w odniesieniu do poszczególnych atrybutów wyodrębnionych i scharakteryzowanych w Planie Zarządzania, zgodnie z zaproponowanymi w tabelarycznym zestawieniu: przedmiotem, wskaźnikami, sposobem pomiaru i częstotliwością oraz w odniesieniu do innych czynników mających wpływ na dobro. Monitoring powinien być sprawowany przez zarządcę dobra (w zakresie stanu zachowania, aktualności systemu ochrony, występujących zagrożeń) oraz wyspecjalizowane instytucje współpracujące (np.

NID) w zakresie zachowania wyjątkowej uniwersalnej wartości dobra oraz skuteczności systemu ochrony. Wskazane jest ścisłe współdziałanie różnych jednostek odpowiedzialnych za ochronę dobra w zakresie monitorowania zagrożeń i ich eliminowania. Przede wszystkim należą do nich: państwowe służby konserwatorskie oraz odpowiednie wydziały Urzędu Miasta. Najlepsze efekty przynieść powinno podpisanie stosownych porozumień w tym zakresie, określających wzajemne zobowiązania.

4. Zapewnienie udziału pracownika/pracowników Urzędu Miasta i jednostek podległych, odpowiedzialnych za ochronę dziedzictwa kulturowego oraz jego promocję, w szkoleniach dotyczących szeroko pojętej ochrony dziedzictwa kulturowego.

Kierunek działań 2. Wspieranie rozwoju turystyki kulturowej

1. W prezentacji wartości Zamościa oraz działaniach związanych ze wzbogacaniem oferty turystycznej, należy kłaść nacisk na przekaz, że ochrona, zachowanie oraz prezentacja atrybutów wyjątkowej uniwersalnej wartości miasta wraz z zachowaniem jego autentyzmu i integralności, jest celem nadrzędnym polityk miejskich. Jest to przekaz istotny zarówno w sferze kształtowania oferty turystycznej, jak i w kontekście budowania akceptacji i zrozumienia polityki ochronnej wartości zabytkowych przez społeczność lokalną.

Skuteczna polityka rozwoju turystyki kulturowej musi opierać się na pozytywnej postawie miejscowej społeczności. Jednocześnie klarowne przedstawienie priorytetów i ram działania pozwala uniknąć konfliktów między potrzebami eksploatacji turystycznej, a zaleceniami konserwatorskimi.

2. Celowa jest konsekwentna kontynuacja działań związanych z budowaniem marki Zamościa, jako dobra UNESCO (w skali międzynarodowej) oraz Pomnika Historii (w skali Polski).

Uzyskanie przez Zamość najwyższych form uznania w kontekście zasobów dziedzictwa kulturowego w świecie (lista UNESCO) i w Polsce (pomnik historii) jest obiektywnym czynnikiem promującym miasto. Korzystne było by rozwinięcie sieci miejsc szczególnej wartości, jako wspólnej akcji promocyjnej dóbr krajowych i międzynarodowych.

3. Konsekwentne wspieranie nowych inicjatyw i dążeń do zróżnicowania turystycznej oferty sezonowej – budowanie, poprzez kreację wydarzeń oraz zachęt do aktywności turystycznej poza typowym szczytem sezonu wycieczkowego (oferty jesiennie i zimowe).

Poza ścisłym sezonem organizowana jest m.in. Zamojska Jesień Teatralna oraz Jarmarki

święteczne (wielkanocne i bożonarodzeniowe). Miejskie instytucje kultury organizują m.in. koncerty, wystawy, spektakle, spotkania czytelnicze, wydarzenia filmowe. Zasadne jest utrzymanie istniejących oraz inicjowanie, rozwijanie i aktywizowanie do tego typu wydarzeń innych podmiotów.

4. Modyfikacja form i zakresu wydarzeń organizowanych na Rynku Wielkim. Większe rozśrodkowanie wydarzeń na teren całego Starego Miasta i tereny poforteczne oraz innych obszarów miasta. Lepsze wykorzystanie potencjału amfiteatru i terenów pofortecznych

Ponad 50% respondentów biorących udział w konsultacji oceniło, że formy i zakres wykorzystania terenu Starego Miasta nie są odpowiednie (ponad 36% uznało, że są właściwe). Wielu respondentów wskazywało, że na Starym Mieście (zwłaszcza na Rynku Wielkim) należy ograniczyć imprezy do wydarzeń kulturalnych, które nie naruszają historycznego charakteru miejsca oraz do uroczystości państwowych, natomiast imprezy masowe o uciążliwym charakterze, sportowe, motocyklowe, imprezy z ciężkim sprzętem, głośną muzyką, pirotechniką i masową komercją powinny być wyprowadzone poza Rynek Wielki (jako miejsce tego typu imprez wskazywano m.in. park miejski, amfiteatr, Rynek Solny jako miejsce jarmarków). Część ankietowanych uważa, że należy zlikwidować scenę na Rynku Wielkim. Niemal 68% ankietowanych uważa, że należy wprowadzić dodatkowe funkcje na tereny poforteczne, przede wszystkim rekreacyjno-edukacyjne, zachowując przy tym ich wartość historyczną i krajobrazową.

5. Tworzenie wspólnej oferty turystycznej oraz promocyjnej miasta i regionu wykorzystującej wartości miasta obok innych walorów kulturowych i krajobrazowych (m.in. współpraca z Urzędem Marszałkowskim, Regionalną Organizacją Turystyczną; kontynuacja współpracy z Lokalną Organizacją Turystyczną „Zamość i Roztocze”, która kreuje powstanie nowych ofert turystycznych sprzedawanych przez organizatorów imprez turystycznych).
6. Zintegrowanie działań promocyjnych i wydarzeń kulturalnych w ramach Roztocza (ze Szczepreszynem i Zwierzyńcem oraz innymi miejscowościami także z poza województwa lubelskiego, np. z Narolem) oraz szerzej w województwie lubelskim, w celu poszerzenia i wzbogacenia oferty oraz zatrzymania turystów na dłużej.
7. Opracowanie i propagowanie propozycji tras pętli krajoznawczych rozpoczynających się i kończących w Zamościu – dla turystów zmotoryzowanych, pieszych i dla turystyki rowerowej. Koncepcja „miejsce światowego dziedzictwa w atrakcyjnym

otoczeniu przyrodniczo-kulturowym”. Promocja istniejących szlaków, m.in.: szlaku rowerowego „Gminy Zamość”, szlaku rowerowego RoweLOVE Roztocze, zielonego szlaku pieszego wyznaczonego przez PTTK o/Zamość i rowerowego szlaku łącznikowego, który łączy Zamość ze szlakiem rowerowym GreenVelo. Rozwój współpracy z Gminą Zamość i Centrum Geoturystycznym w Lipsku Polesiu.

8. Nacisk na „sieciowe” budowanie oferty w różnych kontekstach tematycznych, np. międzynarodowa sieć dóbr UNESCO (np. w ramach Ligi Polskich Miast i Miejsc UNESCO i międzynarodowej Organizacji Miast Dziedzictwa Światowego (OWHC), do których Zamość należy) oraz krajowa pomników historii. Istotne jest nasilenie działań „sieciowych” w skali międzynarodowej.
9. Wzrost środków finansowych w budżecie miasta na działania promocyjne – m.in. na materiały promocyjne w językach obcych.
10. Poszukiwanie nowych sfer aktywności gospodarczej dla miejscowej społeczności w działaniach proturystycznych.
11. Promowanie dziedzictwa niematerialnego, np. w obszarze tradycji kulinarnych miasta i regionu, m.in. poprzez udział lokalnych producentów żywności w lokalnych targach oraz targach poza miastem, w celu promocji lokalnych wyrobów.
12. Promowanie dziedzictwa niematerialnego w obszarze tradycji i kultury muzycznej regionu, m.in. poprzez kontynuację działań Orkiestry Symfonicznej im. K. Namyśłowskiego (m.in. kultywowanie tradycji Włociańskiej Orkiestry Karola Namyśłowskiego, opracowywanie nowych programów artystycznych, organizowanie koncertów symfonicznych, oratoryjno-kantatowych, kameralnych, rozrywkowych, okolicznościowych, estradowych i plenerowych oraz Zespołu Pieśni i Tańca „Zamojszczyzna”, który realizuje corocznie Międzynarodowy Festiwal Zespołów Folklorystycznych EUROFOLK.

Rozbudowana polityka promocji miasta powinna bazować na zaszczytnych tytułach, jakimi są wpis na listę światowego dziedzictwa UNESCO oraz tytuł pomnika historii RP, a ponadto powinna się odwoływać do miejsca i rangi Zamościa w dziejach Rzeczypospolitej i Europy (np. epo-

peja napoleońska) oraz konotacji literacko-artystycznych związanych z Zamościem. Czynniki te stanowią znaczący atut w identyfikacji i indywidualizacji Zamościa, jako potencjalnej destynacji turystycznej, zarówno w skali regionalnej, krajowej, jak i międzynarodowej.

OBSZAR 3

Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego oraz promocja i edukacja służące budowaniu tożsamości

Kierunek działań 1 Rozpoznanie, badanie i dokumentowanie dziedzictwa kulturowego miasta

1. Opracowanie (aktualizacja) studium historyczno-urbanistycznego Starego Miasta
Zgodnie z zaleceniem zawartym w Studium uwarunkowań: „po ponad 20 latach od opracowania poprzedniego studium, niezbędne jest dokonanie jego weryfikacji i uzupełnienie informacji na temat zabytkowej zabudowy całego Zespołu; studium to jest potrzebne dla właściwego opracowania planu miejscowego⁵⁹.

2. Opracowanie studium krajobrazowego Starego Miasta i otoczenia

Zgodnie z zaleceniem zawartym w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta: „potrzeba opracowania tego studium wiąże się z brakiem szczegółowego rozpoznania uwarunkowań krajobrazowych w obszarze miasta; winno ono wskazać wnioski, wprowadzone z udziałem służb konserwatorskich i umożliwiające podejmowanie decyzji w zakresie: - określenia granic obszarów ochrony krajobrazowej i ekspozycji zabytkowych struktur przestrzennych, w tym zwłaszcza zespołu staromiejskiego oraz zlokalizowania osi, punktów i ciągów widokowych - ustalenia ram przestrzennych dla kształtowania lokalizacji i gabarytów nowej zabudowy, możliwości przekształceń istniejącej oraz określenia dopuszczalnych form zagospodarowania terenów położonych w obrębie ograniczonej dostępności inwestycyjnej ze względów krajobrazowych, - określania dopuszczalnej wysokości zabudowy w obszarze całego miasta, w tym również kształtowania dominant.⁶⁰”

3. Zlecenie rozpoznania i oceny wartości dóbr kultury współczesnej.

W obowiązującym Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania za rekomendowane do ochrony jako dobro kultury współczesnej wskazano: Os. im. Jana Zamoyskiego, Centrum Kultury Filmowej, Dom Dziecka (przy ul. Źródlanej), przy czym uznano, że wskazane obiekty nie wyczerpują katalogu wszystkich obiektów, które mogą być wskazane jako tego typu forma ochrony. Przedmiotem zainteresowania mogą być np. sgraffito na ścianie budynku dawnego UW, rzeźby plenerowe (np. Dawid prof. Zemły), czy inne dzieła sztuk plastycznych wpisane w krajobraz miasta.

Kierunek działań 2. Promocja i prezentacja dziedzictwa kulturowego miasta /wewnętrzna i zewnętrzna/ oraz działania edukacyjne

⁵⁹ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego....s. 130

⁶⁰ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego....s. 129

1. Kontynuacja działań oraz wprowadzanie nowych form promocji i dostępu do informacji na temat zabytków Zamościa dla mieszkańców miasta oraz turystów.

Wyniki konsultacji społecznych przeprowadzonych w 2025 r. wskazują, że obecną promocję i dostęp do informacji na temat zabytków Zamościa jako odpowiednią oceniło ok. 48% osób biorących udział w badaniu, a niemal 36% było przeciwnego zdania. Respondenci wskazali bardzo różnorodne propozycje działań, m.in.: media społecznościowe, reklamę telewizyjną, filmy i spoty filmowe, media ogólnopolskie, stronę internetową poświęconą poszczególnym kamienicom, umieszczenie kodów QR na ścianach budynków, Interaktywne spacer i nowoczesna aplikacja mobilna „Zamość – Miasto Idealne”; warsztaty i gry miejskie. Wśród propozycji znalazło się także wiele tradycyjnych form promocji, prezentacji i edukacji dotyczących zabytków Zamościa i ich wartości, m.in.: publikacje, jednolity system informacji wizualnej - oznakowanie na budynkach i tablice informacyjne; konkursy w szkołach, wykłady dla mieszkańców; turniej wiedzy o Zamościu w zamojskich szkołach; Program „Zamość od podszewki” – edukacja i wolontariat młodzieży - włączenie uczniów i studentów w projekty dotyczące dziedzictwa kulturowego; Festiwal Dziedzictwa Zamościa – „Żywe Miasto Renesansu” - coroczny festiwal łączący historię, kulturę i współczesną sztukę: pokazy dawnych rzemiosł, muzyka renesansowa, parady historyczne, warsztaty dla dzieci itp.; więcej darmowych wejść do muzeów i obiektów kultury.

2. Opracowanie długookresowej koncepcji rozwoju turystyki, w tym koncepcji zintegrowanego produktu turystycznego Zamościa, w oparciu o przygotowywaną Strategię Promocji Turystycznej Miasta Zamość na lata 2025+.
3. Stałe działania na rzecz pozyskania inwestorów w zakresie rozszerzenia infrastruktury turystycznej (w szczególności Pałacu Zamoyskich); prowadzenie działań edukacyjnych i informacyjnych, na rzecz podnoszenia jakości usług turystycznych.
4. Wykonanie badań nt. oceny dostępu do informacji na temat zabytkowego zasobu miasta (zakres i forma) w stosunku do przyjezdnych (turystów).
5. Dokonanie przeglądu nowych form promocji i informacji o dziedzictwie kulturowym zaproponowanych przez respondentów konsultacji społecznych związanych z opracowaniem GPOnZ. Dokonanie analizy sugerowanych form pod kątem możliwości, kosztów, sposobów ich wdrożenia przez powołane w 2025 r. Biuro Informacji Turystycznej i Promocji Miasta Zamość.

6. Rozszerzenie systemu informacji zastosowanego w fortyfikacjach do oznakowania i prezentacji innych obiektów tworzących zabytkowy zespół objęty wpisem UNESCO.

Podczas realizacji dużych projektów rewitalizacyjnych przy publicznych obiektach Zamościa wykonano zintegrowane systemy oznaczeń i informacji. Szczególnie kompleksowy system wykonano podczas rewitalizacji fortyfikacji. System ten można uznać za rozbudowany, spójny merytorycznie i plastycznie i może stanowić wzorzec dla prezentacji obiektów Starego Miasta.

7. Dalsze poszerzanie spectrum współpracowników i instytucji wspierających prezentację i promocję miasta, m.in. poprzez tworzenie sieciowych produktów turystycznych, jako konkurencyjnych na rynku usług turystycznych, w oparciu o szerokie spectrum interesariuszy (m.in. w ramach realizacji zadań powołanej w 2023 r. Zamojskiej Akademii Kultury - nowoczesnego centrum kultury, które współpracuje z licznymi organizacjami pozarządowymi, instytucjami i jednostkami oświatowymi).

8. Kontynuacja obecności w strukturach Organizacji Miast Historycznych oraz Ligi Polskich Miast i Miejsc UNESCO.

Szerokie pole do popisu pozostaje w sferze promocji i prezentacji międzynarodowej. W tym zakresie zadaniem jest identyfikacja i organizacja interesariatu, który z Zamościem może łączyć wspólnota tematyczna oraz wspólne problemy ochrony i zarządzania (np. historyczne miasta-twierdze, miasta UNESCO, miasta, których rozwój oparty jest w dużej mierze na rozwoju turystyki etc.). Dobrą praktyką jest działanie w ramach Organizacji Miast Historycznych oraz Ligi Polskich Miast i Miejsc UNESCO.

Miasto, poprzez swoje wydziały oraz jednostki organizacyjne z dużym sukcesem realizuje zadania związane prezentacją, promocją i udostępnianiem oraz współpracuje z wieloma podmiotami, w których domenie działań pozostają te zagadnienia. Celowe jest pozyskiwanie współpracy i wytwarzanie mechanizmów interesariatu w sferze informacji publicznej, mediów i twórców kultury, którzy mogą stać się cennymi ambasadorami miasta.

9. Kontynuacja działań w prezentacji miasta wyjątkowego kontekstu krajobrazowego – zwarty i bogaty strukturalnie zespół staromiejski i zespół fortyfikacji w połączeniu z walorami obszarów zalewu, rzeczki Łabuńki i Lasu Miejskiego⁶¹.

⁶¹ Teren zalewu miejskiego i pozostałe miejskie tereny rekreacyjne pojawiają się w materiałach promocyjnych, jako lokalizacje do aktywnego wypoczynku. Projekt „Zwiększenie dostępności zalewu miejskiego w Zamościu jako miejsca aktywnej rekreacji w sąsiedztwie zamojskiego zespołu staromiejskiego”, który obejmował m.in. budowę: drogi pieszo-rowerowej, parkingów, oświetlenia, pomostów obserwacyjnych, urządzeń odnawialnych źródeł energii, remizy dla zwierząt, pełniącej również funkcję arboretum, dostępu do

Polityka udostępniania i promocji dobra powinna zawierać możliwie liczne propozycje „wyjścia na zewnątrz” (np. tereny rekreacyjne nad Zalewem), w celu odciążenia historycznego centrum oraz zatrzymania turysty na dłuższy pobyt np. rekreacyjno-kontemplacyjny. To perspektywiczna oferta dla podstawowej grupy odwiedzających, jaką są turyści regionalni i krajowi, których w ten sposób można zmobilizować do wielokrotnego powrotu do miasta.

10. Kontynuowanie przez instytucje kultury dotychczasowych funkcji kulturotwórczych i edukacyjnych, jako ważnych dla społeczności lokalnej oraz dla turystów. Celowe jest wsparcie tych działań przez wprowadzenie do szkół prowadzonych przez samorząd obowiązkowych zajęć dotyczących lokalnej historii (z uwzględnieniem wycieczek po mieście, wizyt w muzeach i innych instytucjach kultury, konkursach o mieście, jego historii, zabytkach, ludziach).

Adresatami prezentacji wartości dobra powinna być w równym stopniu miejscowa społeczność, dla której owa prezentacja ma się przyczynić do podniesienia świadomości specyfiki własnej tożsamości kulturowej oraz dumy z miejsca, w którym się żyje. Ów mechanizm może działać zwrotnie, przez włączanie się mieszkańców w wydarzenia i inicjatywy służące promocji miasta i tworzeniu wizerunku miasta przyjaznego turystom.

11. Utrzymanie i wzbogacanie oferty Muzeum Zamojskiego w Zamościu i jego oddziałów, jako doskonałego forum prezentacji i interpretacji dziedzictwa kulturowego i historycznego Zamościa. Muzeum wraz z oddziałami bowiem funkcjonują w najcenniejszych częściach zespołu zabytkowego Zamościa (Kamienice ormiańskie, Arsenał zamojski wraz z odtworzoną częścią fortyfikacji).

Doskonalenie oferty muzealnej jest znakomitym sposobem na podniesienie jakości oraz poszerzenie propozycji dla odwiedzających Zamość a zainteresowanych przede wszystkim turystyką kulturową we wszystkich jej aspektach.

internetu, monitoringu terenu, urządzeń transmisyjnych, wykonanie elementów małej architektury, tablic edukacyjno-przyrodniczych, tablic informacyjnych, infokiosków, wykonanie zieleni, przebudowę zbiornika wodnego. Wybudowana infrastruktura dostosowana została do potrzeb osób z niepełnosprawnościami. Opracowano audioprzewodnik prezentujący walory przyrodnicze miejsca bezpłatnie udostępniany w Informacji Turystycznej.

OBSZAR 4 Ochrona zabytkowych obiektów i obszarów w kontekście współczesnych potrzeb środowiskowych i funkcjonalnych.

Kierunek działań 1 Remonty bieżące oraz remonty kompleksowe obiektów zdegradowanych z uwzględnieniem współczesnych potrzeb środowiskowych

1. Sporządzenie analizy termowizyjnej kamienic historycznych na terenie zespołu staromiejskiego.
2. Wykonywanie termomodernizacji (w trakcie prac remontowo-konserwatorskich) zabytkowych budynków w zespole staromiejskim – przy założeniu optymalnej metodologii uwzględniającej zachowanie wartości zabytkowych oraz indywidualnego podejścia do każdego obiektu.

W ramach projektu INTERREG Central Europe ZEB4ZEN „Zero energy buildings for zero Energy neighbourhoods”, który współrealizował Urząd Miasta w Zamościu, została opracowana optymalna metodologia termomodernizacji kamienic staromiejskich. Sprawdzone w projekcie metody dociepleń wewnętrznych (ścian zewnętrznych i stropów najwyższej kondygnacji) zostały wdrożone w ramach projektu pilotażowego na jednym z obiektów należących do UM. Co istotne, zastosowane metody dociepleń zostały dopuszczone przez LWKZ, co jest kluczowym warunkiem na obszarze wpisanym na Listę UNESCO.

Działaniem rozpoczynającym prace w zakresie zmniejszenia energii grzewczej i podniesienia komfortu użytkowego kamienic staromiejskich powinno być wykonanie oceny stanu przegród zewnętrznych przy użyciu kamery termowizyjnej. Przy pomocy drona ocena termowizyjna powinna objąć również dachy kamienic. Analiza termowizyjna i fotografie pozwolą również na ocenę stanu technicznego pokryć dachów. Kompleksowa analiza termowizyjna umożliwi opracowanie programu remontów i termomodernizacji, w oparciu o rzeczywisty stan techniczny budynków.

Należy podkreślić, że program wewnętrznych dociepleń obiektów staromiejskich został wsparty przez 42% respondentów uczestniczących w konsultacjach społecznych (40% respondentów wskazało brak zdania, co można wiązać z brakiem dodatkowych informacji na temat tej technologii).

Należy podkreślić, że termomodernizacja zabudowy staromiejskiej jest uwarunkowana wsparciem ze środków publicznych. Zdecydowana większość respondentów, którzy wskazali, że dotyczy ich problem dociepleń budynków historycznych, wskazała brak gotowości uczestniczenia w kosztach tych działań. Dlatego należy założyć, że warunkiem wykonywania termomodernizacji zabudowy historycznej jest uruchomienie publicznych programów oferujących wsparcie tych działań. Konieczna natomiast jest wcześniejsza ocena skali potrzeb – dlatego zaproponowano analizę termowizyjną zabudowy zespołu staromiejskiego.

Należy również zwrócić uwagę na generalnie pozytywną opinię respondentów na temat zastosowania pomp ciepła do ogrzania zabytkowych obiektów (42% respondentów wspiera taki pomysł).

Kierunek działań 2 Poprawa warunków zagospodarowania i użytkowania przestrzeni publicznych w zespole staromiejskim poprzez wprowadzanie zieleni

1. Opracowanie kompleksowej koncepcji wprowadzenia zieleni do przestrzeni publicznych w zespole staromiejskim oraz rozpoczęcie tych działań.
2. Aktualizacja i realizacja projektu rewaloryzacji i zagospodarowania zielenią podwórek jako przestrzeni pół-publicznych (w kwartałach zabudowy w zespole staromiejskim, które nie zostały zrewitalizowane).

Współcześnie narasta tendencja do wprowadzania zieleni w staromiejskich przestrzeniach publicznych i jest to akceptowane przez służby konserwatorskie. Jest to zgodne ze zmianami funkcjonalnymi obszarów staromiejskich – dominacją ruchu pieszego i coraz większej eliminacji ruchu i parkowania samochodów. Jednocześnie w coraz większym zakresie uwzględnia się czynniki klimatyczne, powstawanie tzw. wysp ciepła, konieczność wykorzystania wody opadowej, zachowanie bioróżnorodności również na terenach staromiejskich. Wprowadzenie zieleni – jako formy zacieniania przestrzeni publicznych, uznaje się za warunek użyteczności przestrzeni staromiejskich (szczególnie przez osoby starsze). Należy podkreślić, że wprowadzanie zieleni na obszary staromiejskich placów i ulic nie może być sprzeczne z doktryną konserwatorską, stąd nie wszędzie dopuszczalne jest wprowadzanie zieleni (zwłaszcza wysokiej). Takim miejscem m.in. nie powinien być Rynek Wielki. Dlatego proces wprowadzania zieleni powinien być planowany, konsultowany z LWKZ oraz społecznością lokalną i przygotowany również w zespole staromiejskim w Zamościu.

Większość respondentów uczestniczących w konsultacjach społecznych (ponad 52%) wskazała konieczność zmiany/uzupełnienia staromiejskich przestrzeni publicznych. Jednocześnie w rozwinięciu tego pytania zgodnie wskazano konieczność wprowadzenia zieleni na staromiejskie przestrzenie publiczne. Propozycje respondentów objęły różne formy zieleni i wszystkie możliwe lokalizacje. Szczególnie podkreślano konieczność szerszego zagospodarowania zielenią podwórek staromiejskich, a jednocześnie pozostawienia ich jako dostępne przestrzenie publiczne. Można uznać, że jest to pozytywna ocena stanu zagospodarowania i dostępności podwórek, które już zostały zagospodarowane zielenią i udostępnione. Warto też podkreślić, że równoległe do postulatów większego wprowadzenia zieleni na teren staromiejski, wiele głosów krytycznych dotyczyło innych form zagospodarowania przestrzeni, np. straganów czy urządzeń towarzyszących okazjonalnym wydarzeniom plenerowym.

Należy podkreślić, że wprowadzenie zieleni na obszarach staromiejskich może łączyć się z ograniczeniem ruchu samochodów na tym obszarze. Wielu respondentów wskazuje na problemy z parkowaniem samochodów (pytanie nr 39), ale jednocześnie wskazywane są możliwości lepszego wykorzystania tzw. parkingów buforowych (pytanie nr 40). Zamość ma bardzo duże możliwości tworzenia parkingów buforowych na terenach pofortecznych wokół zespołu staromiejskiego, dlatego są funkcjonalne możliwości ograniczania ruchu i parkowania samochodów na obszarze wpisanym na Listę światowego dziedzictwa UNESCO. Tym samym jest potencjał dla wprowadzania zieleni na obszarze staromiejskim – pierwszym krokiem powinno być opracowanie kompleksowego planu wprowadzania zieleni dla całego obszaru.

13 Fortyfikacje i Stare Miasto od strony południowo wschodniej,
fot. M. Taraban, z zasobów UM Zamość

14 Dachy Zamojskiej Starówki, fot. K. Pomian, z zasobów UM Zamość

8. ZARZĄDZANIE GPOnZ

8.1. Instrumenty wdrażania GPOnZ

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami odpowiedzialnym za wdrożenie GPOnZ jest Prezydent Miasta. Zakłada się, że GPOnZ realizowany będzie przez poszczególne wydziały Urzędu Miasta Zamość oraz podległe jednostki organizacyjne samorządu (zwłaszcza działające w obszarach kultury), zgodnie z ich kompetencjami. W przypadku powołania osoby na stanowisko do spraw ochrony i opieki nad zabytkami będzie ona głównym koordynatorem działań związanych z realizacją zadań. W przypadku niestworzenia ww. stanowiska, bezpośrednim koordynatorem odpowiedzialnym za wykonanie założeń programowych GPOnZ będzie Wydział Budownictwa, Urbanistyki i Ochrony Zabytków.

Zakłada się także, że zadania określone w GPOnZ będą realizowane poprzez współdziałanie samorządu miasta z Lubelskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, WUOZ - Delegatura w Zamościu oraz właścicielami i posiadaczami zabytkowych obiektów.

Celowe jest realizowanie współpracy z instytucjami wojewódzkimi i państwowymi (m.in. muzea, media, ośrodki akademickie, Narodowy Instytut Dziedzictwa). Partnerami w realizacji GPOnZ powinny być również organizacje i stowarzyszenia społeczne aktywne w dziedzinie kultury. W zakresie edukacji i promocji istotną rolę do spełnienia mają placówki oświatowe oraz inne instytucje kultury.

W celu efektywnej realizacji GPOnZ w nim określone oparte będą o następujące instrumenty wdrażania:

- instrumenty prawne – wynikające z przepisów ustawowych, m.in.: w zakresie regulacji prawa miejscowego – w tym uchwalenie planu ogólnego, opracowywanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i ujęcie w nich zagadnień dotyczących ochrony zabytków; uchwalanie zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i budowlane przy zabytkach; w zakresie określenia kompetencji i odpowiedzialności, ram i możliwości działania, w tym interweniowania; w zakresie organizacji działań,);

- instrumenty finansowe – m.in.: planowanie w rocznych budżetach samorządu środków finansowych na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami, udzielanie dotacji na prace remontowe, konserwatorskie i prace budowlane, przeznaczanie środków finanso-

wych na remonty i konserwacje zabytków stanowiących własność miasta, wykorzystywanie środków z innych źródeł w postaci dotacji celowych na zadania z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego;

– instrumenty koordynacji – m.in.: realizacja zadań dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego uchwalonych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego; współpraca z gminami sąsiednimi, ośrodkami naukowymi, akademickimi oraz związkami wyznaniowymi);

– instrumenty społeczne – stymulowanie działań w zakresie edukacji, informacji i promocji dotyczących opieki i ochrony zabytków; do ich utrzymywania w należyтым stanie; inspirowanie do działań właścicieli obiektów zabytkowych oraz niezależnych podmiotów (instytucje, stowarzyszenia, osoby prawne i fizyczne) na rzecz zagospodarowania zabytków, ich promocji i popularyzacji; wsparcie polityczne na szczeblu lokalnym i regionalnym;

– instrumenty kontrolne – monitoring i aktualizacja gminnej ewidencji zabytków, stanu zachowania dziedzictwa kulturowego oraz stanu zagospodarowania przestrzennego, sporządzanie sprawozdań z realizacji GPOnZ. Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami burmistrz miasta ma obowiązek sporządzania raz na 2 lata (w czteroletnim okresie obowiązywania GPOnZ) sprawozdania z jego realizacji i przedstawienia go Radzie Miasta.

Istotne jest rozróżnienie instrumentów wdrażania GPOnZ w dwóch kategoriach zadań:

1. W sprawach związanych z realizacją kompetencji ustawowych samorządu gminy oraz realizacji zobowiązań właścicielskich w stosunku do zabytków pozostających mieniem komunalnym. W tym zakresie mamy do czynienia z instrumentami zarządczymi, z działaniami inwestycyjnymi i bieżącym finansowaniem obiektów, a także z odpowiedzialnością bezpośrednią za stan i sposób użytkowania obiektów zabytkowych.
2. W sprawach związanych z działaniami ochronnymi w stosunku do obiektów i obszarów o innej, niż komunalna własności. W tym przypadku rola samorządu gminnego sprowadza się do inicjowania, współdziałania, wspierania, nadzorowania i interweniowania, zależnie od oceny sytuacji dotyczących konkretnego zabytku czy problemu. Niezbędna jest współpraca z Wojewódzkim

Urzędem Ochrony Zabytków, w związku ze szczególnymi kompetencjami i możliwościami działania specjalizowanej administracji państwowej.

8.2. Wskaźniki oceny realizacji GPOnZ

Sporządzenie wzmiankowanych powyżej sprawozdań, powinna poprzedzić ocena poziomu realizacji GPOnZ, uwzględniająca przede wszystkim:

- liczbę wykonanych zadań zaplanowanych w GPOnZ do realizacji;
- wartość finansową zadań;
- efektywność wykonania zadań;
- efektywność współpracy z jednostkami odpowiadającymi za zabytki, interesariuszami ochrony zabytków.

Racjonalizacji ocen służy wybór policzalnych wskaźników informujących o konkretnych działaniach realizacyjnych GPOnZ. W przypadku prezentowanego dokumentu wskaźniki odpowiadają przyjętej strukturze planu i odnoszą się do konkretnych zadań w ramach 4 zasadniczych obszarów i przyjętych kierunków działań.

Lp.	Kierunek działań	Wskaźniki realizacji zadań
OBSZAR 1 Opieka i ochrona dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego) oraz świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego		
1.	Kierunek działań 1 Prawna ochrona zabytków Zamościa	- liczba inicjatyw/wystąpień w sprawie porządkowania sytuacji prawnej zespołu zabytkowego Zamościa - liczba działań informacyjno- konsultacyjnych w sprawie powołania parku kulturowego - ilość aktualizacji mpzp w zakresie obszaru pomnikowego - liczba nowych kart w gez - liczba obiektów wyłączonych z gez
2.	Kierunek działań 2. Ochrona krajobrazu kulturowego i układu urbanistycznego	- opracowanie koncepcji połączenia Wielkiej Zalewy z zespołem Starego Miasta (0/1) - realizacja działań scalających miasto z terenami przy Wielkiej Zalewie (0/1) - liczba realizacji działań naprawczych w wybranych przestrzeniach publicznych w granicach pomnikowych - liczba działań związanych z wdrażaniem uchwały krajobrazowej - liczba ulic z wprowadzoną regulacją i ograniczeniem ruchu na Starym Mieście
3.	Kierunek działań 3. Opieka i ochrona zabytków nieruchomości	- liczba działań zmierzających do remontu i adaptacji Pałacu Zamoyskich - liczba/wykaz interwencji remontowo-konserwatorskich obiektów zabytkowych finansowanych i prowadzonych przez Miasto Zamość - wydane środki (kwota) - pozyskane środki (kwota) - liczba opracowanych dokumentacji dotyczących obiektów zabytkowych - liczba/wykaz sprywatyzowanych obiektów zabytkowych

		- liczba działań na rzecz ochrony obiektów zabytkowych poza staromiejskim centrum
4.	Kierunek działań 4. Opieka i ochrona zabytków archeologicznych	- liczba pozyskanych powiadomień o znalezieniu zabytku archeologicznego - liczba złożonych zawiadomień do LWKZ o znalezieniu zabytku archeologicznego - liczba i lokalizacja prowadzonych badań archeologicznych
5.	Kierunek działań 5. Ochrona dziedzictwa niematerialnego	- liczba inicjatyw związanych z identyfikacją, dokumentacją i promocją dziedzictwa niematerialnego
OBSZAR 2		
Zarządzanie dziedzictwem kulturowym, jako czynniki rozwoju społeczno-gospodarczego		
1.	Kierunek działań 1. Wzmocnienie systemu ochrony i zarządzania na poziomie lokalnym	- zorganizowanie w strukturze Urzędu Miasta odrębnego stanowiska/jednostki ds. ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym (0/1) - kwota przeznaczona na dotacje - liczba działań związanych z monitorowaniem dobra UNESCO - liczba szkoleń z zakresu ochrony zabytków dla pracowników UM
2.	Kierunek działań 2. Wspieranie rozwoju turystyki kulturowej	- środki wydane przez miasto na działania promocyjne - liczba wydarzeń zorganizowanych przez samorząd miasta i jednostki podległe promujących dziedzictwo kulturowe - liczba istniejących szlaków turystyczno-kulturowych w granicach miasta - liczba działań promocyjnych we współpracy z podmiotami zewnętrznymi
OBSZAR 3		
Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego oraz promocja i edukacja służące budowaniu tożsamości		
1.	Kierunek działań 1 Rozpoznanie, badanie i dokumentowanie dziedzictwa kulturowego miasta	- wykonanie wskazanych opracowań: studium hist.-urb., studium krajobrazowe, opracowanie dot. dóbr kultury współczesnej - wydane środki (kwota) - pozyskane środki (kwota)
2.	Kierunek działań 2. Promocja i prezentacja dziedzictwa kulturowego miasta /wewnętrzna i zewnętrzna/ oraz działania edukacyjne	- liczba zrealizowanych wydarzeń/projektów promocyjnych - wydane środki (kwota) - pozyskane środki (kwota) - liczba szkoleń, konferencji, spotkań specjalistów w zakresie dziedzictwa kulturowego i/lub turystyki kulturowej.
OBSZAR 4		
Ochrona zabytkowych obiektów i obszarów w kontekście współczesnych potrzeb środowiskowych i funkcjonalnych.		
1.	Kierunek działań 1 Remonty bieżące oraz remonty kompleksowe obiektów zdegradowanych z uwzględnieniem współczesnych potrzeb środowiskowych	- sporządzenie analizy termowizyjnej zabytkowych kamienic (0/1)
2.	Kierunek działań 2 Poprawa warunków zagospodarowania i użytkowania przestrzeni publicznych w zespole staromiejskim poprzez wprowadzanie zieleni	- opracowanie koncepcji wprowadzenia zieleni do przestrzeni publicznych w zespole staromiejskim (0/1) - aktualizacja i realizacja koncepcji rewaloryzacji i zagospodarowania zielenią podwórek w zespole staromiejskim (0/1)

Każdorazowo analiza wskaźników liczbowych powinna być dopełniona oceną opisową dotyczącą jakości i zgodności realizowanych zadań z celami GPOnZ.

8.3. Charakterystyka dostępnych źródeł finansowania

System finansowania ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce złożony jest z wielu różnorodnych i niezależnych od siebie elementów. Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami opieka nad zabytkiem sprawowana jest przez jego właściciela lub posiadacza. Opieka ta polega m.in. na zapewnieniu warunków do: prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie, dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim. Finansowanie tych działań także jest obowiązkiem podmiotu posiadającego tytuł prawny do zabytku (niezależnie czy jest to podmiot prywatny, wyznaniowy, samorządowy czy państwowy). Wspieraniem w realizacji tych zadań mogą być środki publiczne przekazywane w formie dotacji celowej, udzielanej na wniosek właściciela zabytku, użytkownika lub osób przez nie upoważnionych.

Od 1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na których podstawie utworzony został Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków jako państwowy fundusz celowy. Głównymi wpływami Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków są administracyjne kary pieniężne nakładane w wypadkach, które dotychczas stanowiły wykroczenia. Kary pieniężne, nakładane są przez organy ochrony zabytków. Wpływami do Funduszu mogą też być nawiązki zasądzone przez sąd w sprawach przestępstw zniszczenia lub uszkodzenia zabytku. Dysponentem Funduszu jest Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Środki, które zostaną zgromadzone na koncie Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków mają być w pierwszej kolejności przeznaczone na ratowanie zabytków zagrożonych, zniszczonych lub uszkodzonych.

Zakłada się, że źródłem finansowania zadań wskazanych do realizacji w Gminnym programie opieki nad zabytkami miasta Zamość na lata 2026-2029 będą zarówno środki, które pozostają w dyspozycji samorządu miasta (budżet własny), jak również pochodzące z innych źródeł – środki pozyskane (programy i projekty dotacyjne). Zadania określone w GPOnZ w większości wchodzi w zakres zadań własnych samorządu miasta. Działania

służące prezentacji dziedzictwa kulturowego, promocji idei opieki nad zabytkami, identyfikacji i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego wykonywane będą w ramach zadań własnych samorządu oraz przez jednostki organizacyjne mające w swoim statucie ten rodzaj działalności. Samorząd miasta oraz podmioty do tego uprawnione mogą aplikować do dedykowanych konkursów i programów finansowania ogłaszanych przez organy administracji rządowej i samorządowej oraz ze środków europejskich.

Przewiduje się również wydatkowanie środków przez innych interesariuszy realizujących zadania ochrony i opieki nad zabytkami, m.in. właścicieli zabytków (w tym związki wyznaniowe) oraz fundacje i stowarzyszenia.

Najważniejsze źródła dofinansowania działań i zadań z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w Zamościu w latach 2026-2029 – wybór

Przedstawione poniżej informacje są wskazaniem przykładowych źródeł finansowania w różnych obszarach działań związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego, dostępnych na etapie opracowywania niniejszego dokumentu. Nie stanowią bezpośredniego wskazania źródła finansowania poszczególnych działań i zadań.

Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego⁶²

Wśród corocznie ogłaszanych programów Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego istotne znaczenie dla realizacji zadań niniejszego gminnego programu mają:

- program *Ochrona zabytków*, którego celem jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomości i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne;
- program *Ochrona zabytków archeologicznych*, którego celem jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych;

⁶² W trakcie przygotowania niniejszego GPOnZ dostępne były informacje dotyczące programów ogłoszonych na 2026 r. Szczegółowe informacje o ww. i innych programach, daty naborów i formularze wniosków znajdują się na stronie internetowej MKiDN, pod adresem: <https://www.gov.pl/web/kultura/programy-2026>

- program *Kultura ludowa i tradycyjna* skierowany na wspieranie zjawisk związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania;
- program *Wspieranie działań muzealnych* poświęcony działalności w zakresie prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych oraz opieki konserwatorskiej nad zbiorami;
- program *Kultura cyfrowa*, którego strategicznym celem jest zwiększenie liczby dostępnych zasobów dziedzictwa kulturowego w formie cyfrowej wraz z umożliwieniem ich ponownego wykorzystania. W ramach programu można realizować zadania dotyczące cyfryzacji dziedzictwa kulturowego obejmujące digitalizację i udostępnianie w Internecie zasobów muzealnych, bibliotecznych, audiowizualnych, zabytkowych oraz archiwalnych wraz z zapewnieniem bezpiecznej i długookresowej archiwizacji zasobów cyfrowych;
- program *Kultura dostępna*, poświęcony wspieraniu zadań służących ułatwieniu dostępu do kultury, skierowanych do szerokiego grona odbiorców i sprzyjających integracji społecznej.

Środki Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

Udzielane przez Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków dotacje to środki finansowe z budżetu państwa, z części, której dysponentem jest wojewoda. Mogą być one przeznaczane na ściśle określone w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami prace konserwatorskie, restauratorskie i budowlane przy zabytkach nieruchomych oraz przy zabytkach ruchomych położonych na terenie województwa lubelskiego i wpisanych do rejestru zabytków. Zasady przyznawania dotacji określa *Regulamin Naboru Wniosków o Dotacje na Prace Konserwatorskie, Restauratorskie i Roboty Budowlane przy Zabytku Wpisanym Indywidualnie do Rejestru Zabytków*⁶³. Dotacja może być udzielona na dofinansowanie:

- sporządzenia ekspertyz technicznych i konserwatorskich;

⁶³ Regulamin ten określa aktualne zasady, tryb postępowania, procedurę rozpatrywania wniosków w sprawie przyznawania dotacji. Dostępny jest pod adresem internetowym: <https://bipwuozlu-blin.nv.pl/m,54,dotacje.html>, dostęp: 21.11.2025 r.

- przeprowadzenia badań konserwatorskich, architektonicznych lub archeologicznych;
- wykonania dokumentacji konserwatorskiej;
- opracowania programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- wykonania projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
- sporządzenia projektu odtwarzania kompozycji wnętrz;
- zabezpieczania, zachowania i utrwalania substancji zabytku;
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- uzupełnienie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego parku lub ogrodu;
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru / w zakresie j.w./;
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Rządowy Program Odbudowy Zabytków

W 2023 r. ogłoszony został Rządowy Program Odbudowy Zabytków, którego środki przeznaczone są dla jednostek samorządu terytorialnego, a za ich pośrednictwem również do innych podmiotów zobowiązanych do opieki nad zabytkami. Dofinansowanie

może być przyznawane na realizację zadań inwestycyjnych związanych z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami. Dofinansowanie skierowane jest na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku prowadzone przez jednostki samorządu terytorialnego albo na udzielenie dotacji samorządowej na takie prace. Program dopuszcza finansowanie obiektów posiadających wpis do ewidencji lub rejestru zabytków i będących w posiadaniu jednostki samorządu terytorialnego lub jednostki organizacyjnej podległej jednostce samorządu terytorialnego

Więcej informacji o programie dostępnych jest na stronie: <https://www.gov.pl/web/premier/rzadowy-program-odbudowy-zabytkow>.

Fundusz Kościelny

Dotacje z Funduszu Kościelnego udzielane są przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji. Mogą być m.in. przeznaczone na odbudowę, konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo, bądź orzecznictwo. Dotacje udzielane są na remonty i prace konserwatorskie zabytkowych obiektów sakralnych (w szczególności: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego remontu ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wewnątrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki). Z Funduszu Kościelnego nie finansuje się co do zasady prac dotyczących otoczenia obiektu (takich jak np.: chodniki, ogrodzenia, trawniki).

Aktualne informacje dotyczące Funduszu Kościelnego znajdują się na stronie internetowej: <https://www.gov.pl/web/mswia/fundusz-koscielny>.

Dotacje Samorządu Miasta Zamość

Dotacje celowe na prace konserwatorskie restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach ruchomych i nieruchomych znajdujących się na obszarze Miasta Zamość, wpisanych do rejestru zabytków lub gminnej ewidencji zabytków udzielane są również z budżetu

Miasta Zamość. Zgodnie z przyjętą w 2024 r. Uchwałą Rady Miasta Zamość⁶⁴. Uchwała określa szczegółowe zasady udzielania dotacji, której celem jest: *wspieranie i uzupełnianie działań podejmowanych przez podmioty posiadające tytuł prawny do zabytku dla zapewnienia ochrony i konserwacji wartościowych elementów substancji zabytkowej, ze szczególnym uwzględnieniem obiektów, które znajdują się na terenie obszaru rewitalizacji Miasta Zamość*. Dotacja może obejmować nakłady konieczne określone w art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dn. 23 lipca 2003 r.

Środki europejskie

Poza źródłami finansowania, jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, znaczącym źródłem finansowania ochrony zabytków są środki pomocowe z funduszy europejskich. W odniesieniu do możliwości wykorzystania tych funduszy przez Zamość, są to fundusze udzielane przede wszystkim z następujących programów:

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FEnIKS)

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027 (FEnIKS) stanowi kontynuację dwóch wcześniejszych programów Infrastruktura i Środowisko, realizowanych w perspektywach 2007-2013 oraz 2014-2020 (POIiŚ).

Głównym celem programu jest poprawa warunków rozwoju kraju poprzez budowę infrastruktury technicznej i społecznej zgodnie z założeniami rozwoju zrównoważonego. Wśród sześciu obszarów tematycznych wyodrębniono m.in.: kulturę i ochronę dziedzictwa kulturowego, ochronę środowiska oraz adaptację do zmian klimatu. W sektorze odnoszącym się do wzmocnienia roli kultury w rozwoju społecznym i gospodarczym, planowane są „działania mające na celu ochronę zabytków o światowym i krajowym znaczeniu zarówno ruchomych i nieruchomych”, rozwój instytucji kultury oraz wspieranie adaptacji zabytków do nowych funkcji kulturalnych i społecznych.

Program skierowany jest do wielu podmiotów, w tym m.in. do: jednostek samorządu terytorialnego, państwowych jednostek budżetowych i administracji publicznej, in-

⁶⁴ UCHWAŁA NR III/10/2024 RADY MIASTA ZAMOŚĆ z dnia 27 maja 2024 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji z budżetu miasta na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub gminnej ewidencji zabytków znajdujących się na obszarze Miasta Zamość, nie stanowiących jego własności. https://edziennik.lublin.uw.gov.pl/WDU_L/2024/3110/oryginal/akt.pdf; dostęp 11.11.2025 r.

stytucji kultury, organizacji pozarządowych, kościołów i związków wyznaniowych. Szczegółowe informacje o programie znajdują się na stronie internetowej: <https://www.gov.pl/web/klimat/FEnIKS>.

Fundusze Europejskie dla Lubelskiego 2021-2027

W ramach różnorodnych obszarów wsparcia finansowego rozwoju województwa lubelskiego zaplanowano kilka działań dotyczących wprost lub pośrednio dziedzictwa kulturowego. Są to m.in.:

- Działanie FELU.07.09 Zrównoważony rozwój dziedzictwa kulturowego

Typy projektów:

1. Wsparcie obiektów zabytkowych, zespołów tych zabytków wraz z ich otoczeniem do pełnienia funkcji związanych z kulturą poprzez prace konserwatorskie, restauratorskie, rewaloryzacyjne, renowacyjne, roboty budowlane oraz ich modernizację (z wyłączeniem rozbiórki).
2. Przedsięwzięcia infrastrukturalne w sektorze kultury ukierunkowane na rozwijanie aktywności społecznej m.in. poprzez tworzenie /adaptację /dostosowanie budynków i przestrzeni do realizacji oferty kulturalno-edukacyjnej, rozwój innowacji społecznych.
3. Zakup wyposażenia niezbędnego do prowadzenia działalności kulturalnej, w tym możliwość zapewnienia niezbędnych warunków funkcjonowania instytucji i twórców kultury w sieci (wyłącznie jako element projektu).
4. Projekty z zakresu ochrony dziedzictwa niematerialnego.
5. Projekty dotyczące nowych produktów w dziedzinie kultury.
6. Monitoring i zabezpieczenie obiektów infrastruktury kultury i dziedzictwa kulturowego na wypadek zagrożeń.
7. Rewaloryzacja i zachowanie zabytkowych ogrodów i parków.
8. Wsparcie dla fundacji kulturalnych, agencji i stowarzyszeń, które mobilizują nowych odbiorców za pomocą narzędzi i usług cyfrowych, ze szczególnym uwzględnieniem ułatwiania integracji osób znajdujących się w trudniejszej sytuacji.

- Działanie FELU.07.10 Turystyczne Lubelskie

Typy projektów:

1. Wsparcie tworzenia nowych, rozbudowa istniejących miejsc atrakcyjnych turystycznie poprzez roboty budowlane, modernizację, wyposażenie infrastruktury ułatwiającej dostęp do miejsc i obszarów atrakcyjnych turystycznie, m.in. infrastruktura zlokalizowana wokół istniejących zbiorników wodnych.

2. Roboty budowlane, modernizacja szlaków turystycznych i wyposażenie ich w niezbędną infrastrukturę (w tym z zakresu przystosowania obiektów do potrzeb osób z niepełnosprawnościami).

3. Projekty dotyczące nowych produktów w dziedzinie turystyki wykorzystujące walory historyczne, kulturowe i przyrodnicze regionu.

- Działanie FELU.11.02 Ochrona dziedzictwa naturalnego, bezpieczeństwo i zrównoważony rozwój turystyki obszarów miejskich i ich obszarów funkcjonalnych w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych

Typy projektów:

1. Rozwój obszarów o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych, jak też opartych o właściwości uzdrowiskowe i walory kulturowe (poza obszarami Natura 2000) stanowiące o ich potencjale, w tym m.in. o wysokiej atrakcyjności turystycznej.

2. Fizyczna odnowa i bezpieczeństwo przestrzeni publicznych, tj. w szczególności: zwiększanie odporności lokalnej gospodarki, w tym infrastruktury, na nieprzewidziane sytuacje kryzysowe.

3. Przygotowanie terenów inwestycyjnych i zapewnienie infrastruktury biznesowej lub poprawa infrastruktury istniejących terenów, w powiązaniu z innymi projektami inwestycyjnymi.

- Działanie FELU.11.03 Ochrona dziedzictwa kulturowego obszarów miejskich i ich obszarów funkcjonalnych w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych

Typy projektów:

1. Ochrona, rozwój i promowanie materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury.

Wybrane realizacje konserwatorskie z ostatnich lat

15 Akademia Zamojska, realizacja projektu „Rewitalizacja historycznego obiektu Akademii Zamojskiej w Zamościu” – remont konserwatorski i adaptacja do nowych funkcji, fot. M. Machlarz-Bondyra, z zasobów UM Zamość

16 Akademia Zamojska, realizacja projektu „Rewitalizacja historycznego obiektu Akademii Zamojskiej w Zamościu” – remont konserwatorski i adaptacja do nowych funkcji, fot. M. Machlarz-Bondyra, z zasobów UM Zamość

17 Akademia Zamojska, realizacja projektu „Rewitalizacja historycznego obiektu Akademii Zamojskiej w Zamościu” – remont konserwatorski i adaptacja do nowych funkcji, fot. M. Machlarz-Bondyra, z zasobów UM Zamość

18 Brama Lwowska Stara po pracach remontowo-konserwatorskich, fot. R. Kondraciuk, z zasobów UM Zamość

19 Brama Lwowska Stara po pracach remontowo-konserwatorskich,
fot. R. Kondraciuk, z zasobów UM Zamość

20 Brama Lwowska Stara po pracach remontowo-konserwatorskich,
fot. R. Kondraciuk, z zasobów UM Zamość

21 Rotunda, realizacja projektu „Rewitalizacja Rotundy Zamojskiej w Zamościu” – remont konserwatorski, rozbudowa ekspozycji muzealnej, fot. Sz. Łyciuk, z zasobów UM Zamość

22 Rotunda, realizacja projektu „Rewitalizacja Rotundy Zamojskiej w Zamościu” – remont konserwatorski, rozbudowa ekspozycji muzealnej, fot. Sz. Łyciuk, z zasobów UM Zamość

23 Mogiły na cmentarzu wojennym Rotunda po pracach remontowo-konserwatorskich, fot. M. Kierepka, z zasobów UM Zamość

24 Zalew miejski, adaptacja funkcjonalno-przestrzenna terenów wokół zalewu – stworzenie atrakcyjnego miejsca wypoczynku i rekreacji dla mieszkańców miasta i turystów, fot. z zasobów UM Zamość

9. SPIS FOTOGRAFII

1 Stare Miasto, widok z lotu ptaka od strony południowo-wschodniej,	9
2 Stare Miasto – widok z lotu ptaka od strony wschodniej, fot. K. Chmiel, z zasobów UM Zamość.....	9
3 Panorama Starego Miasta, fot. K. Chmiel, z zasobów UM Zamość.....	23
4 Rynek Wielki, fot. K. Chmiel, z zasobów UM Zamość	23
5 Twierdza Zamość, fragment fortyfikacji – bastion VII, nadszaniec, kurtyna,.....	37
6 Twierdza Zamość, Brama Szczebrzeska, fot. M. Wołoszyn, z zasobów UM Zamość	37
7 Zamojskie podcienia z widokiem na Ratusz, fot. Z. Wojtak, z zasobów UM Zamość.....	49
8 Kamienice północnej pierzei Rynku Wielkiego, fot. Z. Wojtak, z zasobów UM Zamość	49
9 Pałac Zamojskich, fot. K. Chmiel, z zasobów UM Zamość.....	79
10 Muzeum Fortyfikacji i Broni Arsenał, fot. UM Zamość	79
11 Zespół kościoła katedralnego pw. Zmartwychwstania Pańskiego i św. Tomasza Apostoła,.....	94
12 Kościół katedralny pw. Zmartwychwstania Pańskiego i św. Tomasza Apostoła, fot. UM Zamość	94
13 Fortyfikacje i Stare Miasto od strony południowo wschodniej,	118
14 Dachy Zamojskiej Starówki, fot. K. Pomian, z zasobów UM Zamość	118
15 Akademia Zamojska, realizacja projektu „Rewitalizacja historycznego obiektu Akademii Zamojskiej w Zamościu” – remont konserwatorski i adaptacja do nowych funkcji,.....	131
16 Akademia Zamojska, realizacja projektu „Rewitalizacja historycznego obiektu Akademii Zamojskiej w Zamościu” – remont konserwatorski i adaptacja do nowych funkcji,.....	131
17 Akademia Zamojska, realizacja projektu „Rewitalizacja historycznego obiektu Akademii Zamojskiej w Zamościu” – remont konserwatorski i adaptacja do nowych funkcji,.....	132
18 Brama Lwowska Stara po pracach remontowo-konserwatorskich,	132
19 Brama Lwowska Stara po pracach remontowo-konserwatorskich,	133
20 Brama Lwowska Stara po pracach remontowo-konserwatorskich,	133
21 Rotunda, realizacja projektu „Rewitalizacja Rotundy Zamojskiej w Zamościu” – remont konserwatorski, rozbudowa ekspozycji muzealnej, fot. Sz. Łyciuk, z zasobów UM Zamość.....	134
22 Rotunda, realizacja projektu „Rewitalizacja Rotundy Zamojskiej w Zamościu” – remont konserwatorski, rozbudowa ekspozycji muzealnej, fot. Sz. Łyciuk, z zasobów UM Zamość.....	134
23 Mogiły na cmentarzu wojennym Rotunda po pracach remontowo-konserwatorskich,	135
24 Zalew miejski, adaptacja funkcjonalno-przestrzenna terenów wokół zalewu – stworzenie atrakcyjnego miejsca wypoczynku i rekreacji dla mieszkańców miasta i turystów, fot. z zasobów UM Zamość.....	135

10. WYBRANA LITERATURA

1. *Akademia Zamojska w dziejach i życiu miasta*, red. Szczygieł R., Urbański A., Zamość 1996.
2. Blaschke K., *Nasze własne, nasze polskie*, Kraków 2010.
3. Bogdanowski J., *Architektura obronna w krajobrazie Polski. Od Biskupina do Westerplatte*, Warszawa – Kraków, PWN 1996.
4. Bogdanowski J., *Problemy rewaloryzacji fortyfikacji systemu rozproszonego z przełomu XIX i XX wieku*, /w:/ Konserwatorska Teka Zamojska, Materiały z sesji naukowej w Zamościu w dniach 26–27 listopada 1981, Warszawa–Zamość 1984, cz. 2.
5. Buczkowska K., *Turystyka kulturowa. Przewodnik metodyczny*, Poznań, Wydaw. AWF w Poznaniu 2008.
6. Cabaj L., Cabaj J., *Zamość – Miasto idealne. Przewodnik po Starym Mieście*, Wydawnictwo Fotpress, Zamość 2012.
7. *Czteryście lat Zamościa*, red. J. Kowalczyk, Wrocław 1983.
8. *Dziedzictwo obok Mnie – poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach*, Warszawa 2016
9. Feduszka J., *Forteca zamojska na tle europejskiej sztuki obronnej XVI-XIX wieku*, /w:/ *Zamość miasto UNESCO. Pomnik Historii RP produktem turystycznym polskiej gospodarki*, Zamość 2015.
10. Feduszka J., *Rusini w Zamościu od końca XVI wieku do połowy XX wieku. Część I*, „Zamojski Kwartalnik Kulturalny” 2014, nr 2 (119), s. 18–22.
11. Feduszka J., *Szkoci i Anglicy w Zamościu w XVI–XVII wieku*, „Zamojski Kwartalnik Kulturalny” 2005, nr 3–4, s. 40–46.
12. Feduszka J., *Zamość w Królestwie Kongresowym. Mieszkańcy miasta – twierdzy a władze wojskowe i cywilne*, „Archiwariusz Zamojski” 2007, s. 27–36.
13. Forczek-Brataniec U. , *Wizualny wymiar Twierdzy Zamość. Studium widokowe i jego rola w ochronie krajobrazu pofortecznego*, „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury” Oddział PAN w Krakowie, R. 2015, T. 43, s. 127-134.
14. Gaczoł A., *Pomiędzy zasadą primum non nocere a ideą integracji dziedzictwa „przeszłość w przyszłości” Piero Gazzoli. Polityka kształtowania zasad niezbędnej interwencji konserwatorskiej*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation”, R.: 2015; nr 44, s. 85-97.
15. Gdaniec J., *Koncepcja urbanistyczna Zamościa na tle Sabbionetty (w 400-lecie powstania miasta)*, „Ziemia” 1981, s. 164-170.
16. Gierowski J. A., *Historia Polski 1505-1764*, Warszawa 1983.
17. Głuszek C., *Aspekt turystyki w ochronie i zagospodarowania zabytków XIX-wiecznej architektury militarnej*, Warszawa, 2003.
18. Głuszek C., *Problematyka współczesnych uzupełnień architektonicznych w rewaloryzacji XIX wiecznej fortyfikacji*, „Prace Naukowe Politechniki Warszawskiej. Seria Architektura”, R. 2012, nr 8, s. 5-142.
19. Grzybowski S., *Jan Zamojski*, Warszawa 1994.
20. Herbst S., Zachwatowicz J., *Twierdza Zamość*, ser. „Architectura Militaris” T. I, Warszawa 1936.
21. Herbst St., *Zamość, Budownictwo i Architektura*, Warszawa 1954.
22. Jawor M., *Twierdza Zamość. Dzieje i renowacja fortyfikacji*, ATUT Biuro Promocji, Zamość 2009.

23. Jurczyk J., Szmygin B., *Value assessment of Zamość from the perspective of 25 years on UNESCO World Heritage List*, „Budownictwo i Architektura”, Politechnika Lubelska, Vol. 16(4) 2017, s. 93 – 112.
24. Kąsinowski A., *Fortyfikacje Zamościa z XVI-XVIII wieku w świetle ostatnich badań*, /w:/ *Konserwatorska Teka Zamojska: Problematyka konserwatorska fortyfikacji miejskich. Materiały z sesji naukowej w Zamościu w dniach 26-27 listopada 1981*, Część I, red. B. Pokorska, Warszawa – Zamość 1983, s. 64-74.
25. Kąsinowski A., *Fortyfikacje zamojskie XIX wieku – w świetle badań*, /w:/ *Konserwatorska Teka Zamojska: Problematyka konserwatorska fortyfikacji nowożytnych. Materiały z sesji naukowej w Zamościu w dniach 18-20 maja 1983*, red. E. Kowalczykowska, Warszawa – Zamość 1987, s. 70-80.
26. Kędziora A., *Architektura i budownictwo Zamościa*, Zamość 1990.
27. Kędziora A., *Encyklopedia miasta Zamościa*, Chełm, Towarzystwo Opieki nad Zabytkami, 2000.
28. Klimek A., *Rezydencja Jana Zamoyskiego w Zamościu*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. XXV: 1980, z. 2, s. 107–114.
29. Kosim Sł., *Zwycięskie bitwy Polaków. 1809 Zamość*, Tom 63, Warszawa 2016.
30. Kowalczyk J., *Zamość. Przewodnik*, Zamość 1995.
31. Krawczyk J., *Kompromis i metoda – wybrane aspekty teorii konserwatorskich Aloisa Riegla i Cesare Brandiego*, „Ochrona Zabytków”, 2009 nr 2, s. 64-74.
32. Kutylowska I., *Podmiejska rezydencja Zamoyskich na Zamczysku w Zamościu*, /w:/ *Prace i materiały zamojskie*, t. II: „Archeologia”, red. E. Banasiewicz, Zamość 1989, s. 178-190.
33. Lewicka M., *Bernardo Morando*, seria: *Mistrzowie Architektury Polskiej*, zeszyt 1, 1952.
34. Lorentz E., *Dziedzictwo Franciszkanów konwentualnych w Zamościu. Architektura Sztuka Historia, Parafia Rzymskokatolicka pw. Zwiastowania NMP OO. Franciszkanów Konwentualnych w Zamościu*, Zamość 2016
35. *Między Padwą a Zamościem*, red. M. i W. Boberscy, M. Morka, H. Samsonowicz, Warszawa 1993.
36. Miłobędzki J. A., *Ze studiów nad urbanistyką Zamościa*, „Biuletyn Historii Sztuki” R. XV: 1953, s. 68-87.
37. Misieczko-Rudnik S., *Prace konserwatorskie w Zamościu w latach 1918–1939*, Warszawa 1979.
38. Molski P., *Zasoby poforteczne w Polsce jako potencjał turystyczny*, /w:/ *Fortyfikacje jako atrakcje turystyczne, Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej*, Giżycko, 11–13 października 2002, s.15-25.
39. Myczkowski Z., Wielgus K., Środulska-Wielgus J., Rymsza-Mazur W., Chajdys K. *Rejestracja krajobrazów warownych jako podstawa rewitalizacji dawnych twierdz*, „Wiadomości Konserwatorskie” 23 (2008).
40. Myczkowski Z., *Krajobraz warowny twierdzy Zamość w kontekście idei tożsamości miejsca i jej składników*, „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury”, T.43 (2015), s. 113-125.
41. Myczkowski Z., Forczek-Brataniec U., *Idea Parku Kulturowego Twierdzy Zamość w kontekście zarządzania miejscem światowego dziedzictwa UNESCO*, „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury”, T. 43 (2015) 163-164 .
42. Myczkowski Z., Wowczak E. i J., *Analiza sposobu zagospodarowania strefy południowego przedpoła zespołu miasta wraz z XIX wiecznymi umocnieniami* (www.wowczak.pl).

43. Niessner W., *Rewaloryzacja fortyfikacji w Zamościu (1977–1982)*, /w:/ *Konserwatorska Teka Zamojska: Problematyka konserwatorska fortyfikacji nowożytnych. Materiały z sesji naukowej w Zamościu w dniach 18–20 maja 1983*, red. E. Kowalczykova, Warszawa – Zamość 1987, s. 82-98.
44. Paszkowski Z., *Miasto idealne w perspektywie europejskiej i jego związki z urbanistyką współczesną*, Universitas, Kraków 2011.
45. Pawlicki B.M., *Kamienice mieszczańskie Zamościa*, Kraków 1999.
46. Pawlicki B.M., *Najnowsza historia schodów ratusza w Zamościu*, Kraków 2010
47. Pawłowska K., *Interesariusze w procesach zarządzania obiektami wpisanymi na listę światowego dziedzictwa*, /w:/ *Wybrane zagadnienia zarządzania dobrami UNESCO w Polsce*, red. B. Szmygin, Warszawa 2015.
48. Pawłowski K., *Od rewaloryzacji idealnego miasta do ochrony historycznego krajobrazu Zamościa*, TEKA 2017, Nr 3, Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych Oddział Polskiej Akademii Nauk w Lublinie, s. 43 – 52.
49. Piątek A., *Zamość*, /w:/ *Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce, Odbudowa i konserwacja, Miasta historyczne*, red. W. Kalinowski, Warszawa 1986.
50. Przegon W., *Gospodarowanie krajobrazem w historycznym centrum Zamościa*, „Czasopismo Techniczne”, 7-A (2008).
51. Przegon W., *Planowanie Zamościa, cz. I*, „Przegląd Geodezyjny” 2007, nr 1, s. 12-19.
52. Przegon W., *Planowanie Zamościa, cz. II*, „Przegląd Geodezyjny” 2007, nr 2, s. 12-17.
53. Przegon W., *Pomnik Jana Zamojskiego w historycznej przestrzeni założenia pałacowego w Zamościu*, „Acta Scientiarum Polonorum, Administratio Locorum”, T. 6 (4): 2007, s. 21-37.
54. Przegon W., *Użytkowanie ziemi otoczenia pałacu Zamojskich w Zamościu*, /w:/ *Materiały V konferencji naukowej na temat „Roślinność miast historycznych – ogrody i parki o strukturalnym znaczeniu dla układów urbanistycznych”*, Kalwaria Zebrzydowska, 6 listopada 1998 r., Kraków 2000, s. 55-64.
55. Przegon W., *Zieleń ciągów komunikacyjnych Zamościa*, Kraków 1998.
56. Przegon W., *Zmiany użytkowania ziemi na przykładzie miasta Podgórze i Zamościa w świetle materiałów kartograficznych*, Kraków 2011.
57. Przegon W., Żygawski J., *Kartograficzne Zamostiana*, Kraków – Zamość 2018.
58. *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w województwie lubelskim. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)*, red. M. Rozbicka, M. Warchoł. Autorzy raportu: J. Niedźwiedź, E. Prusicka, B. Stanek-Lebioda, Warszawa 2017, <https://www.nid.pl/pl/Wydawnictwa/inne%20wydawnictwa/RAPORT%20ZABYTKI%202017%20Lubelskie.pdf>
59. Sadecka A., Przygońska O., *Rewitalizacja przestrzeni urbanistycznych historycznego Zamościa*, Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej, „Architektura i Urbanistyka”, z. 16, 2008, ss. 89-97.
60. Sarnik-Konieczna M., *Przygotowania do kompleksowej rewaloryzacji zamojskiego zespołu zabytkowego na jubileusz 400-lecia Zamościa. Wspomnienie*, „Renowacje i Zabytki”, nr 2, 2013, ss. 42-46.
61. Sawa B., *Akademia Zamojska 1594–1994*, Zamość 1998.
62. Sawa B., *Dzieje zamojskiego parku*, „Zamojski Kwartalnik Kulturalny” 2004, nr 1–2, s. 89-99.
63. Sawa B., *Remont katedry w 1827 r.*, „Zamojski Kwartalnik Kulturalny” 1998, nr 4, s. 36-38.

64. Siwek A., *Monitoring zabytków w kontekście zarządzania miejscem światowego dziedzictwa*, /w:/ *Wybrane zagadnienia zarządzania dobrami UNESCO w Polsce*, red. B. Szmygin, Warszawa 2015, s. 147-166.
65. Skórzyńska-Terlecka B., *Przestrzeń publiczna w rewitalizacji Starego Miasta w Zamościu*, *Renowacje i zabytki*, nr 3, 2013, ss. 104-117.
66. Sroczyńska B., *Zamojska twierdza w pierwszym dziesięcioleciu Królestwa Polskiego 1815-1825 w.*, /w:/ *Konserwatorska Teka Zamojska* wyd. PKZ Warszawa-Zamość.
67. Sokolnicki M., Turczyn A., Bonetti T., Ridolfi M., Janowski M., Lucchini M., *Nowa oś urbanistyczna Zamościa stare miasto – bastion rotunda*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej. Architektura i Urbanistyka”, z.16, 2008, ss. 83-87.
68. Sroczyńska B., *Zamojskie skwery, ogrody i parki w XIX i XX wieku*, /w:/ *Konserwatorska Teka Zamojska: Zamość w XIX stuleciu*, red. B. Pokorska, Warszawa – Zamość 1986, s. 32-47.
69. Stefanowska A., Malec K., *Wpływ rewitalizacji na atrakcyjność turystyczno-rekreacyjną obszaru na przykładzie Zamościa*, „Turystyka Kulturowa”, z. 8, 2015, s. 6 – 19.
70. Szmygin B., Fortuna-Marek A., Siwek A., *Assessing the values of heritage in SV system: the method and examples of use*, Lublin 2017.
71. Szmygin B., Fortuna-Marek A., Siwek A., *Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Zamościa. Strategiczny dokument samorządu w ochronie zabytków*, Lublin 2020.
72. Szmygin B., Fortuna-Marek A., Siwek A., *Stare Miasto w Zamościu. Dobro Światowego Dziedzictwa UNESCO - ocena wartości i plan zarządzania*, Lublin – Zamość 2018.
73. Szmygin B., *Rekomendacja o Historycznym Krajobrazie Miejskim – wdrożenie zmiany paradygmatu w ochronie miast historycznych*, *Budownictwo i Architektura*, 2013, vol. 12, no. 4, s. 117-126.
74. Szmygin B., *Heritage value assessment system (Smart Value). Conditions, assumptions, structure /on:/ Bridging theories, strategies and practices in valuing cultural heritage*, M. Cerquetti red., Macerata 2017.
75. Szmygin B., *Kształowanie koncepcji zabytku i doktryny konserwatorskiej w Polsce w XX wieku*, Lublin 2000.
76. Szpakowska E., *Atlas Miast Idealnych. XVI-XVIII wiek. Przestrzeń i Forma*, „Czasopismo Naukowo-Dydaktyczne” PAN o/Gdańsk 17 (2012).
77. Szyszka B., *Zamość, europejskie miasto kultury*, Zamość 2010.
78. Środulska-Wielgus, J., Wielgus, K., *Waloryzacja jako podstawa turystycznego udostępnienia krajobrazu warownego*, „Przestrzeń i Forma”, R. 2016, nr 26, s. 375—390.
79. *Twierdza Zamość. Koncepcja architektoniczno-krajobrazowa terenów pofortecznych frontu południowego przedpoła*, Instytut Architektury Krajobrazu. Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej, Kraków 2009.
80. Urban R., *Dzielnica żydowska w Zamościu*, „Zamojski Kwartalnik Kulturalny” 2004, nr 1-2, s. 59-62.
81. Wielgus K., Środulska-Wielgus J., *Ochrona i udostępnienie krajobrazu warownego Twierdzy Zamość*, „Przegląd Urbanistyczny”, 2012, t. 5, R. 4, s. 66-69.
82. Wielgus K., *Zamość na tle rewaloryzacji obiektów fortecznych w Polsce*, /w:/ *Zamość miasto UNESCO. Pomnik Historii RP produktem turystycznym polskiej gospodarki*, Zamość 2015.
83. Witusik A., *O Zamojskich, Zamościu i Akademii Zamojskiej*, Lublin 1978.

84. Wrana J., Fitta A., *Trudne dziedzictwo wielokulturowości. Zamość i Lubartów – dwa przykłady z Lubelszczyzny*, „Przestrzeń i Forma. Czasopismo Naukowo-Dydaktyczne PAN O/Gdańsk, Rewitalizacja małych miast” 23 (2014).
85. Wrana J., Jarocka-Mikrut A., Gleń P., *Historical reenactment szansą popularyzację zabudowań Zamościa. Odtwórstwo historyczne na przykładzie Zamojskiego Bractwa Rycerskiego. Nauczanie i popularyzacja ochrony dziedzictwa*, red. B. Szmygin, PKN ICOMOS, Politechnika Lubelska, Warszawa 2014.
86. Wrana J., *Synergia w nieidealnym mieście „idealnym” – próby integrowania Zamościa*, „Budownictwo i Architektura” 16(1) (2017) 5-17.
87. *Zabytki Sztuki w Polsce. Małopolska*, red. W. Bałus, D. Popp, Warszawa 2016, s. 1549-1560.
88. Zachwatowicz J., Wybór prac, „Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków”, T. LXVIII, seria B, Warszawa 1981.
89. *Zamość – monitoring miejskiego zespołu zabytkowego dziedzictwa światowego UNESCO*, PKN ICOMOS, Warszawa 1998, oprac.: Sarnik-Konieczna M., Cygnarowski A., Skórzyńska-Terlecka B., Siemiński W., Witwicki M., Fidecka U., konsultacja naukowa Pawłowski K.
90. *Zamość i Zamojszczyzna w dziejach i kulturze*, red. K. Myśliński, Zamość 1969.
91. *Zamość miasto idealne. Studia z dziejów rozwoju przestrzennego i architektury*, red. J. Kowalczyk, Lublin 1980.
92. *Zamość. Miasto UNESCO*, red. M. Jawor, Zamość 2015.
93. *Zamość. Z przeszłości twierdzy i miasta*, red. A. Koprucki i A. A. Witusik, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1980
94. Zarębska T., *Teoria urbanistyki włoskiej XV i XVI wieku*, Warszawa 1971;
95. Zarębska T., *Zagadnienie sprzężenia koncepcji miasta i jego bastionowych fortyfikacji*, /w:/ *Konserwatorska Teka Zamojska*, Warszawa-Zamość 1983.
96. Zin W., Kadłuczka A., Pawlicki M., *Z badań nad najstarszymi dziejami pałacu zamojskiego*, „Teki Konserwatorska Urbanistyki i Architektury”, T. XVI: 1982, s. 215–226.
97. Żygawski J., *Struktura przestrzenna Zamościa na podstawie planów miasta z XIX i XX wieku*, „Archiwariusz Zamojski” 2010, s. 15–36.

Źródła internetowe oraz dokumenty:

1. Committee Decisions CONF 002 X.A Inscription: Old City of Zamosc (Poland) Old City of Zamosc 564 Poland C(iv), <https://whc.unesco.org/en/decisions/3450>, Dostęp: 11. 11. 2025 r.
2. *Gminny Programy Rewitalizacji Miasta Zamość na lata 2023-2030*, przyjęty Uchwałą Nr LXXII/931/2024 Rady Miasta Zamość z dnia 25 marca 2024 r.
3. <https://muzeumarsenal.pl/pl/>, Dostęp: 11. 11. 2025 r.
4. <http://twierdza.zamosc.pl/pl/page/13/szlaki-turystyczne.html>, Dostęp: 11. 11. 2025 r.
5. <http://www.zabytki.zamosc.pl/>, Dostęp: 11. 11. 2025 r.
6. <https://www.zamosc.pl/>, Dostęp: 11. 11. 2025 r.
7. Karty Gminnej Ewidencji Zabytków, oprac. Andrzej Wilk, 2013, <http://www.zabytki.zamosc.pl/ewidencja>, Dostęp: 11. 11. 2025 r.

8. *Konceptcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030* przyjęta Uchwałą Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r., Monitor Polski 2012 poz. 252.
9. *Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026* przyjęty Uchwałą nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r., Monitor Polski 2023 poz. 1470.
10. Zarządzenie Prezydenta RP z 8 września 1994 r. sprawie uznania "Zamościa – historycznego zespołu miasta w zasięgu obwarowań XIX wieku" za Pomnik Historii, Monitor Polski, nr 50 z 1994 r., poz. 426.
11. *Park Kulturowy Renesansowego Założenia Lokacyjnego Zamościa, pow. zamojski grodzki, gm. miasto Zamość*, oprac.: ROBIDZ Lublin 2008, mps, Archiwum OT NID w Lublinie.
12. *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego* przyjęty Uchwałą nr XI/162/2015 z dnia 30 października 2015 r. Sejmiku Województwa Lubelskiego, Dz. Urz. Woj. Lubelskiego z 2015 r. poz. 5441.
13. *Program opieki nad zabytkami dla miasta Zamość na lata 2015-2018*, oprac. P. Najmajer, mps. Zamość 2014.
14. *Studium kształtowania terenów pofortecznych twierdzy Zamość ze szczególnym uwzględnieniem kształtowania zieleni*. Autorzy: dr hab. inż. arch. Zbigniew Myczkowski, mgr inż. arch. Jan Janczykowski, dr inż. arch. Krzysztof Wielgus, dr inż. arch. Jadwiga Środulska-Wielgus, dr inż. arch. Urszula Forczek-Brataniec, mgr inż. arch. Wojciech Rymśza - Mazur, mgr inż. ogr. Szymon Kawiorski, stud. Dariusz Kiński. Politechnika Krakowska 2006 r. (niepublikowane).
15. *Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030*, przyjęta przez Radę Ministrów Uchwałą nr 184/2020 z dnia 14 grudnia 2020 r., Monitor Polski 2020 poz. 1060.
16. *Strategia Rozwoju Miasta Zamość na lata 2020-2030 – dokument przyjęty Uchwałą nr XLII/615/2022 Rady Miasta Zamość z dnia 28 lutego 2022 r.*
17. *Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 roku* przyjęta Uchwałą Nr XXIV/406/2021 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 29 marca 2021 r.
18. *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030*, przyjęta Uchwałą nr 102 Rady Ministrów z dnia 17 września 2019 r. Monitor Polski 2019 poz. 1060
19. *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Zamość* uwzględniające zmiany Studium przyjętego w 1999 r., Uchwała nr XXXVI/463/17 Rady Miasta Zamość z dnia 28 grudnia 2017 r.
20. *Twierdza Zamość. Konceptcja udostępniania turystycznego i urządzenia krajobrazu warownego*. Autorzy: dr hab. inż. arch. Zbigniew Myczkowski, mgr inż. arch. Jan Janczykowski, dr inż. arch. Krzysztof Wielgus, dr inż. arch. Jadwiga Środulska-Wielgus, dr inż. arch. Urszula Forczek-Brataniec, mgr inż. arch. Wojciech Rymśza-Mazur, mgr inż. Anna Chrzęszczyk arch. krajobr., mgr inż. Anna Kruszcak arch. krajobr, mgr inż. arch. Joanna Piekło. Politechnika Krakowska 2008 r. (niepublikowane).
21. *Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa Lubelskiego na lata 2023-2026*, przyjęty uchwałą nr LVI/813/2024 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 20 marca 2024 r.
22. Założenia programowe: „Park Kulturowy Twierdzy Zamość” w ramach działania 6.4 „Inwestycja w produkty turystyczne o znaczeniu ponadregionalnym” Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka 2007-2013, Opracowali: dr hab. inż. arch. Zbigniew Myczkowski, prof. PK, dr inż. arch. Jadwiga

Środulska-Wielgus, dr inż. arch. Krzysztof Wielgus, mgr inż. arch. Wojciech Rymcza-Mazur, mps w Archiwum Urzędu Miasta Zamość.

23. Zamość na stronie Ligii Polskich Miast i Miejsc UNESCO; <http://worldheritage.pl/czlonkowie/miasto-zamosc/>, Dostęp: 11. 11. 2025 r
24. <http://muzeum-zamojskie.pl/z/index.html>, Dostęp: 11. 11. 2025 r

11. ZAŁĄCZNIKI

Załącznik nr 1 do GPOnZ Raport z konsultacji społecznych dotyczących opracowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami miasta Zamość na lata 2026-2029

Raport przedstawia i komentuje wyniki konsultacji społecznych, przeprowadzony w ramach opracowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2026-2029. Konsultacje zostały przeprowadzone w dniach 16 września -15 października 2025 r. w oparciu o Zarządzenie Nr 306/2025 Prezydenta Miasta Zamość z dnia 17 listopada 2025 roku w sprawie przeprowadzenia konsultacji społecznych dotyczących opracowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Miasta Zamość na lata 2026-2029. Konsultacje przeprowadzono w formie ankiety, która została udostępniona on line oraz spotkania otwartego z mieszkańcami w dniu 5 grudnia 2025 r..

Udział w ankiecie był otwarty – w szczególności do odpowiedzi zaproszono mieszkańców Zamościa, pracowników UM, turystów. Ankiety wypełniły 273 osoby, wśród których ponad 84% zadeklarowało, że jest mieszkańcami Zamościa, a 9% że jest mieszkańcami Starego Miasta.

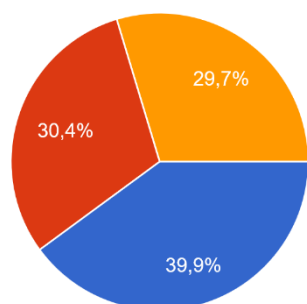
Ankieta zawierała 56 pytań, wśród których kilkanaście dotyczyło szeroko rozumianej polityki kulturalnej miasta. W raporcie przedstawiono i skomentowano tylko pytania, dotyczące ochrony i opieki nad zabytkami Zamościa, oraz pytania dotyczące użytkowania i zagospodarowania zespołu staromiejskiego wpisanego na Listę UNESCO.

W części komentarzy dotyczących wyników ankiet odniesiono się do informacji uzyskanych podczas poprzednich konsultacji społecznych, wykonywanych podczas przygotowania *Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2020-2023*. Odniesienia te były możliwe w przypadku pytań, które powtórzyły się w obydwóch ankietach.

I. Pytania dotyczące systemu ochrony zabytków w Zamościu

1. Czy należy utworzyć stanowisko:

273 odpowiedzi

- Miejskiego Konserwatora Zabytków z przekazaną częścią obowiązków Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz zadania wynikające z polityki ochrony zabytków formułowanej przez...
- pełnomocnika zarządzającego dobrem UNESCO w zakresie prowadzenia prac remontowych i konserwatorskich i działań w przestrzeni staromiejskiej we współpracy z WKZ?
- Nie wiem, trudno powiedzieć

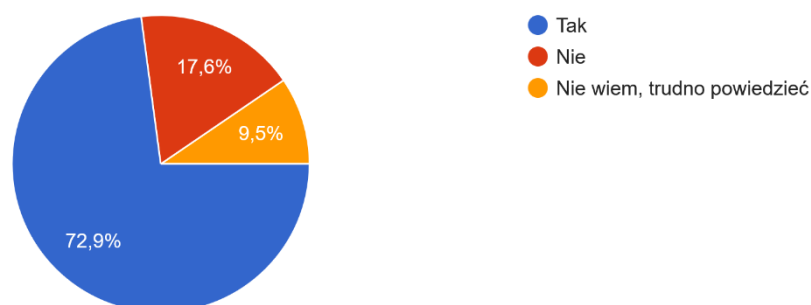
Komentarz (pytanie 1):

W sumie 70% respondentów uznało konieczność utworzenia odrębnego stanowiska dedykowanego ochronie miejskich zabytków (Miejskiego Konserwatora Zabytków) lub ochronie zespołu UNESCO. Taka ocena świadczy, że interesariusze dostrzegają wartość zabytków w Zamościu i uznają zasadność udziału Urzędu Miasta w ochronie zabytkowego zasobu Zamościa.

W omówieniu wyników poprzednich konsultacji społecznych wskazano, że utworzenie stanowiska Konserwatora Miejskiego, które jest warunkowane porozumieniem z Urzędem Wojewódzkim, nie powinno być traktowane jako jedyne rozwiązanie. Utworzenie odrębnej jednostki dedykowanej ochronie zabytków w strukturze Urzędu Miejskiego byłoby również działaniem służącym wzmocnieniu ochrony i opieki nad zabytkami. Zadaniem takiej jednostki powinno być planowanie, inicjowanie, uzgadnianie, nadzorowanie, koordynacja działań służących ochronie i użytkowaniu zasobu zabytkowego Zamościa.

2. Czy należy powiększyć miejski fundusz w systemie dotacji (dofinansowania) na remonty obiektów zabytkowych?

273 odpowiedzi

Komentarz (pytanie 2):

Ponad 70% respondentów uznaje zasadność zwiększenia funduszu dotacji wspierających remonty obiektów zabytkowych. Należy podkreślić, że jest to znaczący wzrost w stosunku do poprzednich konsultacji (72% vs. 60%). Jednocześnie tylko w niewielkim stopniu wzrosła liczba respondentów przeciwnych powiększeniu dotacji (17% vs. 13%).

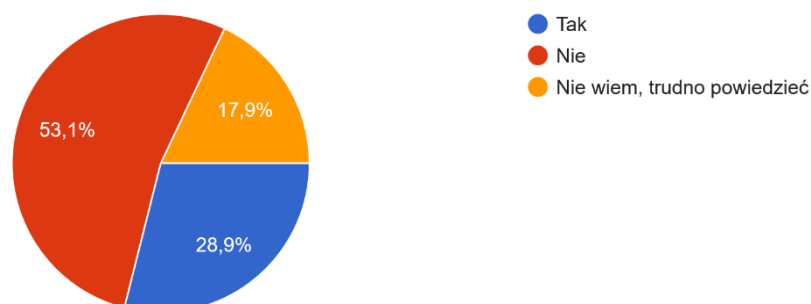
Taka ocena może wynikać, z faktu, budżet bezpośrednich dotacji UM na dofinansowanie remontów zabytków jest nadal niewielki (nie uległ zmianom od początku dekady). Poziom dotacji sprawia, że remonty i wsparcie miasta może być niewidoczne dla mieszkańców i może być uznawane za niewystarczające.

Należy podkreślić, że nawet ograniczone zakresem remonty (np. elewacje, klatki schodowe) nie tylko poprawiają stan techniczny i estetykę zespołów staromiejskich, ale również aktywizują właścicieli zabytkowych obiektów do ich podejmowania.

Zasadne jest zwiększenie budżetu dotacji, powołanie komisji przydzielającej dotacje z udziałem interesariuszy oraz opracowanie wieloletniej polityki w tym zakresie.

3. Czy należy sprywatyzować zabytkowe kamienice/mieszkania na Starym Mieście?

273 odpowiedzi

Komentarz (pytanie 3):

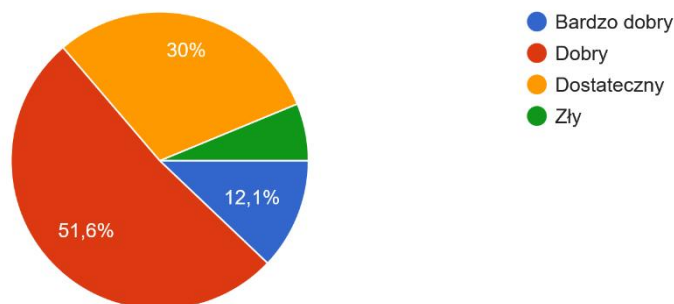
Większość respondentów – ponad 53%, jest przeciwna prywatyzacji zabytkowych kamienic na starym mieście. Liczba przeciwników prywatyzacji wzrosła znacząco w stosunku do poprzednich konsultacji, podczas których 40% respondentów nie wspierało prywatyzacji. Co istotnie, zmalała również liczba zwolenników prywatyzacji (28% vs 35%).

Działania miasta związane z prywatyzacją komunalnych mieszkań i kamienic są bardzo istotne, gdyż w Zamościu zdecydowana większość zasobów jest własnością samorządu. Wobec niewielkich możliwości finansowania remontów z UM, prywatyzacja kamienic powinna być sposobem na poprawę ich stanu technicznego. Jednak oceny respondentów wskazują, że są oni przeciwni prywatyzacji zabytkowych obiektów. W uzasadnieniu tych opinii wskazuje się na proces gentryfikacji, ograniczenie dostępu do zabytkowych obiektów, zmianę funkcji. Opinie pozytywne są wspierane argumentami o możliwości przyspieszenia remontów przez prywatnych właścicieli.

Ze względu na podział opinii respondentów, proces prywatyzacji powinien być stopniowy, poprzedzony oceną planów i możliwości nabywców oraz odpowiednią kampanią informacyjną. Prywatyzacji powinna towarzyszyć szczegółowa informacja na temat zaleceń konserwatorskich dotyczących właściwego utrzymania i użytkowania zabytkowej nieruchomości.

5. Jak oceniasz ochronę zabytków (obecny stan zabytków) miasta Zamościa?

273 odpowiedzi

Komentarz (pytanie 5):

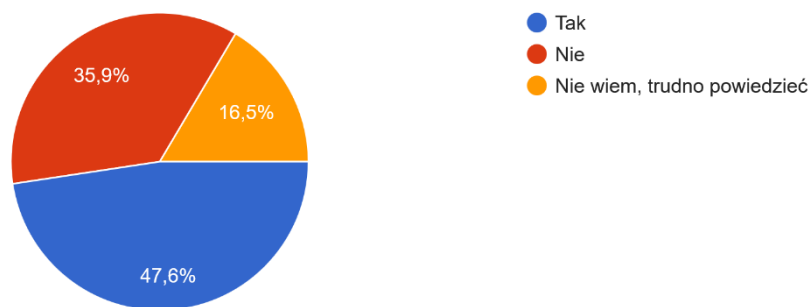
Większość respondentów ocenia stan zabytkowego zasobu Zamościa jako dobry lub bardzo dobry i jest wynik podobny do uzyskanego podczas poprzednich konsultacji społecznych – obecnie 63%, poprzednio 69%. Podobnie jak poprzednio niewielu respondentów ocena stan zabytków jako zły – poprzednio 6%, obecnie 7%.

Podobnie jak w poprzednim okresie, dobra ocena stanu zabytków w Zamościu powinna być opatrzona komentarzem. Opinia publiczna jako zabytki traktuje przede wszystkim duże, wartościowe obiekty publiczne. Dlatego na oceny stanu zachowania zabytków w Zamościu wpływają kompleksowe remonty fortyfikacji oraz przeprowadzone ostatnio remonty Akademii Zamojskiej, Bramy Lwowskiej, Rotundy. Z komentarzy do innych pytań ankiety wynika, że respondenci dostrzegają potrzeby remontowe kamienic na obszarze staromiejskim (potwierdza to brak opinii w ocenie stanu zabytków wyrażony przez 30% respondentów).

Generalnie dobra ocena stanu zachowania zabytków pokazuje akceptację dla przeprowadzonych projektów odnowy zabytkowych obiektów i przestrzeni publicznych. Powinna być traktowana jako wsparcie dla ich planowania w przyszłości.

6. Czy promocja i dostęp do informacji na temat zabytków Zamościa jest odpowiedni?

273 odpowiedzi

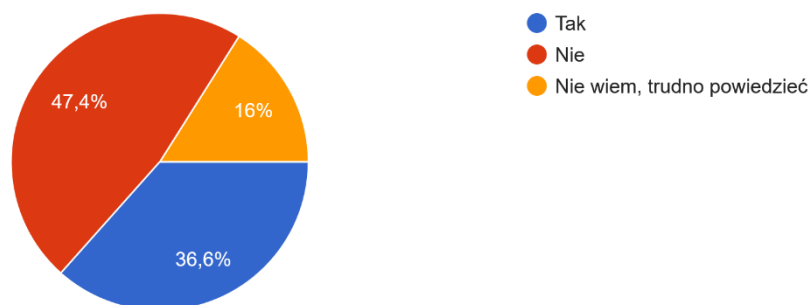
Komentarz (pytanie 6):

Ocena dostępu do informacji i promocji zabytków zmieniła się w dostrzegalnym zakresie w stosunku do poprzednich konsultacji społecznych. W poprzednim okresie ponad 70% respondentów uznało dostęp do informacji za wystarczający, obecnie tylko 47%. Znacząco natomiast wzrosła liczba respondentów, która dostęp do informacji uznaje za nieodpowiedni – obecnie prawie 36%, poprzednio około 10%.

Zebrane w badaniu informacje nie pozwalają ustalić jaka jest przyczyna tak znacznego pogorszenia ocen. Zmiana jest jednak na tyle znacząca i niepokojąca, że wymaga wyjaśnienia. Zasadne jest wykonanie dalszych badań, które określą w jakim zakresie brakuje informacji i promocji zabytków w Zamościu. Zasadne jest również wykonanie podobnych badań turystów (w ankiecie stanowili niewielki procent respondentów), aby ustalić potrzeby w zakresie rodzaju i form przekazywania informacji na temat zabytków Zamościa. Może to mieć wpływ na wielkość ruchu turystycznego.

8. Czy oznakowanie i zakres przekazywanych informacji na temat obiektów zabytkowych Zamościa są wystarczające?

268 odpowiedzi

Komentarz (pytanie 8):

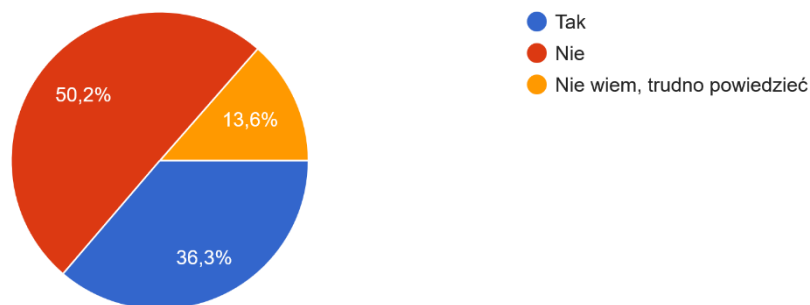
Tylko 36% respondentów uznało, że oznakowanie i zakres informacji na temat zabytków Zamościa jest odpowiedni (w poprzednim badaniu około 60%), natomiast aż 47% respondentów uznało oznakowanie i informacje za niewystarczające.

Uzyskany wynik należy uznać za niepokojący, gdyż podczas realizacji dużych projektów rewitalizacyjnych przy publicznych obiektach Zamościa wykonano systemy oznaczeń i informacji. Pomimo tego obecne oceny znacząco pogorszyły się w stosunku do poprzednich konsultacji. W tej sytuacji zasadne byłoby wykonanie szczegółowych badań określających jakie mankamenty i niedostatki dostrzegają interesariusze w systemie informacji. Możliwą przyczyną pogorszenia ocen może być zniszczenie oznaczeń po wieloletniej już eksploatacji i konieczność aktualizacji ich formy (problem ten wskazywano już podczas poprzednich konsultacji).

Zasadne jest dokonanie przeglądu systemu oznaczeń i informacji o zabytkach, uaktualnienie formy i ewentualne rozszerzenie systemu informacji zastosowanego w fortyfikacjach do oznakowania i przedstawienia innych obiektów tworzących zabytkowy zespół objęty wpisem UNESCO.

9. Czy formy i zakres wykorzystania terenu Starego Miasta jest odpowiedni?

273 odpowiedzi

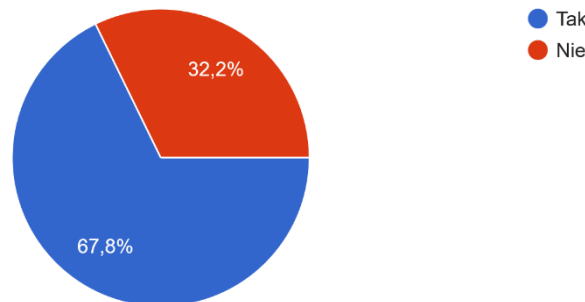
Komentarz (pytanie 9):

Ponad 36% respondentów uznało sposób wykorzystania przestrzeni Starego Miasta za odpowiedni - w poprzednim badaniu około 50%. Jednocześnie ponad dwukrotnie wzrosła liczba respondentów uznających, że sposób wykorzystania zespołu Starego Miasta jest nieodpowiedni – obecnie 50% respondentów vs. 22% w poprzednich konsultacjach.

Znaczący wzrost opinii negatywnych można interpretować jako negatywną ocenę dla wielofunkcyjnego, intensywnego wykorzystania obszaru Starego Miasta. W szczegółowych ankietach respondenci wskazywali, że na terenie Starego Miasta wydarzenia o uciążliwym charakterze (np. hałaśliwe), nie powinny być organizowane. W oparciu o pogorszone oceny rekomenduje się znacznie większe rozśrodkowanie wydarzeń na teren całego starego miasta, a w szczególności na tereny poforteczne – generalnie zalecane jest odciążenie Wielkiego Rynku.

11. Czy należy wprowadzić dodatkowe funkcje na tereny poforteczne otaczające Stare Miasto?

273 odpowiedzi

Komentarz (pytanie 11):

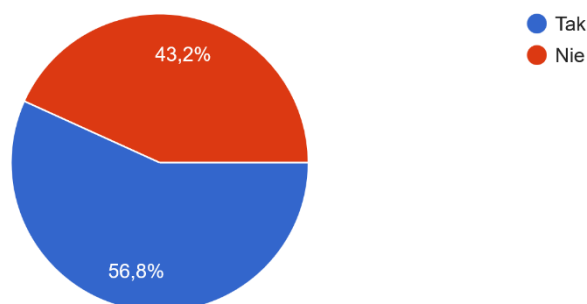
Respondenci jednoznacznie wskazali konieczność wprowadzenia dodatkowych funkcji na tereny poforteczne otaczające Stare Miasto (ponad 67%). Wynik ten można oceniać w konfrontacji z poprzednim badaniem, w którym ponad 50% respondentów uznała formę zagospodarowania i wykorzystania przestrzeni staromiejskiej za odpowiednią, a jednocześnie 65% respondentów było przeciwnych wprowadzaniu dodatkowych funkcji na tereny poforteczne.

Znaczące wsparcie dla dodatkowych funkcji na terenach pofortecznych należy przede wszystkim interpretować jako potrzebę intensywniejszego, bardziej różnorodnego i atrakcyjnego zagospodarowania tych terenów. Jednocześnie, pośrednio jest to wsparcie dla wyprowadzenia z obszaru staromiejskiego pewnych funkcji (uciążliwych, masowych, hałaśliwych). W ankietach powtarzały się zastrzeżenia dotyczące imprez rażąco odbiegających charakterem od wyjątkowego („salonowego”) znaczenia obszaru UNESCO – szczególnie Rynku Wielkiego.

Zasadne jest rozśrodkowanie imprez na całym terenie Starego Miasta oraz znacznie intensywniejsze wykorzystanie terenów pofortecznych – szczególnie imprezy o dyskusyjnym charakterze powinny nie być organizowane na Rynku Wielkim.

14. Czy Pałac Zamoyskich powinien być adaptowany na hotel i centrum konferencyjne?

273 odpowiedzi

Komentarz (pytanie 14):

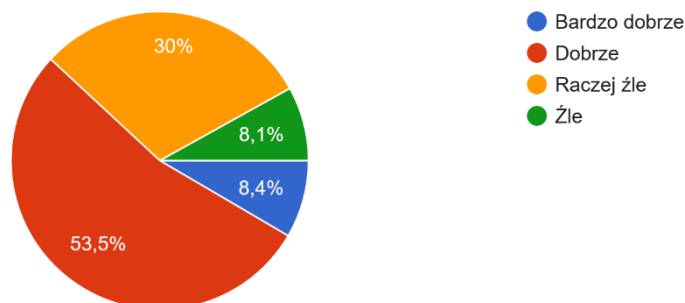
Większość respondentów – 56% - ponownie uznaje konieczność zagospodarowania Pałacu Zamoyskich na funkcje hotelowe i centrum konferencyjne (w poprzednich konsultacjach taka funkcja została poparta przez 75% respondentów).

Większość respondentów nadal uznaje, że Pałac Zamoyskich nie musi pełnić funkcji publicznych – tak należy interpretować zgodę na cele hotelowe i centrum konferencyjne. Opinie respondentów wskazują, że Pałac Zamoyskich musi być zagospodarowany kompleksowo i nie musi być przeznaczony na funkcje publiczne – finansowane ze środków publicznych.

Aktualna pozostaje poprzednia rekomendacja aby przygotować koncepcję użytkową pałacu (wskazany konkurs), przewidując jego zagospodarowanie zgodne z wymaganiami konserwatorskimi, odpowiednimi dla zabytkowej wartości tego obiektu (należy wykluczyć program użytkowy wymagający przekształceń zewnętrznej formy pałacu).

19. Jak Pani/Pan ocenia obecny krajobraz zespołu staromiejskiego w kontekście zamieszczonych szyldów, tablic i urządzeń reklamowych w witrynach... elewacjach kamienic oraz ustawionych potykaczy:

273 odpowiedzi

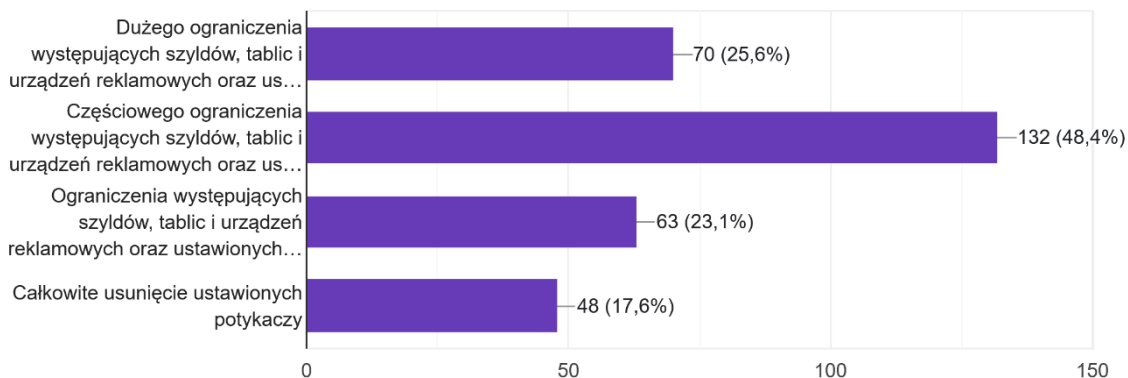
Komentarz (pytanie 19 i 20):

Blisko 2/3 respondentów (62%) uznaje zagospodarowanie przestrzeni staromiejskiej reklamami i nośnikami informacji za odpowiednie. Oznacza to, że obecny stan nie jest postrzegany jako nadmierny. Jednocześnie jednak w szczegółowej ankiecie respondenci wspierali ograniczenie liczby i formy rozmieszczania reklam, potykaczy, informacji. Duże ograniczenie szyldów, reklam zostało wsparte przez 25% respondentów, a częściowe przez blisko 50%. Ponad 17% respondentów wspiera całkowite usunięcie potykaczy z przestrzeni staromiejskiej.

Wyniki konsultacji wskazują, że zasadne jest kontrolowanie procesu umieszczania nośników informacji w przestrzeni staromiejskiej przez UM. Wprowadzanie dalszych regulacji powinno zostać przyjęte ze zrozumieniem przez lokalną społeczność. Obecny stan nie budzi niepokoju, ale powinien być monitorowany.

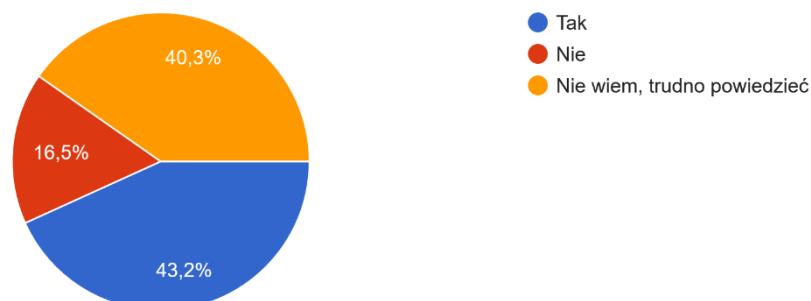
20. W jakim zakresie w Pani/Pana ocenie przestrzeń publiczną zespołu staromiejskiego i jego otoczenia wymaga uporządkowania: (max. 2 odpowiedzi)

273 odpowiedzi

26. Czy należy podjąć działania związane z termomodernizacją polegającą na dociepleniu od wewnątrz obiektów zabytkowych Zamościa?

273 odpowiedzi

Komentarz (pytanie 26):

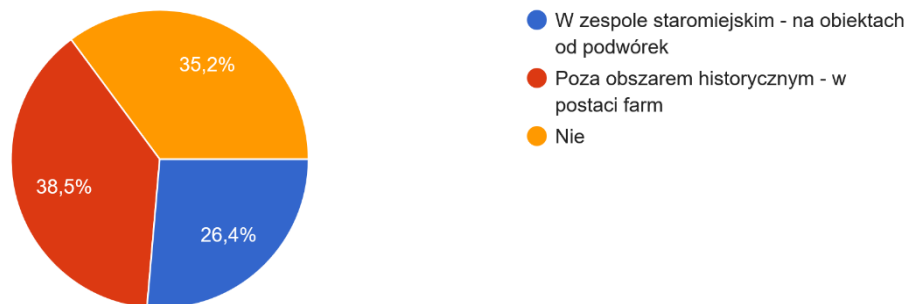
Program wewnętrznych dociepleń obiektów staromiejskich został wsparty przez 42% respondentów uczestniczących w konsultacjach publicznych (40% respondentów wskazało brak zdania, co można wiązać z brakiem dodatkowych informacji na tematach tej technologii).

Urząd Miasta w Zamościu w ramach projektu INTERREG Central Europe ZEB4ZEN „Zero energy buildings for zero Energy neighbourhoods, uczestniczył w opracowaniu optymalnej metody termomodernizacji kamienic staromiejskich. Sprawdzone w projekcie metody dociepleń wewnętrznych (ścian zewnętrznych i stropów najwyższej kondygnacji) - wdrożone w ramach projektu pilotażowego, mogą być zastosowane w kolejnych obiektach (zastosowane metody dociepleń zostały dopuszczone przez WKZ).

Rozpoczęcie takiego projektu może być uzależnione od uzyskania środków zewnętrznych. Jednak można rozpocząć prace przygotowawcze, polegające na ocenie stanu przegród zewnętrznych (ścian i dachów) przy użyciu kamery termowizyjnej.

27. Czy należy umożliwić instalację urządzeń fotowoltaicznych w obiektach zabytkowych?

273 odpowiedzi

Komentarz (pytanie 27):

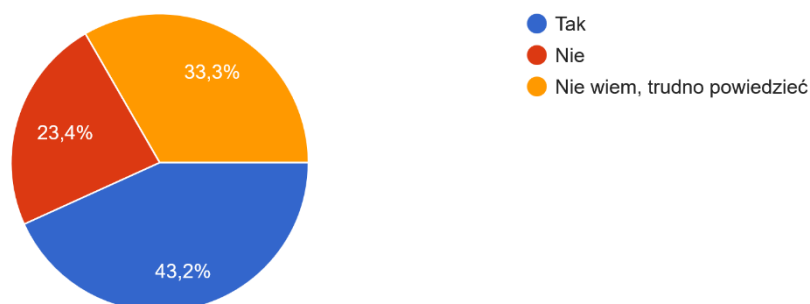
W obecnej formie panele fotowoltaiczne nie powinny być montowane na dachach staromiejskich (35% respondentów jest przeciwnych umieszczeniu paneli na dachach podwórek staromiejskich, a 38% dopuszcza takie działania poza obszarem staromiejskim). Tym niemniej należy dokonać ustaleń ze służbami konserwatorskimi na temat polityki w zakresie wprowadzania nowszych instalacji fotowoltaicznych (m.in. dachówki, szyby, elewacje).

Zasadne jest sprawdzenie możliwości montażu instalacji fotowoltaicznych od strony podwórek w kwartałach kamienic staromiejskich.

Warunki wprowadzania takich instalacji powinny być znane zarządcom i właścicielom obiektów zabytkowych.

28. Czy należy umożliwić instalację pomp ciepła zasilających zabytkowe budynki/kwartaly?

273 odpowiedzi

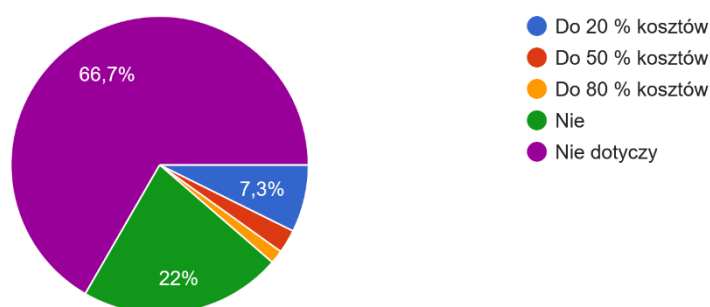
Komentarz (pytanie 28):

Opinia respondentów na temat zastosowania pomp ciepła do ogrzania zabytkowych obiektów jest generalnie pozytywna (42% respondentów wspiera taki pomysł). Jednocześnie znaczący odsetek respondentów nie ma zdania, co można wiązać z brakiem informacji na temat charakterystyki tych urządzeń i braku doświadczeń w ich wykorzystaniu na obszarze staromiejskim.

Prawdopodobnie – podobnie jak w przypadku programu termomodernizacji zabudowy staromiejskiej – warunkiem wprowadzenia pomp ciepła jest wsparcie ze środków publicznych. Natomiast już teraz zasadne może być informowanie właścicieli obiektów o warunkach wprowadzania takich instalacji.

29. Czy jest Pani/Pan gotowa uczestniczyć finansowo w pracach służących termomodernizacji zabytkowych budynków, z których Państwo bezpoś...szkańców i właścicieli zabytkowych budynków)?

273 odpowiedzi

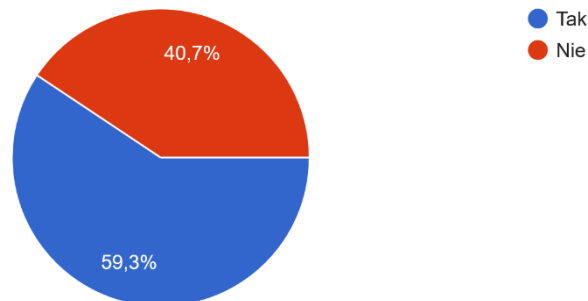
Komentarz (pytanie 29):

Zdecydowana większość respondentów (ponad 22%), których dotyczy problem dociepleń budynków historycznych, wskazała brak gotowości uczestniczenia w kosztach tych działań. Dlatego należy założyć, że warunkiem rozpoczęcia programu termomodernizacji zabudowy historycznej jest uruchomienie publicznych programów oferujących wsparcie tych działań.

Należy jednoznacznie założyć, że program termomodernizacji zabudowy staromiejskiej jest uwarunkowany wsparciem ze środków publicznych. Natomiast zasadna jest wcześniejsza ocena skali potrzeb – dlatego zaproponowano analizę termowizyjną zabudowy zespołu staromiejskiego.

30. Czy system sprzątnięcia i zabierania śmieci na terenie zespołu staromiejskiego jest efektywny?

273 odpowiedzi

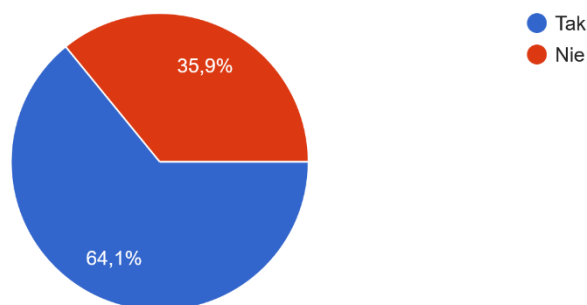
Komentarz (pytanie 30):

Blisko 60% respondentów uznało, że system sprzątnięcia i zbierania śmieci na terenie zespołu staromiejskiego jest efektywny. Należy uznać, że jest to dobra ocena.

Jednocześnie w pytaniach szczegółowych respondenci zwracali uwagę na potrzebę szybszego opróżniania koszy w przypadku intensywnego użytkowania (masowe imprezy). Część respondentów wskazywała też na konieczność zwiększenia liczby koszy na śmieci.

34. Czy jest zapewniona dostępność dla osób ze szczególnymi potrzebami do obiektów zabytkowych i historycznych przestrzeni publicznych w Zamościu?

273 odpowiedzi

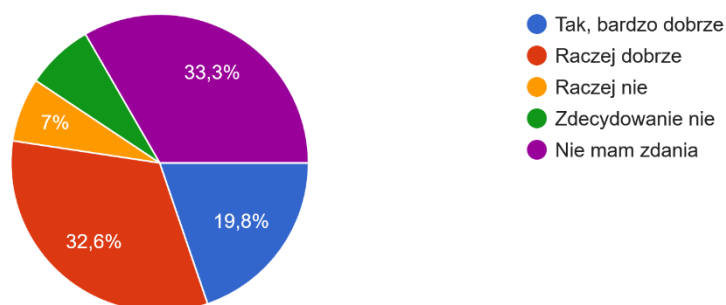
Komentarz (pytanie 34):

Blisko 64% respondentów uznało, że w historycznych przestrzeniach publicznych Zamościa jest zapewniona dostępność dla osób ze szczególnymi potrzebami. Należy jednak uznać, że znacznej większości respondentów nie dotyczy bezpośrednio problem ograniczonej dostępności.

Problem dostępności architektonicznej dotyczy już jednak kilkunastu procent społeczeństwa, dlatego jeżeli będą dostępne dedykowane fundusze zasadne jest wykonanie audytu dostępności dla przestrzeni staromiejskiej.

36. Jak oceniasz przeprowadzenie badań archeologicznych w celu uczytelnienia miejsca po XVIII wiecznej studni miejskiej na płycie Rynku Wielkiego ?

273 odpowiedzi

Komentarz (pytanie 36):

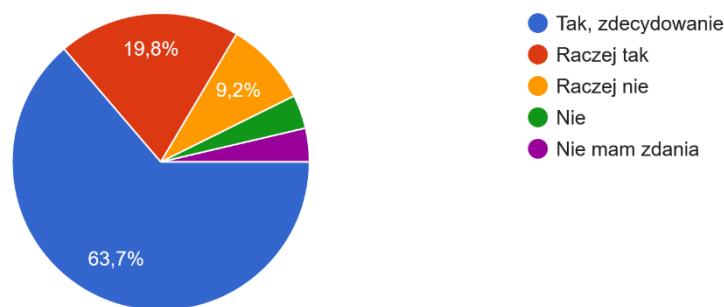
Ponad 50% respondentów ocenia „bardzo dobrze” i „raczej dobrze” projekt badań archeologicznych i uczytelnienia miejskiej studni na płycie Rynku wielkiego – tylko około 10% respondentów jest przeciwnych tym działaniom. Wyniki te należy interpretować jako poparcie dla tych działań.

Przed podjęciem projektu trzeba jednak uświadomić mieszkańców, że formy uczynienia mogą być bardzo różne. Przede wszystkim nie należy pochopnie podejmować działań polegających na formach przestrzennej rekonstrukcji studni, co wiązało by się z zajęciem przestrzeni rynku. Takie działania wymagałyby dalszych konsultacji, opartych o przedstawienie projektu i jego przestrzennych konsekwencji.

II. Pytania dotyczące ruchu samochodów na terenie zespołu staromiejskiego w Zamościu

38. Czy obecnie występuje problem z parkowaniem samochodów na terenie Starego Miasta (ulice, place, przestrzenie publiczne)?

273 odpowiedzi

Komentarz (pytanie 38, 39, 40 i 41):

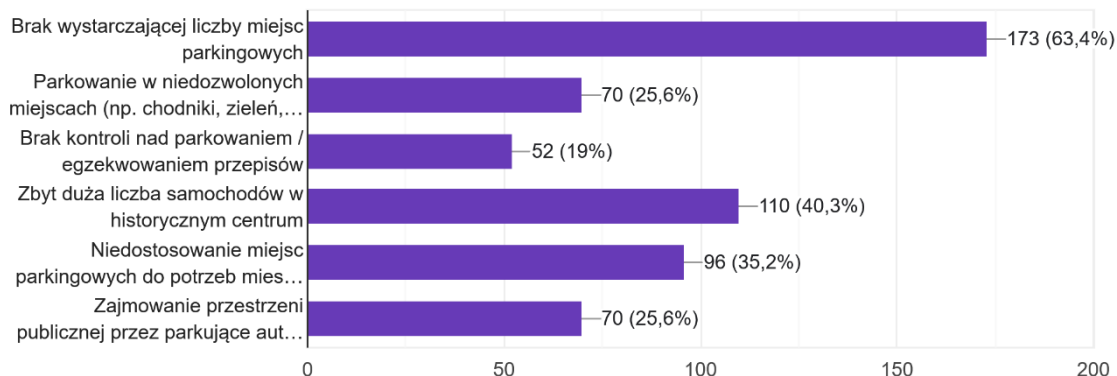
Zdecydowana większość respondentów stwierdziła problem z parkowaniem samochodów na terenie Starego Miasta (blisko 64% „zdecydowanie tak”, blisko 20% „raczej tak”). Jednocześnie zaledwie ponad 10% respondentów uznało, że takiego problemu nie ma.

Charakter obszaru staromiejskiego sprawia, że problem parkowania samochodów na tym terenie jest nierozwiązywalny. Wynika to przede wszystkim z braku miejsc parkingowych, na co wskazuje ponad 63% respondentów. Jednak w bezpośrednim sąsiedztwie zespołu na terenach pofortecznych jest wystarczająca liczba parkingów. Oznacza to, że w Zamościu konieczne jest uświadomienie społeczności, że ograniczenie parkowania na terenie UNESCO jest zasadne, a niewielka uciążliwość parkowania poza obszarem powinna być zrozumiana. Tym bardziej, że blisko 65% respondentów jednoznacznie wskazało na konieczność lepszego wykorzystania parkingów otaczających Stare Miasto (pytanie 40).

Za ograniczeniem parkowania na obszarze staromiejskim przemawia też liczba respondentów, którzy w szczegółowej ankiecie uznali, że na tym obszarze jest zbyt dużo samochodów (ponad 40% odpowiedzi). Jednocześnie respondenci jednoznacznie uznali, że pierwszeństwo w parkowaniu na obszarze staromiejskim powinni mieć mieszkańcy tego obszaru (blisko 70% respondentów), oraz osoby prowadzące działalność na tym terenie (45% odpowiedzi) – pytanie 41.

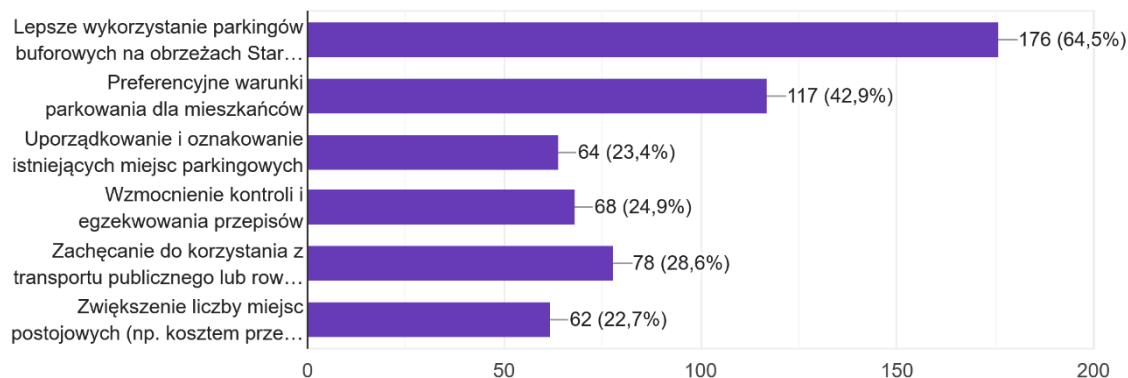
39. Jeśli tak – na czym polega problem (można zaznaczyć więcej niż jedną odpowiedź)?

273 odpowiedzi

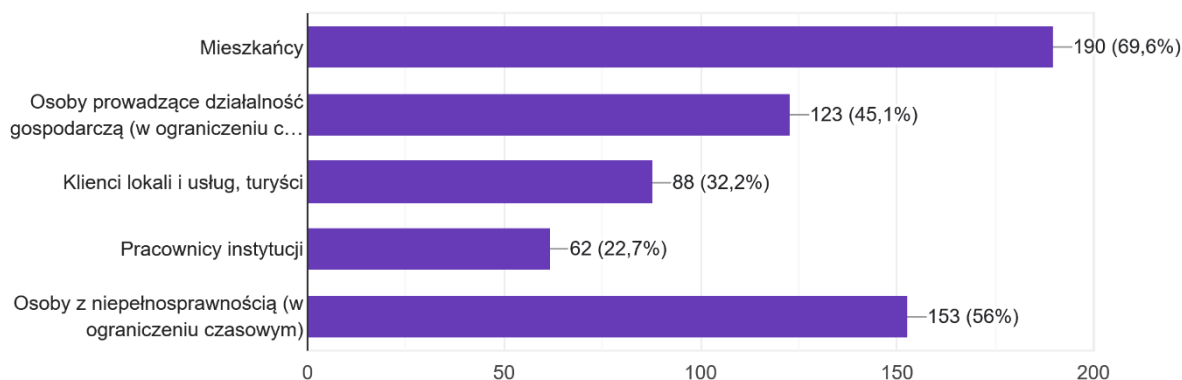
40. Jakie działania mogłyby poprawić sytuację związaną z parkowaniem i ruchem na Starym Mieście?

273 odpowiedzi

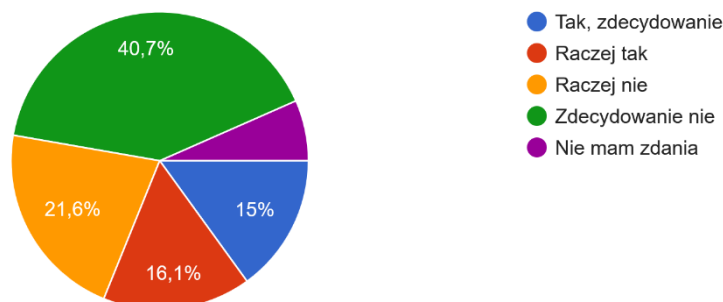
41. Kto powinien mieć pierwszeństwo do parkowania na terenie Starego Miasta?

273 odpowiedzi

42. Czy popierasz rozszerzenie strefy płatnego parkowania na Starym Mieście?

273 odpowiedzi

Komentarz (pytanie 42 oraz 43,44 i 45):

Ponad 62% respondentów jest przeciwnych rozszerzeniu strefy płatnego parkowania na Starym Mieście – przeciwnego zdania jest grupa o połowę mniejsza (31%). Oznacza to, że mieszkańcy w większości nie chcą ograniczeń związanych z parkowaniem (opłaty spełniają taką rolę).

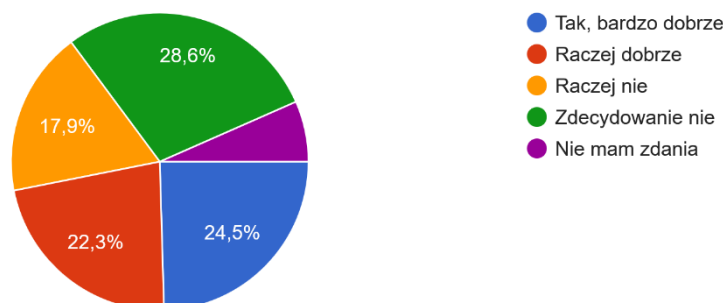
Oznacza to, że nieuniknione ograniczenie stref i warunków parkowania na obszarze staromiejskim musi być poprzedzone efektywną kampanią informacyjną, która będzie wyjaśniała przyczyny i cele tych ograniczeń.

Respondenci wypowiedzieli się na temat ograniczenia ruchu kołowego na kluczowych ulicach i placach staromiejskich (pytanie 43,44,45). We wszystkich przypadkach opinie rozłożyły się w podobnych proporcjach, pomiędzy zwolennikami ograniczenia i braku ograniczeń. W sumie jednak więcej głosów było za pewnym ograniczeniem ruchu.

Oceny te potwierdzają, że tak niewralgiczne decyzje jak ograniczenie ruchu kołowego powinno być poprzedzone szeroką kampanią informacyjną.

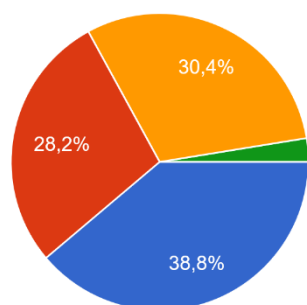
43. Jak oceniasz propozycję dużego ograniczenia ruch pojazdów wzdłuż ulicy Łukasińskiego?

273 odpowiedzi

44. Czy popierasz ograniczenie lub całkowite wyłączenie ruchu samochodowego z części Starego Miasta (Rynku Solnego, Rynku Wodnego)

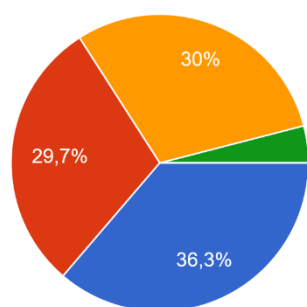
273 odpowiedzi

- Tak – całkowite wyłączenie ruchu (wyłącznie deptak)
- Tak – częściowe wyłączenie (np. w godz. 10.00-17.00 i w zależności od pór roku)
- Nie – ruch powinien być utrzymany
- Nie mam zdania

45. Czy popierasz ograniczenie lub całkowite wyłączenie ruchu samochodowego głównych ulic Starego Miasta: Bazyliańska, Żeromskiego, Pereca, Kołłątaja?

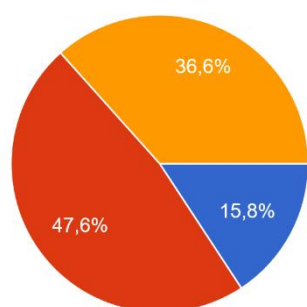
273 odpowiedzi

- Tak – całkowite wyłączenie ruchu (wyłącznie deptak)
- Tak – częściowe wyłączenie (np. w godz. 10.00-17.00 i w zależności od pór roku)
- Nie – ruch powinien być utrzymany
- Nie mam zdania

46. Czy należy wprowadzić zasady ruchu rowerów i hulajnog na terenie Starego Miasta?

273 odpowiedzi

- całkowicie wyeliminować
- znacząco ograniczyć
- Nie wiem, trudno powiedzieć

Komentarz (pytanie 46):

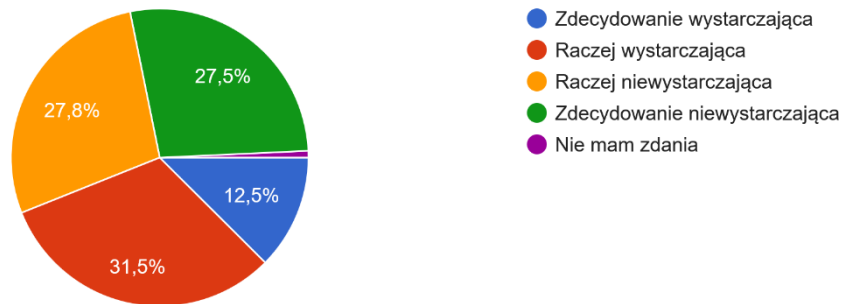
Ponad 60% respondentów wypowiada się za ograniczeniem ruchu rowerów i hulajnog na terenie Starego Miasta. Jest to zgodne z obecnie wprowadzаныmi regulacjami na innych obszarach staromiejskich. Całkowita eliminacja ruchu tych pojazdów nie

jest zasadna, natomiast celowe jest opracowanie lokalnych regulacji, które uporządkują ten rodzaj ruchu na terenie Starego Miasta.

III. Pytania dotyczące zagospodarowania zielenią zespołu staromiejskiego w Zamościu

49. Jak oceniasz ilość terenów zielonych (zieleńców, skwerów, drzew, rabat) na terenie Starego Miasta?

273 odpowiedzi

Komentarz (pytanie 49, 50 i 55):

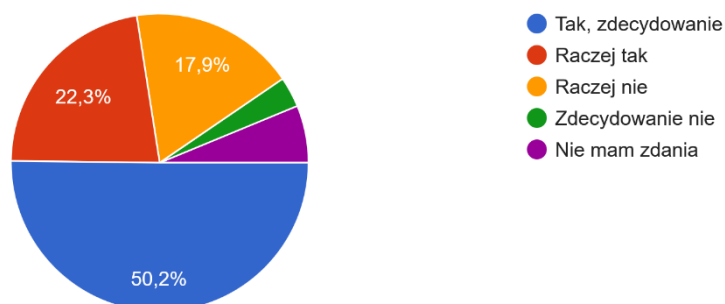
Blisko 60% respondentów uznało, że liczba zieleni na obszarze staromiejskim nie jest wystarczająca (pytanie 49). Jednocześnie znacząca większość respondentów uczestniczących w konsultacjach społecznych (ponad 72%) wskazała konieczność nasadzenia drzew w staromiejskich przestrzeniach publicznych (pytanie 50). Ponad 51% respondentów uznało również, że zasadne jest przekształcenie części parkingów na tereny zieleni – pytanie 55.

Oceny respondentów w Zamościu są zgodne z obecnym podejściem do utrzymania zespołów staromiejskich. Wprowadzenie zieleni – jako formy poprawiania komfortu użytkowania przestrzeni publicznych, uznaje się za warunek ich użyteczności (szczególnie dla osób starszych). Dlatego należy zakładać, że proces wprowadzania zieleni powinien być planowany i przygotowany również w zespole staromiejskim w Zamościu. Proces ten powinien być połączony ze zmianami funkcjonalnymi na obszarze staromiejskim – dominacją ruchu pieszego i coraz większej eliminacji ruchu i parkowania samochodów.

Wprowadzanie zieleni oznacza również coraz szersze uwzględnianie czynników klimatycznych, czyli ograniczanie tzw. wysp ciepła, wykorzystanie wody opadowej, zachowanie bioróżnorodności (również na terenach staromiejskich.)

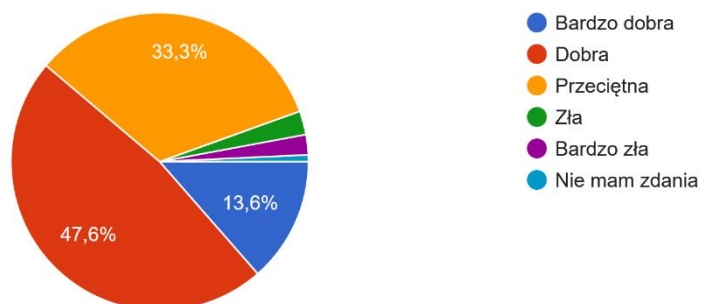
50. Czy potrzebne są nowe nasadzenia drzew na Starym Mieście?

273 odpowiedzi

52. Jak oceniasz jakość utrzymania zieleni miejskiej na Starym Mieście?

273 odpowiedzi

Komentarz (pytanie 52, 53 i 54):

Zdecydowana większość respondentów uznało, że stan utrzymania zieleni na Starym Mieście jest akceptowalny (bardzo dobry, dobry, przeciętny) – większość z tych opinii uznała stan za dobry (47%). Jednocześnie tylko kilka % respondentów uznało stan utrzymania zieleni za zły lub bardzo zły. Ten wynik należy uznać za pozytywną ocenę tych działań zarządców miasta – pytanie 52.

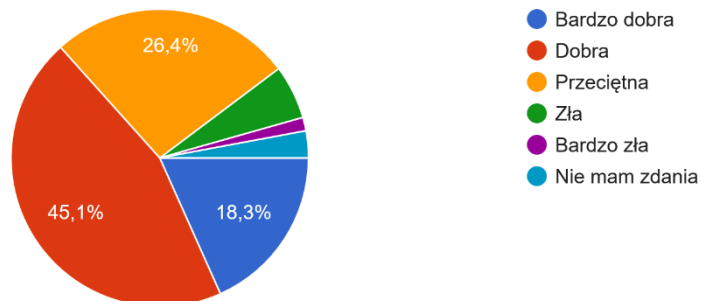
Podobnie pozytywne oceny respondenci wyrazili oceniając utrzymanie zieleni w ogródkach restauratorów – pytanie 53.

Pytania szczegółowe wskazały, że mieszkańcy najbardziej popierają wprowadzenie drzew przyulicznych – pytanie 54.

Wysoki poziom pozytywnych ocen dotyczących utrzymania zieleni można traktować jako swoistą zachętę do dalszego wprowadzania zieleni na obszarze Starego Miasta w Zamościu.

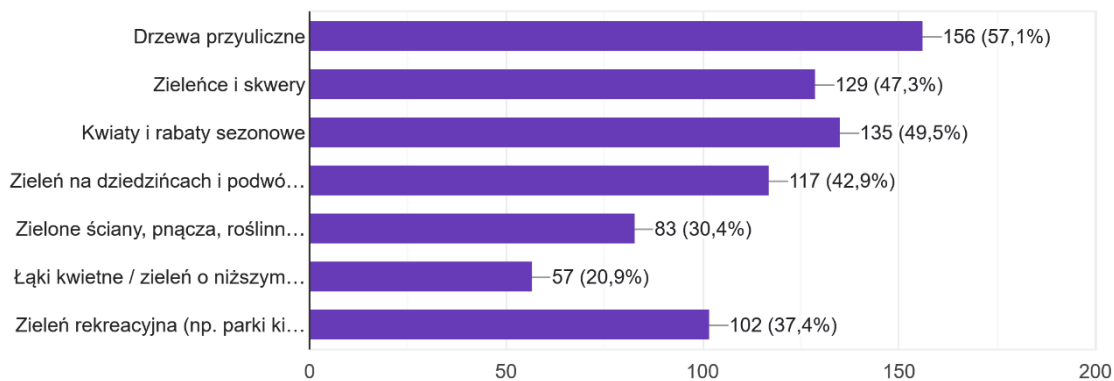
53. Jak oceniasz jakość utrzymania zieleni w ogródkach restauratorów i kawiarni na Starym Mieście?

273 odpowiedzi

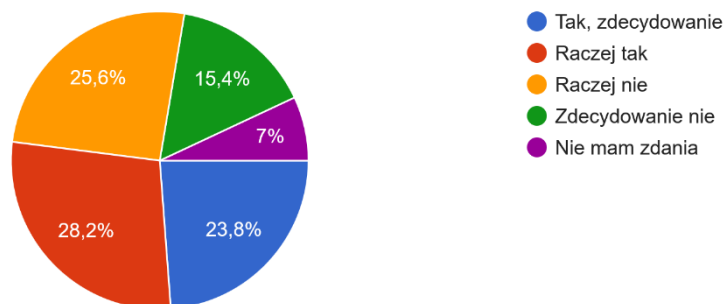
54. Które elementy zieleni są najbardziej potrzebne na Starym Mieście?

273 odpowiedzi

55. Jak oceniasz przekształcenie części przestrzeni publicznej (np. miejsc parkingowych, fragmentów ulic) na rzecz zieleni i rekreacji?

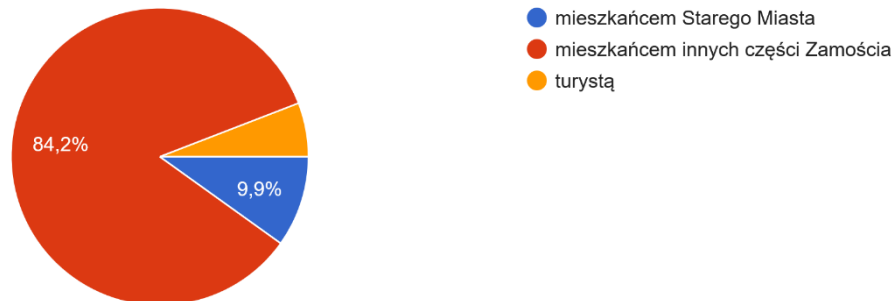
273 odpowiedzi

IV. Charakterystyka respondentów konsultacji społecznych w Zamościu

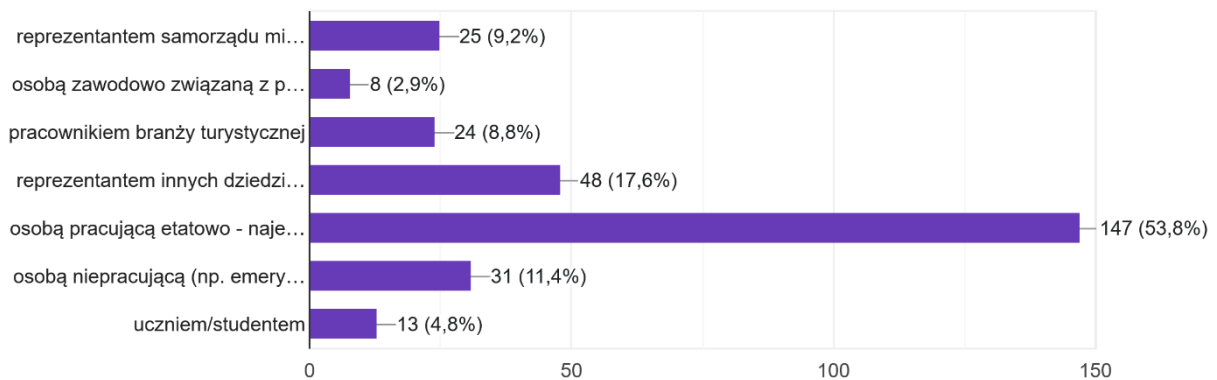
Jestem:

273 odpowiedzi

Jestem:

273 odpowiedzi

Załącznik nr 2 do GPOnZ

Gminna Ewidencja Zabytków – Miasto Zamość

Obiekty niewpisane do rejestru zabytków

<i>Nr</i>	<i>Adres</i>	<i>Nazwa obiektu</i>	<i>Datowanie</i>	<i>Typ własności</i>
Domy i budynki użyteczności publicznej				
1.	ul. Bołtucia 18	Willa	2 ćw. XX w.	prywatna
2.	ul. Chopina 3	Willa	1933	prywatna
3.	ul. Gminna 19	Dom	1 ćw. XX w.	prywatna
4.	ul. Haukego 1	Dom	1932	prywatna
5.	ul. Haukego 7	Dom	1932	prywatna
6.	ul. Haukego 10	Dom	1933	prywatna
7.	ul. Haukego 13	Dom	1929 rozebr. 1934	prywatna
8.	ul. Janowicka 41	Dom	1 ćw. XX w.	prywatna
9.	ul. Janowicka 65	Dom	1 ćw. XX w.	prywatna
10.	ul. Jasna 3	Bliźniak	2 ćw. XX w.	prywatna
11.	ul. Jasna 7	Willa Dom Myśliwego	2 ćw. XX w.	prywatna
12.	ul. Jasna 8	Dom	ok. 1930	miejska
13.	ul. Jasna 9	Dom	lata 30-te XX w.	prywatna
14.	ul. Jasna 10	Dom	2 ćw. XX w.	prywatna
15.	ul. Jasna 11	Dom	1932	prywatna
16.	ul. Jasna 11a	Dom	1932	prywatna
17.	ul. Jasna 13	Dom	1932	prywatna
18.	ul. Jasna 13a	Dom	1932	prywatna
19.	ul. Jasna 15	Dom	1935	prywatna
20.	ul. Jasna 18	Dom	1935	prywatna
21.	ul. Kasprowicza 2-4	Kamienica z oficyną	2 ćw. XX w.	prywatna
22.	ul. Kasprowicza 6	Dom	2 ćw. XX w.	prywatna
23.	ul. Kasprowicza 8	Dom	2 ćw. XX w.	prywatna
24.	ul. Kasprowicza 10	Willa	1936	prywatna
25.	ul. Kasprowicza 12.	Willa	2 ćw. XX w.	prywatna
26.	ul. J. Kiepurzy 22	Dom	2 ćw. XX w.	miejska
27.	ul. J. Kiepurzy 26 róg Wyszyńskiego	Dom z gankiem	1 ćw. XX w.	prywatna
28.	ul. Klonowa 3	Dom	2 ćw. XX w.	prywatna
29.	ul. Klonowa 12	Dom	2 ćw. XX w.	prywatna
30.	ul. Koźmiana 6	Dom	2 ćw. XX w.	prywatna

Nr	Adres	Nazwa obiektu	Datowanie	Typ własności
31.	ul. Koźmiana 8	Dom	2 ćw. XX w.	prywatna
32.	ul. Krysińskiego 6	Dom	2 ćw. XX w.	prywatna
33.	ul. Krysińskiego 9	Willa	2 ćw. XX w.	prywatna
34.	ul. Krysińskiego 11	Dom	lata 30-te XX w.	prywatna
35.	ul. Krysińskiego 13	Dom	lata 30-te XX w.	prywatna
36.	ul. Lipska 21	Dom	20. XX w.	prywatna
37.	ul. Lipska 23	Dom	przed 1914	prywatna
38.	ul. Lipska 27	Dom	1930	prywatna
39.	ul. Lipska 37	Dom	20. XX w.	prywatna
40.	ul. Lipska 41	Dom	pocz. XX w.	prywatna
41.	ul. Listopadowa 9	Dom	20. XX w.	prywatna
42.	ul. Listopadowa 10	Dom	20. XX w.	prywatna
43.	ul. Listopadowa 19	Dom	30. XX w.	prywatna
44.	ul. Listopadowa 21	Dom	po 1918	prywatna
45.	ul. Lubelska 26	Willa	1937	prywatna
46.	ul. Majdan 82	Szkoła	pocz. XX w.	prywatna
47.	ul. Młyńska 40	Dom	2 ćw. XX w.	prywatna
48.	ul. Narutowicza 1	Dom czynszowy	pocz. XX w.	prywatna
49.	ul. Narutowicza 13	Dom	1 ćw. XX w.	prywatna
50.	ul. Narutowicza 16	Dom	1932-34	prywatna
51.	ul. Narutowicza 25	Dom	1937-39,	prywatna
52.	Nowy Rynek 4	Kamienica	k. XIX w.	prywatna
53.	Nowy Rynek 23	Kamienica	k. XIX w.	prywatna
54.	ul. Odrodzenia 4	Dom	1938	miejska
55.	ul. Odrodzenia 6	Dom	1930	prywatna
56.	ul. Odrodzenia 8	Dom	ok. 1930	prywatna
57.	ul. Odrodzenia 10	Dom	2 ćw. XX w.	prywatna
58.	ul. Odrodzenia 12	Dom	1928	prywatna
59.	ul. Odrodzenia 18	Dom	1923	prywatna
60.	ul. Odrodzenia 32	Dom	ok. 1930	prywatna
61.	ul. Obrońców Pokoju 45	Dom	1934	prywatna
62.	ul. Ogrodowa 4	Kamienica	pocz. XX w.	prywatna
63.	ul. Ogrodowa 5	Dom	2 ćw. XX w.	prywatna
64.	ul. Ogrodowa 56	Dom	pocz. XX w.	prywatna
65.	ul. Okopowa 1	Przedszkole	pocz. XX w.	miejska
66.	ul. Okrzei 14	Więżenie	1903-06/1936/ 2 poł. XX w.	prywatna
67.	ul. Orła 1	Kamienica	Pocz. XX w.	prywatna
68.	ul. Orła 2	Szkoła z oficyną	pocz. XX w.	miejska

Nr	Adres	Nazwa obiektu	Datowanie	Typ własności
69.	ul. Orłąt Lwowskich 17	Dom (bliźniak)	2 ćw. XX w.	prywatna
70.	ul. Orlicz-Dreszera 4	Kamienica	1929	prywatna
71.	ul. Orlicz-Dreszera 10	Dom	1928-30	miejska
72.	ul. Orlicz-Dreszera 12	Dom	20. XX w.	prywatna
73.	ul. Orlicz-Dreszera 14	Dom	20. XX w.	prywatna
74.	ul. Orlicz-Dreszera 16	Dom	20. XX w.	prywatna
75.	ul. Orlicz-Dreszera 18	Dom	1926	prywatna
76.	ul. Orlicz-Dreszera 20	Dom	po 1925	prywatna
77.	ul. Orlicz-Dreszera 22	Dom	po 1924	prywatna
78.	ul. Orlicz-Dreszera 24	Dom	ok. XIX w.	prywatna
79.	ul. Orlicz-Dreszera 26	Dom	1933	prywatna
80.	ul. Orlicz-Dreszera 28	Dom	1925	prywatna
81.	ul. Orlicz-Dreszera 30	Dom	1924	prywatna
82.	ul. Orlicz-Dreszera 34	Dom	ok. 1925	prywatna
83.	ul. Orlicz-Dreszera 36	Kamienica	1925	prywatna
84.	ul. Orlicz-Dreszera 38	Dom	1921	prywatna
85.	ul. Orlicz-Dreszera 40	Dom	1921	prywatna
86.	ul. Partyzantów 4 (6)	d. STODOŁA, ob. restauracja	2 ćw. XIX w. XX w.	prywatna
87.	ul. Partyzantów 5	Przychodnia d. Ubezpieczalnia Społeczna wraz z oficyną i garażem	1930	miejska
88.	ul. Partyzantów 12.	Bank d. Łaźnia	1928	prywatna
89.	ul. Partyzantów 14.	d. Szkoła nr 1	1903	miejska
90.	ul. Partyzantów 16	Kamienica	1929	prywatna
91.	ul. Partyzantów 20	Kamienica	pocz. XX w.	prywatna
92.	ul. Partyzantów 21	Kamienica	1920	prywatna
93.	ul. Partyzantów 25	Dom	1933	prywatna
94.	ul. Partyzantów 34 b	Dom	pocz. XX w.	prywatna
95.	ul. Partyzantów 39	Dom	1908	prywatna
96.	ul. Partyzantów 40	Sklep	2 ćw. XX w.	prywatna
97.	ul. Partyzantów 43	Dom	pocz. XX w.	prywatna
98.	ul. Partyzantów 47	Kamienica	k. XIX w.	prywatna
99.	ul. Partyzantów 57	Dom	1905 mur.	prywatna
100.	ul. Partyzantów 58	Dom	ok. 1910	prywatna
101.	ul. Partyzantów 64	Dom	XIX/XX w.	prywatna
102.	ul. Partyzantów 80	Dom	ok. 1920	prywatna
103.	ul. Partyzantów 82	Dom	k. XIX w.	prywatna

<i>Nr</i>	<i>Adres</i>	<i>Nazwa obiektu</i>	<i>Datowanie</i>	<i>Typ własności</i>
104.	ul. Partyzantów 73 Nowy Rynek	Kamienica	k. XIX w.	prywatna
105.	ul. Partyzantów 90 w głębi parceli za młynem	Dom	pocz. XX w.	prywatna
106.	ul. Partyzantów 102 Nowy Rynek	Kamienica	2 ćw. XX w.	prywatna
107.	ul. Partyzantów 108 róg z ul. Spadek	Bud. Usługowo - mieszkalny d. Zajazd	poł. XIX w.	prywatna
108.	ul. Peowiaków 1	d. Szpital św. Mikołaja	1885-1887	miejska
109.	ul. Piłsudskiego 1	d. Stacja Opieki Nad Matką i Dzieckiem	1925-28	prywatna
110.	ul. Piłsudskiego 3	Pawilon d. kawiarni (kwaciarnia)	1925-28	miejska
111.	ul. Piłsudskiego 6	Kamienica	1939	prywatna
112.	ul. Piłsudskiego 8	Dom	1915	prywatna
113.	ul. Piłsudskiego 13	Budynek mieszkalny tzw. Dom Czyszowy	1929	prywatna
114.	ul. Piłsudskiego 19 a	Budynek administra- cyjny	1935	prywatna
115.	ul. Piłsudskiego 36	Klub Garnizonowy	1953	miejska
116.	ul. Piłsudskiego 57	Kamienica	1931	prywatna
117.	ul. Piłsudskiego 59	Dom	1934	prywatna
118.	ul. Piłsudskiego 61	Dom	1936	prywatna
119.	ul. Piłsudskiego 95 ul. Koszary Teren pomiędzy Al. Wojska Polskiego, ul. J. Piłsudskiego a ul. Kamienną	Zespół koszar z zielenią wysoką: ka- syno, budynki koszarowe, bloki mieszkalne	XIX/XX w.	prywatna miejska
120.	ul. Powiatowa 7	Dom	30. XX w.	prywatna
121.	ul. Powiatowa 10	Dom	30. XX w.	prywatna
122.	ul. Powiatowa 24	Dom	1918	prywatna
123.	ul. Powiatowa 35	Dom	2 ćw. XX w.	prywatna
124.	ul. Prosta 6 (8)	Dom	1935	prywatna
125.	ul. Przemysłowa 13	WILLA	lata 30-te XX w.	prywatna
126.	ul. Przyjaźni 1 /Okrzei	Dom z warsztatem	pocz. XX w.	prywatna
127.	ul. Radziecka 4	Dom	2 ćw. XX w.	prywatna
128.	ul. Radziecka 10	Dom	30. XX w.	prywatna
129.	ul. Radziecka 14	Dom	1933	prywatna
130.	ul. Radziecka 15	Dom	30. XX w.	prywatna
131.	ul. Radziecka 24	Willa	1930	prywatna

<i>Nr</i>	<i>Adres</i>	<i>Nazwa obiektu</i>	<i>Datowanie</i>	<i>Typ własności</i>
132.	ul. Reymonta 23	Willa	1908	prywatna
133.	ul. Reymonta 41	Dom	1 ćw. XX w.	prywatna
134.	ul. Sienkiewicza 2	Kamienica	1933	prywatna
135.	ul. Sienkiewicza 3	Kamienica	1929/1932	miejska
136.	ul. Sienkiewicza 4	Willa	1 ćw. XX w.	prywatna
137.	ul. Sienkiewicza 5 róg Żdanowskiej	d. Szpital żydowski Gimnazjum	1907, 1929	miejska
138.	ul. Sienkiewicza 6	Kamienica	Lata 30. XX w.	prywatna
139.	ul. Sienkiewicza 9	Dom	1928	prywatna
140.	ul. Sienkiewicza 10	Kamienica Dom Stu- dencki	1936	prywatna
141.	ul. Sienkiewicza 13	Dom	Lata 30. XX w.	miejska
142.	ul. Sienkiewicza 14	Dom	1 ćw. XX w.	prywatna
143.	ul. Sienkiewicza 21	Dom	1928	prywatna
144.	ul. Sienkiewicza 27	Dom	1928	prywatna
145.	ul. Sochaniewicza 17	Willa	2 ćw. XX w.	prywatna
146.	ul. Spadek 11	Dom	ok. 1936	prywatna
147.	ul. Spokojna 3	Dom	2 ćw. XX w.	prywatna
148.	ul. Szczepczeska 13	Dworzec PKP	1916/ 2poł. XX w.	miejska
149.	ul. Szczepczeska 11 i 11a	Budynki administracyjne LHS d. kolejowe	po 1920	miejska
150.	ul. Szczepczeska 12	biuro ZOO	2 ćw. XX w.	miejska
151.	ul. Szwedzka 8	Dom	20. XX w.	prywatna
152.	ul. Szymonowica 6	Dom	1938	prywatna
153.	ul. Szymonowica 8	Dom	1926	prywatna
154.	ul. św. Piątka 1	Dom	1933	prywatna
155.	ul. św. Piątka 3	Dom	1935	prywatna
156.	ul. św. Piątka 14	Dom	2 ćw. XX w.	prywatna
157.	ul. św. Piątka 16	Zespół zagrody z chałupą	pocz. XX w.	prywatna
158.	ul. św. Piątka 17	Dom	pocz. XX w.	prywatna
159.	ul. św. Piątka 40	Dom	2 ćw. XX w.	prywatna
160.	ul. św. Piątka 41	Dom	1 ćw. XX w.	prywatna
161.	ul. św. Piątka 45	Dom (bliźniak)	2 ćw. XX w.	prywatna
162.	ul. Śląska 11	Dom	2. ćw. XX w.	prywatna
163.	ul. Śląska 45	Park dworski na Karolówce z zesp. wysokiej zieleni	k. XIX w.	miejska
164.	ul. Waryńskiego 10	Dom	pocz. XX w	prywatna
165.	ul. Waryńskiego 27	Dom	k. XIX w.	prywatna

<i>Nr</i>	<i>Adres</i>	<i>Nazwa obiektu</i>	<i>Datowanie</i>	<i>Typ własności</i>
166.	ul. Weteranów 5	Dom	1927	prywatna
167.	ul. Wiejska 18	Dom	1 ćw. XX w.	prywatna
168.	ul. Wiejska 22	Dom	1934	prywatna
169.	ul. Wiśniowa 14	Dom	2 ćw. XX w.	prywatna
170.	ul. Wiśniowa 24	Dom	2 ćw. XX w.	prywatna
171.	ul. Wojska Polskiego 9	Dom	1924	prywatna
172.	ul. Wojska Polskiego 69	Dom	pocz. XX w.	prywatna
173.	ul. Woj. Polskiego 103	Dom	30. XX w.	prywatna
174.	ul. Woj. Polskiego 105	Dom	30. XX w.	prywatna
175.	ul. Wyszyńskiego 16	Willa	30. XX w.	prywatna
176.	ul. Zarwanica 5	Dom	pocz. XX w.	prywatna
177.	ul. Zarwanica 7a	Dom	1935	prywatna
178.	ul. Żdanowska 4	Dom – Kaplica Adwentystów	1934	prywatna
179.	ul. Żdanowska 8	Dom	1932	prywatna
180.	ul. Żdanowska 17	Dom	1932	prywatna
Stare Miasto				
181.	ul. Akademicka 6	Budynek d. Starostwa	2 ćw. XIX w.	miejska
182.	ul. Bazylikańska 3	Kamienica	1868	miejska
183.	ul. Bazylikańska 7	d. Szpital Św. Łazarza	XVII w./1827, XIX/XX w.	miejska
184.	ul. Kolegiacka 18	Budynek tzw. Dom Czerskiego	1930 r.	miejska
185.	ul. Kościuszki 1	Plebania Ob. Klasztor OO Re- demptorystów	XVII-XX w.	prywatna
186.	ul. Łukasińskiego 7	Dom	XIX.XX w.	prywatna
187.	ul. Moranda 4	Kamienica	1890	miejska
188.	Planty	d. Kancelaria do- wództwa pułku Ko- zaków	1912	miejska
189.	Planty	d. Kasyno oficerskie, Centrum IT	1911	miejska
190.	Rynek Solny 1	Kamienica	XVII-XIX w.	prywatna
191.	Rynek Solny 2	Kamienica	XVIII. w. pocz. XX w.	prywatna
192.	Rynek Solny 3	Kamienica	XVII/XIX/XX w.	prywatna
193.	Rynek Solny 4	Kamienica	XVII w. /1957	prywatna
194.	ul. Solna 3	Kamienica	XVII/XIX/XX w.	miejska
195.	Rynek Wielki 5a	Kamienica	XVII w./1957	miejska
196.	Rynek Wielki 11	Kamienica	XVI w./1939-50	miejska

<i>Nr</i>	<i>Adres</i>	<i>Nazwa obiektu</i>	<i>Datowanie</i>	<i>Typ własności</i>
197.	ul. Zamenhofa 4	Kamienica	XIX/XX w.	miejska
198.	ul. Żeromskiego 5	Kamienica	2 poł. XVII w. pocz. XX w.	prywatna
199.	ul. Żeromskiego 9	Kamienica	1890	miejska
200.	ul. Żeromskiego 10	Kamienica	XVIII/XIX w.	miejska
201.	ul. Żeromskiego 11 i 11a	Kamienica	1897	miejska
202.	ul. Żeromskiego 14	Kamienica	1 poł. XIX w. XX w.	miejska
203.	ul. Żeromskiego 16	Kamienica	1 poł. XIX w. XX w.	miejska
204.	ul. Żeromskiego 18	Kamienica	1 poł. XVIIw. XIXw.	miejska
Zabytki architektury sakralnej				
205.	ul. Gminna 32	d. Bożnica ob. przedszkole	k. XIX w.	miejska
206.	pl. Stefanidesa 6	d. Dom Modlitwy	k. XIX w.	prywatna
207.	Os. Słoneczny Stok ul. Hrubieszowska 16a	Kaplica p.w. MB Kró- lowej Korony Polskiej	1908/1930	miejska
208.	ul. Szczepieszka 86	Kapliczka (neogotycka)	ok. 1900	miejska
209.	ul. św. Piątka przy domu nr 15	Kaplica słupowa, Figura Św. Piątka,	XVII w.	miejska
210.	ul. Ogrodowa 37	Figura św. Michała Archanioła	XVII w.	miejska
211.	ul. Lwowska 6a Niepodległości	Figura św. Jana Nepomucena	2 ćw. XVIII w.	miejska
212.	ul. Majdan	Figura NMP Niepokalanie Poczętej	1908	miejska
213.	ul. Młyńska	Krzyż i krzyż prawosławny (drew- niany)	1906	miejska
214.	ul. Powiatowa	Krzyż kamienny (choleryczny)	ok. 1903	miejska
215.	ul. Szczepieszka 30	Krzyż (choleryczny)	1908	miejska
216.	ul. Droga na Majdan	Krzyż (choleryczny)	pocz. XX w.	miejska
217.	ul. Majdan	Kaplica Matki Boskiej	1950	miejska
218.	ul. Partyzantów 98	Kościół parafialny p.w. św. Krzyża	2 ćw. XX w.	prywatna
219.	ul. Odrodzenia 16	Kościół polsko- katolicki p.w. Najświętszego Serca Jezusowego i Naro- dzenia NMP	pocz. XX w.	prywatna

<i>Nr</i>	<i>Adres</i>	<i>Nazwa obiektu</i>	<i>Datowanie</i>	<i>Typ własności</i>
Miejsca pamięci				
220.	ul. Szwedzka róg ul. Topolowej	Cmentarz Jeńców Armii Czerwonej, ofiar obozu jeniec- kiego	XX w.	miejska
221.	ul. Śląska (w pobliżu skrzyżowania z ul. Braterstwa Broni)	Pomnik pamięci ofiar obozu jeńców radzieckich na Korolówce	XX w.	miejska
222.	ul. Piłsudskiego Okrzei	Pomnik Polaków – ofiar obozu przeje- ściowego dla Wysiedlanych	XX w.	miejska
223.	ul. Prosta 24	Pomnik pamięci Ży- dów z Zamościa (wzniesiony z ocala- łych macew z d. cmentarza żydowskiego)	XX w.	miejska
224.	ul. gen. Bołtucia ul. Odrodzenia ul. Wyszyńskiego	cmentarz prawosławny	XIX/XX w.	prywatna
225.	ul. Partyzantów 15 (teren wokół Domu Kultury)	d. „stary” Cmentarz Żydowski		miejska
226.	ul. Lwowska 40	Tzw. „Kurhan”	XVII w.	miejska
Zabytki przemysłowe				
227.	ul. Hrubieszowska 27 róg z ul. Kmicica	d. Młyn	XX w.	miejska
228.	ul. Partyzantów 90	d. Młyn	XX w.	prywatna
229.	ul. Lipska 47	Młyn (drewniany)	XX w.	prywatna
230.	ul. Spadek 57	d. Młyn	XX w.	prywatna
231.	ul. H. Sienkiewicza 22/22a	d. Elektrownia	XX w.	prywatna
232.	ul. Listopadowa 30	d. Browar „Livonia”	XX w.	prywatna
233.	ul. Partyzantów 90	d. Kuźnia	XX w.	prywatna
234.	ul. Kościuszki 10	d. Szczotkarnia	XX w.	miejska
Historyczne Trakty				
235.	cała ul. Lubelska, ul. Piłsudskiego	Dawny Trakt Lubelski	XIX w.	miejska
236.	cała ul. Partyzantów i ul. Lwowska wraz z Nowym Rynkiem.	Dawny Trakt Lwowski	XIX w.	miejska
237.	cała ul. Szczepczeska	Dawny Trakt Szczepczeski	XIX w.	miejska

UZASADNIENIE

Gminny Program Opieki nad Zabytkami, zgodnie z przytoczoną w uchwale ustawą sporządzany jest na okres 4 lat. Program, o którym mowa ma na celu, w szczególności:

1. uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
2. zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
3. wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
4. podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
5. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
6. podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Opracowanie Programu zostało poprzedzone Ankiętą przeprowadzoną z mieszkańcami w dniach od 16.09.2025 r. do 15.10.2025 r. Odpowiedzi z Ankiety dostępne są na stronie internetowej miasta, w archiwum z dn. 06.11.2025r. pod linkiem:

https://www.zamosc.pl//media/uploads/attach/202511/18441_konsultacje-spoeczne-w-ramach-opracowania-gminnego-programu-opieki-nad-zabytkami.pdf

Wyniki z Ankiety posłużyły do dyskusji w ramach poprowadzonych konsultacji społecznych, na których omówione zostały najważniejsze dla miasta tematy związane z ochroną dziedzictwa UNESCO i jego zarządzaniem. Celem konsultacji było przedstawienie założeń i wypracowanie koncepcji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla miasta oraz określenie działań niezbędnych do wykonania w okresie najbliższych 4 lat. Konsultacje społeczne rozpoczęły się otwartym spotkaniem z mieszkańcami w Sali Consulatius w dn. 05.12.2025 r. w godz. 11.00 - 13.20. Po spotykaniu konsultacje kontynuowane były w Wydziale Budownictwa, Urbanistyki i Ochrony Zabytków do dn. 15.12.2025 r.

Konsultacje społeczne zorganizowane zostały zgodnie z Zrządzeniem nr 306/2025 Prezydenta Miasta Zamość z dn. 17 listopada 2025 r.

Przygotowany Program, zgodnie z art. 87 ust. 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, został przedstawiony Lubelskiemu Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków i uzyskał pozytywną opinię, pismo z dn. 31.03.2026 r. znak: Z-III.5120.2.1.2026.EB1.